

פירוש אנונימי מן הגניזה ליואל א, א-יב וסמלי ארבע מלכויות במקרא

מאירה פוליאק וקארינה שלם

א. אופיו הכללי של הפירוש, מוצאו וזמנו המשוערים

הפירוש שנשתמר בקטע הגניזה שלפנינו עשוי שני חלקים והחוליה המחברת ביניהם חסרה.¹ חלקו הראשון (דפים 20א-21ב) מכיל פירוש רציף ליואל א, א-יב, במתכונת המבנה המשולש המוכר מפירושי הקראים ומפירושים אנונימיים בגניזה. מבנה זה כולל דיבור המתחיל לפסוק המפורש, תרגום מילולי של הפסוק לערבית יהודית ופירוש בערבית יהודית, ובמקרה דנן הוא פירוש נקודתי בעל גוון היסטורי בעיקרו.² חלקו השני (דפים 22א-23ב) מכיל פירוש ערבי מפורט לפסוקים א-ה (הקטע הפותח את עמוד 22

* בפתח המאמר אנו מבקשות להודות לפרופסור חגי בן-שמאי אשר קרא בקפידה את טיוטת מאמרנו והציע תיקונים בעלי חשיבות לפענוח ולתרגום של הטקסט הערבי-יהודי במספר מקומות (תיקוניו צוינו בהערות למהדורה שלהלן). כמו כן נעזרנו בהצעותיו השונות בעריכה ובהעשרה הביבליוגרפית של המאמר והמהדורה. תודתנו אף לפרופסור מרדכי עקיבא פרידמן ולד"ר בועז הוס אשר סייעו בידינו בהארת נקודות ספציפיות (ראה בהערות להלן).

1 כתב יד אוקספורד, בודליאנה, Heb. d.56 (מספרו בקטלוג של נויבאוור וקאולי 2629), דפים 20-23; מספר הסדר במכון לתצלומי כתבי יד עבריים בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים: ס' 21267.

2 חלק זה מסתיים בסוף דף 21. הוא נקטע בתחילת משפט ('כאלתמר'), ואין המשך ישיר בינו לבין דף 22א, המתחיל באמצע משפט אחר ('בעדה'). לתיאור הטכני של כתב היד ולסימני התדודה ראה להלן, סעיף ה. לדין ולדוגמאות למתכונת המבנה המשולש בפירושי הקראים ראה: M. Polliack, *The Karaite Tradition of Arabic Bible Translation — A Linguistic and Exegetical Study of Karaite Translations of the Pentateuch from the Tenth and Eleventh Centuries CE*, Leiden 1997, pp. 280-281. על כתבי היד של פירושי רס"ג, שמשתקפת בהם נטייה מוקדמת להפרדה בין התרגום לפירוש, במיוחד בכל הנוגע לתורה, ראה שם, עמ' 78-82. עם זאת, נתגלו בגניזה טקסטים פרשניים רבים הבנויים במתכונת המבנה המשולש שאינם מעידים על רקע קראי דווקא, ועל כן נראה כי שיטה זו נתקבלה על היהודים באשר הם. ראה לדוגמה: J. Blau, 'On a Fragment of the Oldest Judaeo-Arabic Bible Translation Extant', *Genizah Research After Ninety Years — The Case of Judaeo-Arabic*, eds. J. Blau & S.C. Reif, Cambridge 1992, pp. 31-39; F. Niessen, 'An Anonymous Karaite Commentary on the Book of Hosea', *Exegesis and Grammar in Medieval Karaite Texts* (=Journal of Semitic Studies, Supplement, 13), ed. G. Khan, Oxford 2001, pp. 77-126

מכיל את סוף הפירוש ליואל א, א), ללא דיבור המתחיל וללא תרגום. הדיון מתייחס למסורות פרשניות שונות ומתמקד בסוגיות לשוניות וספרותיות, מתוך ניסיון להראות את הקשר בין הפסוקים. בחלק זה שב הפרשן ככל הנראה לדון בטקסט של הפסוקים שתורגמו ופורשו על ידו בקצרה בחלק הראשון, הפעם באופן מעמיק, כרצף ספרותי בעל משמעות הקשרית רחבה. סביר להניח אפוא כי מכתב היד המקורי נתלשו דף אחד או מספר דפים (bifolia), שהיו במקורם בין דפים 221–222. הדפים התלושים הכילו מן הסתם את המשך התרגום והפירוש הרציף ליואל א ואת התחלת הפירוש המפורט ליואל א, א.³

קטע הגניזה מתחיל בשורות הסיום והחתימה לפירוש ספר הושע ובציון מפורש של תחילת פירוש יואל (א20: 4–5): 'כמל ספר הושע בעון אללה נבתידי אלן בתפסיר יואל' (=נשלם ספר הושע בעזרת השם. נתחיל עתה בפירוש יואל). נראה אפוא כי הקטע משמר חלק מפירוש רצוף לכל תרי עשר, מפרי עטו של פרשננו. עדות נוספת לכך נרמזת בפירוש הכותרת לספר יואל (א, א), שבו מפנה הפרשן לדיון קודם בנושא הכותרות לספרי הנביאים (א20: 7–9).⁴

במסגרת החלק הראשון של הפירוש, בסוף הדיון בפסוק ד ולפני הפירוש לפסוק ה, הפרשן סוטה מרצף התרגום והפירוש ומציע דיון עצמאי (מעין *excursus*), הסוקר ומלבן את הסמלים השונים המשמשים במקרא לתיאור ארבע מלכויות. הדיון פותח במילים: 'זכבר כינה את ארבע המלכויות בשמות שונים', ונמשך על פני עמוד שלם (מדרף 220: 4–21א: 3). חלק זה בפירוש הוא בעל אופי ייחודי. הפרשן מעמיד בו דיון ממוקד והשוואתי בסמלי ארבע מלכויות בנבואות דניאל (המתכות והחיות) וזכריה (הסוסים), הידועים מן המסורת הפרשנית היהודית, ואף מוסיף על אלה את סמלי הארבה (ביואל א, ד) ואת סמלי הגלים (בתהלים מב, ח), אשר אינם מפורשים באופן זה בספרות חז"ל ובפרשנות ימי הביניים הרבנית. עם זאת, ידועים לפחות שלושה מקורות קראיים המפרשים את תיאורי הארבה ביואל ואת תיאורי הגלים בתהלים כסמלים לארבע מלכויות. הפרשן חוזר על הדעיון שיואל א, ד משתייך לשאר סמלי ארבע המלכויות במקרא גם במסגרת החלק השני

3 אכן, קיימת אפשרות ששני חלקי כתב היד משקפים פירושים שונים ליואל אשר אין כל קשר מקורי ביניהם, והם חוברו בידי מעתיק או בעל אסופה כלשהי באופן אקלקטי. ואולם, בשל הקשרים הבולטים בין החלק הראשון לחלק השני, בפרט בדיון על ארבע המלכויות (יואל א, ד) החוזר בשני החלקים, נראה כי הפירוש היה עשוי במקורו מקשה אחת.

4 לאחרונה נתגלו באוסף טיילורשכטר קטעי תרגום ופירוש להושע אשר שרדו מפירוש שלם לתרי עשר, אף הם בעלי קרבה לפירוש יפת בן עלי. ראה: ניסן (לעיל, הערה 2), עמ' 77–78. ואולם אין פירושו משתייך לפירוש זה.

של פירושו (ראה דף א23: 6-9). בשל אופיו הייחודי של דינו של פרשנו ביואל א, ד כאלגוריה היסטורית, ובהמשך למוטיב ארבע מלכויות במקרא, אשר דרכו ניתן להתחקות אחרי מקורותיו הפרשניים, הקדשנו לו בירור נפרד (ראה להלן, סעיף ד).

שני חלקי הפירוש מעידים על פרשן בעל חשיבה שיטתית, רוחב יריעה ובקיאיות רבה, הן במקרא עצמו הן במקורות חז"ל, ואף בשפה הארמית ובמסורות פרשניות שונות. שני המקורות המזוהים על ידו במפורש הם חז"ל ורס"ג, אך מבין הדעות שאין הוא מביא בשם אומנם נמצא גם עמדות הקרובות מאוד לאלה של דניאל אלקומיסי, סלמון בן ירוחם ויפת בן עלי, ונראה כי את חלקן הכיר מכלי ראשון ואף הושפע מהן.⁵ בשל חשיבותה של המסורת הפרשנית הקראית להבנת קטע הפירוש מהגניזה, צירפנו בנספח את הטקסט הערבי-היהודי של התרגום והפירוש של יפת בן עלי ליואל א, א-יב מלווה בתרגום לעברית. מאחר שפירוש רס"ג לתרי עשר לא שרד אלא במובאות שבכתבי פרשנים מאוחרים, הרי שפירושו של יפת מציע את התקדים או המקבילה היחידים אשר ניתן להשוות לפירוש מן הגניזה, בהכילו תרגום ופירוש ערבי-יהודי רצוף לספר יואל.

בניגוד לפרשנים ערביים-יהודים אחרים הידועים בנטייתם הלקטנית, כגון רבי תנחום בן יוסף הירושלמי ורבי אברהם בן שלמה (ראב"ש), ניכר בפרשנו שיותר משהוא טרוד בעצם האיסוף של כמה שיותר פירושים לפסוק זה או אחר, הוא עסוק בשקילה של אפשרויות פרשניות, בדרך ביקורתית, מתוך מטרה להגיע לפרשנות הראויה והמשכנעת ביותר מבחינתו. נכונותו לדחות דעות מסוימות כבלתי נכונות ולקבל אחרות, ואף להציע את עמדתו שלו בהקשר זה אינה דומה לסגנונם של הפרשנים הלקטנים שהוזכרו לעיל, אשר ממעטים בדרך כלל לבוא בדברים עם הדעות שאינן מקובלות עליהם, ורואים את מלאכתם בעצם הבאתן של דעות אלו. הסגנון האינדיבידואלי והביקורתי של פרשנו, שבאמצעותו מובעת הערכתו השלילית או החיובית לדעות מסוימות ומודגשת דעתו שלו, מזכיר את סגנונו של רס"ג, ואף יותר מכך את סגנונו של יפת בן עלי, אשר נטה יותר מרס"ג ללקט מפרשנים אחרים, הן שקדמו לו הן בני זמנו, ולהפנות אליהם באמצעות נוסחאות דומות לאלה המשמשות את פרשנו, כגון 'קאל הד'א אלמפסר' (22: 27), 'וקאל אכ'ד' (23: 10), תוך שהוא שוקל אותן זו כנגד זו.⁶

תודעתו הפרשנית המפותחת של פרשנו משתקפת גם במינוח הפרשני שהוא נוקט

5 הקשר הקראי ניכר גם בתרגום הערבי המוצע בחלק הראשון, הקרוב בשיטתו ובאוצר המילים שלו לתרגום יפת ליואל; ראה עוד להלן, סעיף ג.

6 על רבי תנחום ורבי אברהם בן שלמה ראה להלן. על יחסו של יפת למקורותיו הפרשניים ראה: מ' פוליאק וא' שלוסברג, פירוש יפת בן עלי לספר הושע [בדפוס].

לצורך האבתנה בין פירוש מילולי לפירוש בלתי מילולי או פיגורטיבי. כך, למשל, בהבחינו בין שתי דרכי הפירוש העקרונות שניתן ליישם על יואל א, ד (222: 21–25), פירוש מילולי-ראלי ופירוש בלתי מילולי פיגורטיבי (היינו, אלגוריה היסטורית לארבע מלכויות), הוא טוען: 'ואלנאס פי הדה אלקצה עלי קסמין בעע' פסרה עלי אלגוראד חקיקה ובעע' פסרה מג'אז פמן פסרה חקיקה אכד אלט'אהר ומן פסרה מג'אז זעם אן ינדאהו אלעדו אלממתל באלג'ראד' (=והאנשים, באשר לזאת הפרשה, נחלקים לשניים: חלקם פירשו אותה על הארבה – באופן מילולי וחלקם פירשו אותה באופן פיגורטיבי.⁷ מי שפירשה באופן מילולי החזיק בהוראה הגלויה, ואילו מפרשיה על הדרך הפיגורטיבית טענו שיתאסף אליו האויב המזומשל בארבה). צמדי מינוח אלה (חקיקה – מג'אז; ט'אהר – מת'ל) שאולים מן הפרשנות המוסלמית ומקובלים על רבים מפרשני המקרא הערביים-היהודים, רבניים כקראים (ראה הערותינו על אתר). עם זאת, שימושי הספציפיים של פרשנו במונחים: 'קצה' לציון יחידה ספרותית (ראה בציטוט לעיל וכן 23א: 22), ו'קארן' (ראה 22: 32) לציון ההקשר המידי שעל פיו יש לגזור את משמעו של ביטוי מסוים, קרובים יותר לשיטתו של יפת בפירושו למקרא (ראה הערותינו על אתר). כאמור לעיל, קיים דמיון בולט גם בין התרגום המילולי לערבית שמציע פרשנו ליואל א, א-יב לבין תרגומו הערבי של יפת בן עלי (ראה להלן, סעיף ג).

כיווי הכבוד המשמשים את פרשנו בהתייחסו לחז"ל ('אלאבא', 'אלכבר אלצאדק', 'רבותינו') ולרס"ג ('גאון אלפיומי ז"ל'), המלווים בציטוטים נרחבים מפירושיהם, תמיד על דרך החיוב וההאדרה, מעידים כי נמנה עם המחנה הרבני ופעל זמן לא רב אחרי רס"ג (882–942). למעשה, אחת מן התרומות החשובות של קטע הגניזה המתפרסם בזאת היא הרחבת מאגר המובאות שניתן לשחזר מהן את פירוש רס"ג לתרי עשר (ראה להלן, סעיף ב). לעומת זאת, אין ניכרות בפירוש השפעות מובהקות מפירושיהם הערביים-היהודיים של הרבניים יהודה אבן בלעם, תנחום בן יוסף הירושלמי או רבי אברהם בן שלמה, ויש להניח כי קדם להם בזמן. זאת ועוד, הקרבה המיוחדת לתרגום ולפירוש של יפת בן עלי לתרי עשר, אשר ידוע כי נכתב במחצית השנייה של המאה ה'י, ואף לפירושי קראים ירושלמים אחרים בני המאות ה'ט'-ה'י' (ראה במיוחד בסוגיית הפירוש האלגוריה-היסטורי ליואל א, ד), מלמדת כי פרשנו פעל בעידן שבין אמצע המאה ה'י לתחילת המאה ה'יא, כנראה באזור ארץ ישראל או מצרים.

על זמנו ומקומו אלו מרמזות גם שתי הערות בעלות גוון אקטואלי, הנאמרות על פי

תומן. ההערה הראשונה היא בגדר פילולוגיה משווה, ולפיה ניתן לגזור מן המונח 'אכאר' בערבית על משמעו של 'אכרים' העברי (יואל א, יא), במובן של 'אריסים' (21: 15-18):

פסרת אנרים מעאמלין אלדי יעמלו אלכרום עלי טריק אלמסאהמה ויסמיו פי אלשרק כמתל אלעבראני אי אכאר ויסמוהם אלאבא אריסים ואלואחד מנה אריס (=תרגומתי 'איכרים' שותפים [ביבול]), אשר עובדים את הכרמים באופן חלוקת היבול לחלקים, ו[אלה] מכונים במזרח בדומה לעברית, היינו, 'אכאר'. ומכנים אותם הראשונים [חז"ל] 'אריסים' וביחיד 'אריס'.

נראה שבביטוי 'מזרח' כוונתו לבבל, היא עירק, אם כי הוא עצמו וקהלו נמצאים מערבה משם.⁸ הדרך שבה מציין פרשנו את הצורה הערבית כחיזוק לפירוש המילה המקראית, הבאה לדעתו במקום זה במובן של אריסים, אף היא מעידה על תודעתו הפרשנית והלשונית המפותחת.

ההערה השנייה באה במסגרת החלק השני של הפירוש ומתייחסת לכך ש'ארבה' (יואל א, ד) משמש במקרא לצד 'צרעה' ו'זבובים' כסמל שלילי בלבד. בהקשר זה מגנה הפרשן את נטייתם של אנשים מסוימים לחתום את מכתביהם בנוסחה: 'שלומך ירבה כארבה' (23: 3-5): 'אלי תרי כיף כתב בעצהם אלי אכר כתאב וג'על כאתמתה ושלומך ירבה כארבה פעוג'ז' פי דלך וגולט' (=הלא תראה איך כתבו איש אל רעהו מכתבים וחתמו אותם במילים 'ושלומך ירבה כארבה' – וטעו בכך ושגו). נוסחת סיום מעין זו מתועדת במכתב מן המאה ה"א שנמצא בגניזה קהיר, ששלח נתן הכהן בן מבורך מאשקלון לעלי הכהן בן חיים בפסטאט: 'שלומו ושלום אוהביו יגדל לעד ושלום חמודו מר אפרים ירבה כארבה לעד נצח סלה ישע רב יקרב ועקב שלום ורחמים'.⁹ מדברי פרשנו עולה כי הייתה זו נוסחה ידועה בקרב כותבים שהכיר או מכתבים שקרא, וקשה לדעת אם מדובר בכותבים מארץ ישראל דווקא, שהרי העדות מן הגניזה אינה מספקת. ברור, מכל מקום, כי פרשנו מתייחס אל כותבים אלה בגוף שלישי, וייתכן שהעלה בדעתו קבוצה מוגדרת, שלא ראה עצמו חלק ממנה.

8 אפרשות אחרת, אשר על רקע שאר העדויות (כגון כתב היד המזרחי) נראית סבירה פחות, היא שפרשנו ישב בספרד או בצפון אפריקה (חיבורים מערביים רבים, כגון הכוזרי, הגיעו אלינו רק בכתבי יד מזרחיים). תורתנו לפרופסור ברשמאי על הערה זו.

9 תורתנו לפרופסור מרדכי עקיבא פרידמן על שהסב את תשומת לבנו למראי המקום של חתימה זו. ראה ביתר פירוט להלן, הערה 167.

ב. מקורות פרשניים רבניים (חז"ל ורס"ג)

כאמור לעיל, פרשנו מפנה לדעותיהם של חז"ל באמצעות שלושה כינויי כבוד מובהקים: (א) הכינוי הערבי 'אלאבא' (בב: 17), מילולית: האבות, במשמע: הראשונים או הקדומים. הוא מופיע פעם אחת במסגרת דיונו הלשוני המשווה במונח 'איכרים' (שהובא לעיל), אשר את משמעו הוא מקביל למושג 'אריס' בלשון חז"ל (ראה: משנה, פאה ה, ה; ביכורים א, ב, יא; ג, ג; בבא מציעא ה, ח ועוד).

(ב) הכינוי העברי 'דבותינו' משמש בפירוש פעמיים, במסגרת הדיון הלשוני בשישה-עשר השמות שבהם מכונה הארבה, שמונה מן המקרא ושמונה 'מדברי רבותינו... ואשר מאמדת רבותינו והוא: "יוחנא ירושלמית חרצוביא והרזבנות ונידן וניפול ורשום ואסקרא"' (בב: 1-5). הרשימה מסתמכת על התלמוד הבבלי (חולין סה ע"א-ע"ב).

(ג) הכינוי הערבי 'אלכבר אל צאדק' (בב: 8-9)¹⁰, המשמש בספרות הערבית-יהודית ככינוי לחז"ל, מופיע פעם אחת, במסגרת הסיכום של הלכות חז"ל לסימנים של סוגי הארבה המותרים לאכילה, ואף הוא מסתמך על התלמוד הבבלי (ראה: עבודה זרה לו ע"ב; חולין נט ע"א; עו ע"ב; ילקוט שמעוני, שמיני, רמז תקלז), בזו הלשון: 'זהו חז"ל הוסיפו אליהם את הנותד, על פי אומרם "כל שיש ארבע רגלים וד' כנפים וקדסוליו וכנפיו חופות את רובו"'. פרשנו אף טורח להבהיר את דברי חז"ל: 'באמירתם "חופות את רובו" מתכוונים לאורך ולא הקפת הרוחב וכך אמרו "מאי רובו אמר רב יהודה אמ' רב רוב ארכו ואמרי לה רוב הקיפו אמר רב פפא הלכתא בענן רוב ארכו ובענן רוב הקיפו"'.¹¹

שלושת הכינויים הללו, המלווים גם בציטוטים מספרות חז"ל ובאים כולם לחיוב וכאישוש לפירוש, מעידים על יחסו האינטימי והמעריץ של פרשנו לחז"ל, ומכאן על זהותו הרבנית. אמנם, הקראים אף הם נהגו לא פעם להתייחס לדעות אופייניות לחז"ל בכבוד הראוי, ואף לצטט מספרות חז"ל, אך אין הם נוהגים להשתמש בתוארי כבוד מן הסוג המאפיין את פירושו, אלא מכנים את חז"ל, בשפה ניטרלית יותר: 'אלעלמא' (החכמים), 'אלקדמא' (הקדמונים), ולעיתים אף 'אלמפסרין' (הפרשנים). המונח 'אלמעלמן' (המורים) שמור עמם בדרך כלל לחכמים הקראים בלבד. יפת בן עלי מרבה להביא מדעות חז"ל אשר יש בהן כדי לספק פתרון פשטי ביסודי, המתיישב מבחינתו עם המשמעות הלשונית-ההקשרית של הפסוק. כך למשל בפירושו להושע א, א, יפת מבהיר כי את שאלת ייחוסו התברתי של הושע בן בארי לחוגים נבואיים, מלכותיים או נשיאותיים יש ליישב

10 על כינוי זה ראה ביתר פירוט להלן, הערה 183.

11 בבלי, חולין סה ע"א.

על פי הפתרון המוכר מדברי החכמים: 'אשר להושע, הרי נאמר, שהוא מצד הנשיאות, כפי שאמר אחד החכמים (בערבית: בעץ' אלעלמא), כי "בארי היא בארה" הנוזר בספר דברי הימים, והוא אומרו: "בארה בנו אשר הגלה תגלת פלנדר מלך אשור הוא נשיא לראובני" (דברי הימים א' ה, ו).¹²

פרשנו, לעומת זאת, משתמש בכינוי 'אלעלמא' דווקא ביחס לפרשנים מאוחרים לחז"ל. כך עולה למשל מדיונו בתולדות הפרשנות ליואל א, ד (22א: 24-29):

שואלים האנשים על אודות העניין הזה ואומרים: אם מה שנשאר מהגזם אכל אותו הארבה אז איך ייתכן שהארבה משאיר משהו לילק? וזה בלתי אפשרי! אחר כך [גם] אמר: 'יתר הילק אכל החסיל'. וכבר ענו על כך החכמים בארבע תשובות: שתיים מהן לגאון פיומי ז"ל¹³ ושתיים לזולתו. אשר לשתי תשובות גאון ז"ל...¹⁴

ואמנם נראה שרס"ג פירש את ספר תרי עשר, כפי שעולה הן מרשימות ספרים בגניזה הן מהערות של פרשנים מאוחרים לו אשר הכירו את פירושו זה וציטטו ממנו.¹⁵ שריד מפירוש רס"ג לספר יואל נשתמר בפירושו של רבי אברהם בן שלמה ליואל א, ב ('שמעו זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבותיכם'). ובלשונו: 'היאך יאמר ואם בימי אבותיכם וכבר נאמר בארבה מצרים "לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן" (שמות י, יד). השיב רבינו סעדיה גאון ז"ל ואמר שרוצה לומר ואם בימי אבותיכם. אבותיכם הקרובים לא הרחוקים כלומר אבותיכם הקרובים לא היה בדורם כן'.¹⁶ פרשנו מעיד אף הוא על פירושו זה של רס"ג, בהמשך הפירוש, כאשר הוא מתייחס לרס"ג בפעם השלישית, באמצעות תואר הכבוד 'גאון פיומי ז"ל'¹⁷ (ראה: 23א: 27-30):

12 ראה: פוליאק'שלוסברג, פירוש יפת להושע (לעיל, הערה 6), מבוא. הזיהוי של 'בארי', אבי הנביא הושע, עם 'בארה' נשיא הראובני נמצא בפסיקתא דרב כהנא (מהדורת מנדלבוים, ב, עמ' 356-357). דוד בן אברהם אלפסי במילונו מכנה את חז"ל: 'אוליון'. לעומת זאת, כותבים רבניים אחרים מכנים את חז"ל 'אבאנא' ו'רבתינו'. ראה, למשל: S. Poznanski, 'The Arabic Commentary of Abu Zakariya Yahya [Judah] Ben Samuel [Ibn Bal'am] on the Twelve Minor Prophets', *JQR*, 15 (1924-1925), pp. 1-53 ושמ, להושע ד, ב; חבקוק ב, יא.

13 כך במקור: לגאון פיומי ז"ל'.

14 כך במקור: גאון ז"ל'.

15 ראה: 'רצהבי, 'מבואות חדשות מפירוש ר' סעדיה למקרא (מתוך פירוש ר' אברהם בן שלמה לנביאים)', סיני, צח (תשמ"ו), עמ' צז; א' שלוסברג, 'פירושו של ר' אברהם בן שלמה לספר יואל', מחקרים בלשון העברית ובמדעי היהדות, בעריכת א' בךדוד ו' גלוסקא, נתניה תשס"א, עמ' 211.

16 ראה: רצהבי, שם, עמ' קה; שלוסברג, שם, עמ' 212.

17 הכינוי 'אלפיומי' מקובל על הקראים בהתייחסם לרס"ג; ראה רבות, למשל, במילון אלפסי (אבו סעיד אלפיומי ואלפיומי), ובפירושי יפת, כגון בפירוש לישעיהו נב, א (J. Alobaidi, *The Messiah in*)

'ואשר לגאון פיומי ז"ל הרי התאים ביניהם ואמר שאין הוא מתכוון באומרו "ואם בימי אבותיכם" לרחוקים כי אם לקרובים אשר לא היה כך בדורם'. כוונתו לכך שרס"ג, אשר הציג שתי דרכי פירוש ראליות ובלתי סמליות לפסוק ד, שעניינן מרכיבי הצומח השונים שאותם אכל הארבה או גלים שונים של ארבה (ראה להלן), פתר את הסתירה בין פסוק ג לפסוק ד בכך שלא ראה ב'אבותיכם' המוזכרים בפסוק ג רמז לדור מצרים, אלא לאבות המיידים יותר של בני דורו של הנביא, אשר לא חוו מעולם (באופן המתואר בפסוק ד) את מכת הארבה.¹⁸

יתר על כן, פירושו מספק את התיעוד הראשון לפירוש רס"ג ליואל א, ד, ובהרחבה, תוך שילובו של ציטוט מפורש אשר אינו ידוע ממקורות אחרים:¹⁹

אשר לשתי תשובות גאון ז"ל הרי אמר שאלה הארבעה חלקם עדינים מחבריהם, וכל הבא אחרי הגיע למה שלא הגיע אליו הראשון.²⁰ אמר: והצומח שבאילנות ארבעה:²¹ הפירות, והעלים, והקליפה, והענפים, והצאן אוכלים את הראשון כפי יכולתם ועוזבים את מה שלא מגיעים אליו, גם השני אוכל את הנשאר מהראשון, וכך השלישי והרביעי על דרך הזו. ובתשובה השנייה פירש כי אלה הארבעה באו בארבע תקופות שונות כל אחד אחרי האחר. אמר: נראה שהם [באו]²² במשך ארבעה חודשים ואכל הראשון את מה שכבר צמח מן היבול, סיים ושייר את מה שלא השלים, ובא השני, אכל אותו, וכך השלישי והרביעי.

לא מצאנו את מקורם של שני הפירושים האחרים של יואל א, ד שמיחס פרשנינו ל'חכמים', בעילום שם. השלישי מציג פירוש לשוני בעליל, ואילו הרביעי מכיל הסבר

Isaiah 53, The Commentaries of Saadia Gaon, Salmon ben Yeruham and Yefet ben Eli on (Is. 52:13–53:12, Bem 1998, p. 141), אך אין הם משתמשים בתואר 'און'. לעומת זאת, התואר 'רב' ו'גאון' מאפיין, ברגיל, התייחסויות של כותבים רבניים. השווה: אבן בלעם, תרי עשר (לעיל, הערה 12): 'דבר רב סעדיה ז"ל פי כתאב אלאמאנאת' (עובדיה א, א); 'ואמא רב סעדיה גאון ז"ל פאנה קאל' (חבקוק ב, ד).

18 פירוש מעין זה, על פי המציאות הטבעית-הסביבתית, דומה לפירושו של רס"ג על הביטוי 'רוח קדים'. ראה: ח' בן-שמאי, "רוח קדים" מן הדרום – המציאות הסביבתית כשיקול בתרגומי רס"ג ובפירושו, וזאת ליהודה: מחקרים בתולדות ארץ-ישראל ויישובה מוגשים ליהודה בן פורת, בעריכת י' בן-אריה וא' ריינר, ירושלים תשס"ג, עמ' 288–307.

19 ראה: 22א: 29–222: 8.

20 היינו, זה שבא לראשונה.

21 כוונתו למרכיבים השונים של האילן שהם בני צמיחה.

22 בהסבר זה המספר ארבע מתייחס לארבעת הגלים של המזיקים ולא לארבעת מרכיבי הצמח שהם כילו.

גאוגראפיה היסטורית.²³ עם זאת, ניכר כי פירושים אלה ממשיכים את המגמה הפשטית שנקט רס"ג, בהסבירם את ה'ארבה' כמכת טבע ראלית ולא כסמל אלגורי. ייתכן שפרשנו דלה פירושים אלה מכתבי הגאונים תלמידיו של רס"ג. מכל מקום, אף לא מצאנו להם מקבילות בפירושים ערביים יהודיים מוכרים ליואל, רבניים בקראיים. אשר לדבניים, ראוי להזכיר את רבי יהודה אבן בלעם (המאה ה"א)²⁴ ואת רבי תנחום בן יוסף הירושלמי (המאה ה"ג),²⁵ אשר פירושיהם ליואל נבדקו לצורך השוואה, אך למעט נקודות השקה כלליות, הנוגעות לגישתם הלשונית-ההקשרית, ולעיתים אף ההיסטורית לנבואה, לא מצאנו זיקה בולטת בינם לבין פרשנו, וסביר שקדם להם בזמן.²⁶

ג. מקורות פרשניים קראיים: היחס לתרגום ולפירוש של יפת בן עלי ליואל

מבין הדעות שאין פרשנו מביא בשם אומדן נמצא, כנסקר לעיל, עמדות הקרובות מאוד לאלה של קראי ירושלים בני המאות ה'–ה"א, ובכללם: דניאל אלקומיס, סלמון בן ירוחים ויפת בן עלי. שני הראשונים יידונו בקשר למוטיב ארבע המלכויות ביואל א, ד (ראה להלן, סעיף ד), ואף הערנו באפרט למהדורה לגביהם ולגבי המדקדקים דוד בן אברהם אלפסי, אבו יוסף יעקוב אבן נוח ואבו אלפרג' הרון. יפת בן עלי, לעומתם, מצריך דיון נפרד, בהציעו את התרגום והפירוש הערבי-יהודי הקדום והשלם ביותר ליואל א, א–יב, פירוש שניתן להשוותו לקטע שלפנינו. מסיבה זו אף צירפנו בנספח, כאמור, את

23 ראה: 222: 8–21.

24 ראה: אבן בלעם, תרי עשר (לעיל, הערה 12).

25 פירושו אינו כולל את תרגום הפסוקים ומתחיל ביואל א, ד. הפירוש קצר וענייני, והוא מתמקד במילים מסוימות ללא דיון בהקשר המידי או הרחב, ובאלגוריה היסטורית של הפסוק הנ"ל. ראה: פירוש תנחום בן יוסף הירושלמי לתריעשר, מהדורת ה' שי, ירושלים תשנ"ב, מבוא.

26 על אלה ניתן להוסיף אף את רבי משה אבן ג'קטילה (המאה ה"א). לפירושו לתרי עשר יש עדות בפירושו לתהלים ובפירושיהם של פרשנים אחרים (ראה: ראב"ע להושע י, ח). לאחרונה פורסם קטע מפירושו לתרי עשר ששרד בגניזה, שאינו ליואל. ראה: מ' פרץ, 'קטע מפירושו ר' משה אבן ג'קטילה לתריעשר: מיכה ז 3–20; נחום; חבקוק א 1–9', עיוני מקרא ופרשנות, ו (תשס"ג), עמ' 253–280. מאפייני הלשון והסגנון של הפירוש הנזכר, כולל תפיסת ההקשר הרחב, נבדלים ממאפייני פירושו. גם בפירוש ראב"ע ליואל (המאה ה"ב), המסתמך רבות על המסורת הפרשנית הערבית-יהודית, מצאנו מקור להשוואה, אך אין הוא מתייחס למסורת האלגורית שבפירוש יואל א, ד. ראה: שני פירושי ר' אברהם אבן עזרא לתריעשר, א: הושע, יואל ועמוס, מהדורת א' סימון, רמת-גן תשמ"ט.

הנוסח הערבי שלו, מוגה מתוך כתב יד אוסף פירקוביץ השני, RNL Ebr.-Arab. I 1405, מלווה בתרגום לעברית.²⁷

לפני שנעבור להשוואה בין הטקסטים הללו, יש להעיר כי היבטים מסוימים של פירוש יפת לספר הושע, והקדמתו הכללית לקובץ תרי עשר שכלל במסגרת פירושו זה, מזכירים מאוד את שיטתו של פרשנו.

בהקדמתו להושע מצייע יפת מיון של סוגי הנבואה על פי המונחים 'דבר', 'חזון' או 'משא' המשמשים בכותרות ספרי הנביאים, הזהה למיון המוצע בקטע הגניזה. באותו הקשר הוא אף ממיין את ייחוסם החברתי של הנביאים, על פי האזכור או ההימנעות מאזכור שמות אבותיהם בכותרות. אמנם, בשתי הסוגיות יפת מאריך ואילו פרשנו מקצר, בהעירו כי הקדיש להן דיון מבואר, שלא שרד בידינו. כמו כן, ישנם רעיונות עצמאיים ואף ניסוחים שונים בדברי פרשנו המעידים כי אין מדובר בהעתקה ישירה מיפת. עם זאת, הדמיון בתכני הטעון בולט ביותר, כפי שעולה מן הטבלה הבאה, וקשה להניח כי זהו דמיון מקרי, בפרט בהתחשב במכלול ההשפעות הקראיות על פרשנו:

פירוש קטע הנגיזה (ליואל א, א)	פירוש יפת (הושע א, א) ²⁸	סוגי הנבואה
כבר הזכרנו קודם ³⁰ את [עניין] כותרות הנבואות, מהן [המשתמשות] ב'חזון', ומהן ב'משא', ומהן ב'דבר' וב'דברי'.	מצאנו שהוא מכנה את נבואות הנביאים בשלושה ביטויים: 'דבר', כאומר: 'דבר ה' אשר היה אל פלוני; 'חזון', כאומר: 'חזון ישעיהו' (א, א), 'חזון עבדיה' (א, א), ו'משא', כאומר	
וכאשר הספר מתחיל באחד הביטויים הללו, [הרי זה] מצביע על פרק פתיחתו. ³¹ והקשים שבהם: 'דברי', 'דבר' ומה שבא במקומם. ³²	בנחום (א, א), בחבקוק (א, א) ובמלאכי (א, א) ורבים כדוגמת זה. ואם הוא אומר 'דברי', נודע שהם דברי ה' מתוך ההקשר. ²⁹	

27 הפרשנים הרבניים סמכו כנראה על תרגום רס"ג, שלא שרד ברובו (ראה לעיל, סעיף ב). רבי נתנום בן יוסף הירושלמי, למשל, אינו כולל תרגום לתרי עשר בפירושו, אלא נוהג לעבור לפירושו מיד לאחר דיבור המתחיל.

28 ראה: פוליאק ושלוסברג, פירוש יפת להושע (לעיל, הערה 6).

29 במקור: 'קרינה'. ראה להלן, הערה 185, והשווה גם הערתו של פרשנו על הקושי שבתיחום הנבואות הפותחות בשורש דב"ר (להלן, הערה 32).

30 הערה זו מעידה כי גם לפרשנו הייתה הקדמה כללית לקובץ תרי עשר.

31 נראה כי כוונתו לכך שעצם המינוח 'חזון', 'משא' או 'דבר' מלמד על התחלחה של יחידה נבואית חדשה.

32 היינו, היחידות הנבואיות המוגדרות באמצעות השורש דב"ר חמקמות יותר לתיחום לעומת 'חזון' או 'משא'; ראה: א20: 7-12.

ייחוס הנביאים	נזכיר גם את ההבדל ביניהם מבחינת הייחוס, לפי שאנו מצאנו בהם שלושה אופנים: (א) אלה שייחס אותם לאביהם ולסבם. (ב) אלה שלא ייחס אותם לאביהם ולא לסבם, אך הזכיר את עירם. (ג) אלה שלא הזכיר את אביהם ואף לא את עירם. אלה אשר ייחסם הם שמונה: ישעיה, ירמיה, יחזקאל, הושע, יואל, יונה, צפניה וזכריה. יתר עליהם ירמיה, בכך שגם שם עירו, ענתות, נזכר. אלה אשר הזכיר את שם עירם ולא את ייחוסם, הם שלושה: עמוס, מיכה ונחום; אלה אשר לא הזכיר את ייחוסם ולא את עירם הם ארבעה: חבקוק, עובדיה, חגי ומלאכי... מי שהזכיר את אביו בלבד, הרי סבו לא היה רם מעלה, ³³ ומי שהזכיר גם את סבו, הרי גם אביו וגם סבו היו רמי מעלה, וסבו היה רם יותר מאביו. ³⁴ ומכיון שעדו היה נכבד מברכיה, ייחס אותו [=את זכריה] לעדו. ³⁵ יכן ייחס את צפניה לחזקיהו, לפי שהוא היה מלך. ³⁶	וכאשר הזכר אביו של הנביא הרי זה קרוב לכך שהוא היה נכבד [ו]אביו נכבד. ³⁷ וכאשר לא מוזכר אב לנביא הרי זה נביא שאין לו ייחוס אבות, ³⁸ כמו שנאמר בעמוס 'לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי' (עמוס ז, יד). זאת אומרת: 'לא הייתי נביא ולא היה אבי נביא, אלא הייתי רועה ואוסף שקמים, ובחר בי אלהים מאחורי הצאן ואמר לך תנבא על עמי ישראל'. ³⁹

- 33 במקור: פאלדי' יד'כר אבאה פקט לס יכן לג'דה שרף ואלדי' יד'כר ג'דה איצ'א פהו אנה כאן לאביה שרף ולג'דה איצ'א ויכון ג'דה אשרף מן אביה. והשווה להלן, הערה 38.
- 34 יפת מושפע מעמדת חז"ל בעניין ייחוסם של הנביאים. ראה, למשל: ויקרא רבה ו, ו: 'אמר רבי יוחנן: כל נביא שנתפרש שמו ונתפרש שם אביו - נביא בן נביא; וכל נביא שנתפרש שמו ולא נתפרש שם אביו - הוא נביא ואביו אינו נביא... ורבנן אמרי בין שנתפרש ובין שלא נתפרש שמו נביא וכן נביא'. עם זאת, ניכר כי הוא מתפלמס עם ההנחה שציון אבותיו של הנביא מלמד על חלקו ב'שליש' נבואית ומעדיף להסבירו כמלמד על מוצא חברתי מכובד, אף מסוגים שונים. הוא ממיין אותם בהמשך פירושו: 'כבודם הוא בכמה אופנים: מצד מלכות, מצד כהונה או מצד נבואה'. וראה דיון מורחב בסוגיית יחסו של יפת למקורות חז"ל אצל פוליאק ושלוסברג, פירוש יפת לחושע (לעיל, הערה 6), מבוא.
- 35 ראה: עזרא ה, א, יד, ושם נזכר 'זכריה בן עדו' מבלי שמוזכר אביו של זכריה, ברכיה (ראה: זכריה א, א).
- 36 ראה: צפניה א, א.
- 37 במקור: כאן פאצל אבוה פאצל.
- 38 במקור: פהו נבי ל'ס לה אבוה פי אלשרף. והשווה לעיל, הערה 33.
- 39 2A0: 12-18. ראה השוואה לתרגום יפת על אתר להלן, הערה 79. מעניין שיפת אינו נעזר במסוק מעמוס במקום זה לצורך דיונו, אולי בשל המטען הרב של מסוק זה בפולמוס הקראי נגד שלשלת הקבלה הרבנית.

נקודות דמיון מובהקות נמצאו בין השניים גם בכל הנוגע למינוח הפרשני⁴⁰ ולגישה הפרשנית הכוללת, ובפרט הנטייה לאלגוריה היסטורית בפירוש המטפוריקה הנבואית.⁴¹ על בסיס זה נראה כי הפרשן של הקטע שלפנינו הכיר היטב את עיקרי השיטה הפרשנית של יפת ואף את פירושו הספציפיים לתרי עשר.⁴²

חיזוק ברור לטענה זו נמצא בנדבך התרגום שבחלקו הראשון של קטע הגניזה, שכן קיים דמיון רב בין שיטת התרגום המילולי ואוצר המילים הערבי המאפיינים את תרגום הקטע ליואל א, א-יב לבין תרגום יפת על אתר. במסגרת הפירוש, בחלקו השני של הקטע, אף שולבו שתי הצעות לתרגומים חלופיים (ראה: 22א: 19, 22ב: 30). תופעת התרגומים החלופיים ידועה ממסורת התרגום הקראית וכן מתרגומי מקרא ערביים-יהודיים שנהגו בקרב היהודים בכלל ונשתמרו בגניזה.⁴³ בשל קוצר היריעה לא נוכל להציע ניתוח השוואתי מפורט של שני התרגומים, אך הטבלה הבאה נועדה להדגים את הלשוניות והצורות המשותפות:

- 40 ראה, למשל, השימוש הדומה במונחים כגון 'קצה' ו'קארן'. עם זאת, המונח 'קצה' נפוץ גם בכתבי פרשנים רבניים (והשווה להלן, הערות 158, 197).
- 41 ראה דוגמה מעניינת להלן, הערה 174, והשווה הדין הנרחב יותר בגישתו ההיסטורית של יפת לנבואה אצל פוליאק ושלוסברג, פירוש יפת להושע (לעיל, הערה 6), מבוא. ראוי לציין כי נוסח תרגומו ומירושו של יפת ליואל א, ד המתפרסם בנספח למאמר אינו מציע אלגוריה היסטורית, בניגוד לפרשנות הדתבה של מוטיב ארבע מלכויות בקטע הגניזה. עם זאת, הקטע המשלימו בכתב יד אתר של פירוש יפת על אתר אכן מלמד על מודעותו לפרשנות מעין זאת, ראה הערות 174 ו-198 להלן.
- 42 חיזוק כללי לטענה זו נמצא בנקודות דמיון שמשקף הקטע גם עם מסורתם הפרשנית והדקדוקית של קראי ירושלים בכלל (הסתפקנו בכך שהערנו עליהן באופן נקודתי במסגרת המהדורה עצמה), ובכללם חכמי הלשון דוד בן אברהם אלפסי, יוסף אבן נוח ואבן פרג' הרון, והפרשנים דניאל אלקומיסי וסלמון בן ירוחם (אלה אף נדונו ביתר פירוט להלן, סעיף ד).
- 43 הנוסחה המשמשת את פרשנונו בשילוב התרגומים הנ"ל, 'ותפסיר x וקיל z' (ראה להלן, הערות 44, 45), אף היא אופיינית ליפת. על מאפייניהם הלקסיקליים והתחביריים של תרגומי המקרא הקראיים, כולל תרגומים חליפיים, ראה: פוליאק, מסורת התרגום (לעיל, הערה 2), עמ' 181-207, 278-291; M. Polliack, 'Alternative Renderings and Additions in Yeshu'ah ben Yehudah's Arabic Translation of the Pentateuch', *JQR*, 84 (1993-1994), pp. 213-225; והשווה: בלאו, פרגמנט (לעיל, הערה 2); 'י טובי', שרידי תרגום ערבי לתורה קודם לתפסיר רב סעדיה גאון, מסורות, ז (תשנ"ג), עמ' 87-127; הנ"ל, 'תפסיר אלפאט' בכתב יד פונטי לחומש שמות וקטעים נוספים לתרגומים עממיים, בין עבר לערב – המגע בין הספרות הערבית לבין הספרות היהודית בימי הביניים ובזמן החדש, בעריכת 'י טובי', א, תלאביב תשנ"ח, עמ' 53-74.

מתוך תרגום יפת (ליואל א, א-יב; ראה נספח)	מתוך תרגום קטע הגניזה (יואל א, א-יב)
1 כטאב רב אלעאלמין אלדי כאן אלי יואל בן פתואל	כטאב אלרב אלדי כאן אלי יואל בן פתואל
2 אסמעו הדה אלנבוה יא שיוך ואנצתו יא כל ג'לאס אלסס אלארץ' הל כאנת הדה פי איאמכם או פי זמאן אבאיכם	אסמעו הדה אלמקאלה יא איהם אלמשאיך ואנצתו יא כל סכאן אלבלד הל כאנת הדה אלחאדתה פי זמאנכם או פי זמאן אבהאתכם
3 בסב[ב]הא קצו לאולאדכם ואולאדכם לאולאדהם ואולאדהם לג'יל אכר	עליהא סבילכם ⁴⁴ אן תקצוהא לבניכם ובניכם לבניהם ובניהם לג'יל אכר
4 פצ'לה אלקצ'אם אכל מנהא אלג'ראד ופצ'לה אלג'ראד אכל מנהא אלדבאב ופצ'לה אלדבאב אכל אלחאס	פצ'לה אלקצ'אם אכל אלג'ראד ופצ'לה אלג'ראד אכל אלדבי ופצ'לה אלדבי אכל אלקראץ'
5 אסתיקצ'ו יא סכארי ואבכו וולולו יא כל שארבי אלכמר עלי עצידי אנקטע מן פיכם	אסתיקצ'ו יא סכארי ואבכו וולולו יא כל שארבי אלכמר עלי עצידי ⁴⁵ ומסטאר אד אנקטע מן אפמאמכם
6 פקד צעד ג'נה עלי ארצ'י עט'ים ולא לה ערד יחצא אסנאנה מתל אסנאן אלסבע ואניאב אללבו לה	אן חזב צעד עלי בלדי עט'ים וליס אחצא אסנאנה אסנאן אלסד ואניאב אלג'צ'נפר לה
7 ג'על גפני וחשה ותינתי לסכט תקשיר קשרהא ואלקא חתי אביץ' קצ'באנהא	ג'על זרג'וני וחש ואלתינ ללסכף חתי קשר עודהא תקשירא ואטרח פאביצ'ו קצ'באנהא

44 בחלק הפירוש של קטע הגניזה, במסגרת תוספת בשוליים (A22: 19), נמצא תרגום חלופי ל'עליה' המקביל לתרגומו של יפת על אתר: 'ותפסיר עליה בסבבהא וקיל בעדהא אי בעד כונה' (=ותרגום 'עליה' [הוא] 'בגללה', ויש אומרים 'אתחיה', זאת אומרת, אחרי היותה).

45 בחלק הפירוש של קטע הגניזה נמצא תרגום חלופי לעסיס (B23: 30): 'ותפסיר עסיס רב וקיל עצידי' (=ותרגום 'עסיס' מיץ מרוכז, ויש אומרים, מיץ [רגיל]).

8	יחג'י מתל עאתק משדודה אלמסח עלי זוג' צבאהא	אלחרג'ה כעאתק מתקלדה מסח עלי צאחבהא פי צבאהא
9	קטע קרבן מנחה ואלרש מן בית רב אלעאלמין חזן אלאימה כדס רב אלעאלמין	אנקטעת <קטעת> אלהד[א]יה ואלנכב וחזנו אלאימה כדאס אלרב
10	נהב אלצחרא חזנת אלאדמה אד נהב אלדגן כזי אלמסטאר אנקצף אלהן	אריסת אלחקול חזנת אלאראצ'י ואלדמן אד קד אנדרסת אלחבוב וקד כזי אלמצטאר ואנקטע אלזית
11	אכזו יא אכרין ולולו יא כראמין עלי מלח אלחנטה ואלשעיר אד באד חצאד אלצחרא	כזיו אלמעאמלין וולולו אלכראמין עלי עדס אלחנטה ואלשעיר אד קד באד והלך חצאד אלצחרא
12	כזית אלג'פנה ואלתינה אנקצפת אלרמאן מע אלנכל ואלתפאח מע כל שג'ד אלשערא יאבסין צארו אד כזי אלסרור מן בני אדם	אלגפן כזית ואלתינ אנקטע מע אלרומאן ואלנכל ואלתפאח וסאיר עוד אלצחרא יבסו ועטבו ולדלך עטל וכזי אלסרור ואנקטע מן בני אדם

ד. הפירוש ההיסטורי-האלגורי למוטיב ארבע מלכויות ויחסו למקורות רבניים וקראיים

בחלקו הראשון של הפירוש (20:ב: 4-21:א: 1) משלב פרשנו דיון עצמאי במוטיב ארבע המלכויות במקרא, הזכות לדעתו לסמלים שונים בנבואות דניאל (סוגי המתכת, סוגי החיות), זכריה (גוויי הסוסים) ויואל (סוגי הארבה). בכך הוא מעמיד ניתוח פואטי השוואתי של מוטיב זה במקרא. בשל ייחודו של הדיון נחזור כאן על עיקר הקטע, בתרגום עברי:

וכבר כינה את ארבע המלכויות בשמות שונים:

(א) אשר לצלם אשר ראה נבוכדנצר הרי הוא קבע את **בבל וכשדים** לדאש הזהב באמירתו 'הוא צלמא ראשיה די דהב טב' (דניאל ב, לב_א), וקבע את החזה ואת הזרועות מדומים לכסף [כ]פרס ומדי באומרו 'חדוהי וכרועוהי די כסף' (שם ב, לב_ב), וקבע את יון ומקדון המדומים לנחושת [בתור] המעיים והירכיים באומרו 'מעוהי וירכתיה די נחש' (שם ב, לב_ג). וקבע [ב]שוקי הברזל את **מלכות אדום** באומרו

'שקוהי די פרזל' (שם ב, לג.). ותיאר את המיזוג בין מלכות אדום לישמעאל⁴⁶ בברזל ובחרס שברגליים ובאצבעות באומרו 'רגלוהי מנהן די פרזל ומנהן די חסף' (שם ב, לג.).

(ב) אחר כך חזה דניאל גם כן ארבע מלכויות בצורת חיות כאומרו 'וארבע תיון רברבן סלקן מן ימא שנין דא מן דא קדמיתא כאריה וגפיין די נשר לה' (דניאל ז, ג-ד), ואחר כך בדב ובנמר (שם ז, ה-ו). והרביעית (שם ז, ז-ח) לא כינה אותה ולא שייך אותה לסוג כלשהו⁴⁷ אלא כינה אותה מפחידה, חזקה ומטילת מורא, כאומרו 'וארו חיוה רביעיא דחילא ואימתני ותקיפא'... (שם ז, ז).

(ג) בנוסף דימה את ארבע המלכויות בנבואת זכריה לסוסים, ומהם לבנים ומהם שחורים ומהם אדומים ומהם אפורים באומרו 'סוסים לבנים שחורים אדמים ברדים אמצים'⁴⁸.

(ד) ואילו בזה הפרק (יואל א) כינה אותן באמצעות הארבה וסוגי הילק והראה, אפוא, כי הארבה אכל את הנותר משארית הגזם, והילק אכל את הנותר משארית הארבה, והחסיל אכל את הנותר משארית הילק. והכוונה, מכאן, שהמלכויות נמשכו על האומה, הימשכות רצופה וסדורה, והעבירו אותה, ממלכה אל האחרת, והם עומדים בסבל ומשועבדים כאומרו 'תהום אל תהום קורא לקול צנוריך' (תהלים מב, ח).

בחלקו השני של הפירוש (ראה דף 22) חוזר הפרשן לדון בפירוט בהיבטים לשוניים ופרשניים של יואל א, ד. בסיכום דבריו שם (22: 24-23א: 9) הוא מפריד בין שני סוגי פירושים שהועלו ביחס לתיאורי הארבה: מילוליים (חקיקה) ופיגורטיביים (מג'אז).⁴⁹ בהתייחסו לקטגוריה השנייה הוא מציין:

46 נראה כי המלכויות האלה מחלקות ביניהן את תפקיד החיה הרביעית בזו אחר זו, כפי שעולה מפירוש רס"ג לדניאל. ראה על סוגיה זו דינוניהם של א' שלוסברג, תפיסות ושיטות בפירושו של רב סעדיה גאון לספר דניאל, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת בראילן, תשמ"ט, עמ' 219-232; 'יהלום', 'חילומי מלכויות בארץ ישראל על פי תפיסתם של מייטנים ודרשנים', שלם, ו (תשנ"ב), עמ' 1-22; הנ"ל, פיוט ומציאות בשלהי הזמן העתיק, תל אביב תש"ס, עמ' 93-106. במחקרים הללו יש גם חומר חשוב לעניין דימוי המלכויות לחומרים שונים. תודתנו לפרופסור בן-שמאי על ההסבר וההפניות הללו.

47 כוונתו כי בניגוד לשלוש החיות המנויות ראשונות בחזון ארבע החיות של דניאל (האריה, הדוב והנמר), המרמזות כל אחת למלכות ספציפית, זו הרביעית בלתי מוזהה. היא אינה מרמזת למלכות מסוימת, והדגש בתיאורה מושם על הרושם המפחיד שהיא יוצרת.

48 ראה מראה המדכבות (זכריה ו, ב-ג): 'במרכבה הראשונה סוסים אדמים... סוסים שחורים... סוסים לבנים... סוסים ברדים אמצים'; והשווה גם מראה הסוסים (זכריה א, ח).

49 על המינוח הפרשני הערבי המשמש את פרשננו ראה לעיל ובהערותינו על אחר.

ומפרשיה (של פרשה זו) על דרך ההשאלה טענו שיתאסף אליו האויב הנמשל בארבה, והמשלתו לארבה היא משתי בחינות. האחת התכוון בו לריבוי (הכמות), והשני לריבוי הנוק, אמר המפרש הזה:⁵⁰ הרי כך הוא מנהג הכתוב, כמו שממשיל את מיטב האנשים בחיות התמות, כך מממשיל את המלכים הרעים בחיות הרעות, הלא תראה איך מממשיל את סנחריב וחבריו לזבובים ולצרעה כאומרו 'ביום ההוא ישרק יי לזבוב' (ישעיהו ז, יח) והייתה כוונתו בשני המשלים לריבוי [הכמות] והנזקים. ולכן לא תראה [אותנו] ממשילים דברים טובים רבים לזבובים ולא לצרעה ולא לארבה... ועל פי עיקרון זה, אזכורו את ארבעת הסוגים האלה⁵¹ הוא [בגדר] רמז לארבע מלכויות אשר ראה אותן דניאל בדמות החיות, וראה אותן זכריה בדמות הסוסים, והמשיל אותן כאן לארבה והודיע על התדירות של הארבעה האלה לישראל.

בסקירתנו את מקורותיו הפרשניים של הקטע חשוב לציין, כי המסורת הפרשנית המפרשת תיאורים מסוימים במקרא, בין של גורמי טבע ובין של בעלי חיים, על הממלכות השונות ששלטו בישראל היא עתיקת יומין ושורשיה בספר דניאל עצמו (ראה מראי המקום שנזכרו לעיל). בספרות חז"ל אנו מוצאים מדרשים הכוללים פסוקים שונים היוצרים מעין מאגר של פסוקים אשר נתפסו כמנבאים או כמרמזים לארבע מלכויות. רשימה מרוכזת מעין זו נמצאת במדרש ויקרא רבה יג, ה (מהדורת מרגליות, עמ' רפא-רצא):

א"ר שמואל בר נחמן כל הנביאים ראו המלכויות בעיסוקן... הה"ד 'ונהר יוצא מעדן להשקות וגו' (בראשית ב, י). ר' תנחומא ואמרי לה רבי מנחמא בשם רבי יהושע בן לוי אמר עתיד הקב"ה להשקות כוס התרעלה לאומות העולם לעתיד לבא הה"ד 'ונהר יוצא מעדן' מקום שהדין יוצא. 'ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים' אלו ארבעה מלכויות. שם האחד פישון זה בבל... השני גיחון זה מדי... ושם הנהר השלישי חדקל זו יון... והנהר הרביעי הוא פרת הוא אדום... אברהם ראה המלכויות בעיסוקן 'והנה אימה (חשכה גדלה נופלת עליו)' (בראשית טו, יב). אימה זו בבל... גדולה זו יון... חשיכה זו יון, גדולה זו מדי... נופלת זו בבל... ראה דניאל את המלכות בעיסוקן הה"ד 'חזה הוית בחזוי עם ליליא וארו ארבע רוחי שמיא מגיחן לימא רבא וארבע חיון רברבן סלקן מן ימא...' (דניאל ז, ב-ג)... זו בבל ידמיה ראה אותה ארי וראה אותה נשר דכתיב 'עלה אריה מסובכו' (ירמיהו ד, ז),⁵² הנה כנשר

50 נראה כי כוונתו לעצמו.

51 היינו, סוגי הארבה.

52 השווה: שמות רבה כט, ט: 'זבובכדנצר נקרא אריה שנאמר עלה אריה מסבכו (ירמיהו ד, ז) והחריב בהמ"ק

יעלה וידאה (שם מט, כב)... משה ראה את המלכויות בעיסוקן את הגמל זו בבל שנאמר 'אשרי שישלם לך את גמולך שגמלת לנו' (תהלים קלז, ח) את השפן זו מדי רבנן ור' יהודה ברבי סימון רבנן אמרי מה השפן הזה יש בו סימני טומאה וסימני טהרה כך היתה מלכות מדי מעמדת צדיק ורשעו ר' פנחס ור' חלקיה בשם רבי סימון מכל הנביאים לא פרסמה אלא שנים אסף ומשה, אסף אמר 'כרסמנה חזיר מיער' (תהלים פ, יד) משה אמר 'זאת החזיר כי מפריס פרסה' (ויקרא יא, ז) למה נמשלה לחזיר לומר לך מה חזיר בשעה שהוא רובץ מוציא טלפיו ואומר ראו שאני טהור כך מלכות אדום מתגאה וחומסת וגוזלת ונראת כאלו מצעת...

בעקבות חז"ל נטו גם פרשני ימי הביניים הרבניים לפרש פסוקים מסוימים, שאף פרשנו מציין אותם (ראה סעיפים א-ג בקטע המצוטט לעיל), כמרמזים לארבע מלכויות, ובמיוחד את הפסוקים מדניאל, מירמיהו ומזכריה.⁵³ עם זאת, לא מצאנו בספרות חז"ל או במסורת הרבנית פירושים המונים את תיאורי הארבה ביואל א, ד, או את תהלים מב, ח, במסגרת מאגר זה. חשוב לשים לב כי כהקדמה לטענתנו בדבר תיאור הארבה מציין פרשנו סמלים מובהקים, בעיקר של בעלי חיים, המשמשים במקרא לתיאור המלכויות, ואליהם הוא מוסיף, כעיקר פירושו, את תיאור הארבה ביואל. בפסוק מתהלים, לעומת זאת, הוא משתמש להבלטת ממד ההתגברות ההדרגתית והבלתי נשלטת של כוחות הטבע, המשותף לתיאור גלי הארבה וגלי המים הגועשים, שגם מרמזים, לטענתנו, על עולמן המתחלף של המלכויות. באופן מפתיע מצאנו כי דווקא במקורות הקראיים נכללו שני הפסוקים הללו, מיואל ומתהלים, על תיאורי הארבה והמים שבהם, כרמזים לארבע מלכויות. הפרשן הראשון המתייחס לכך שיואל א, ד מתאר שרשרת של מלכים זרים ששלטו

ונטל מלכות בית דוד והגלה את ישראל והקב"ה אומר איה מעון אריות היכן חס בני נחום ג, יב). באותה שעה שאג ישאג על נוחו; בבלי, עבודה זרה ב ע"ב, תוספות ד"ה 'אור': 'מלכות בבל עדיפא שנמשלה לארי דכתיב עלה אריה מסבכו (ירמיהו ד, ז) והארי מלך בחיות'. והשווה רש"י על אתר: 'עלה אריה נבוכדנצר', ובדומה לכך רש"י לישעיהו טו, ט: 'לפליטת מואב אריה פליטה שישאיר סנחריב יבא נבוכדנצר בעתו וישחיתו והוא נקרא אריה כענין שנאמר עלה אריה מסובכו (ירמיהו ד, ז). והשווה רש"י לישעיהו לה, ט; קהלת ט, ד; דניאל ז, ד, שבהם נזכרים האריה והחזיר כסמלי ממלכות או מלכים בהסתמך על מסורת חז"ל (ראה דינונו להלן); רד"ק על אתר: 'עלה אריה מסבכו זהו מלך בבל והמשילוהו לאריה שאין עומד לפניו כן נבוכדנצר כבש כל הארצות לא עמד איש בפניו'.

⁵³ לפסוק מירמיהו ראה לעיל, בהערה הקודמת. לזכריה א, ח, ראה, למשל, פירוש רש"י על אתר: 'והנה איש מלאך - על סוס אדום רמז הוא לימיע מכשדים ממדי ופרס בחרב ובדם'; רש"י לזכריה ו, א: 'וההרים הרי נחושת סי' על חזק מלכויות הללו הבא להם מבין שני ההרים שהוא קשה ואמין שאלו ד' מרכבות שלוחי הקב"ה לתת ממשלת לד' מלכויות בבל ומדי אנטיוכס וישמעאל'.

בישראל וביהודה הוא הקדום ביותר בין הפרשנים הקראים, דניאל אלקומיסי, בן המאה ה־ט'. וכך הוא טוען בפירושו על אתר:⁵⁴

יתר הגזם. אמרו כי הוא על גוג. ומדעתי לא כן כי מלחמות יום אחד ויספו ויכלו ולא יותר מהם⁵⁵ והנה כת' 'יתר' ויתר מן מלך אל מלך ומעני (=משמעות) 'יתר' הוא אשר נותר מן המלך הראשון אכל השני ולא כלו ויתר בקיה (=הנותר) מן השני אכל השלישי ולא הכל ומן שלישי עוד ועוד נותר רביעי ועוד נותר אחריהם ועל כן לא אמר כל יתר הגזם. והדבר הזה מימי פול ותלגת ושלמנאסר וסנחריב ויתר מלכי אשור ונבוכדנצר וכל מלכים אחריו.

אמנם אין אלקומיסי מביע בדבריו את הרעיון שארבע האימפריות השונות תשלוטנה ברצף בעם ישראל (ראה מדרש חז"ל שהובא לעיל), אלא מתייחס לגלי הכיבוש השונים של האשורים והבבלים, המשתייכים לאופק ההיסטורי של הנביא ושומעיו. עם זאת, הוא הראשון הטוען שגלי הארבה המתוארים ביואל אינם מתייחסים לארבה רְאֵלִי אלא הם מטפורות לשלטון זר.⁵⁶ לעומת זאת, חז"ל ופרשני ימי הביניים הרבניים נמנעים באופן עקבי מלפרש את יואל א, ד כמטפורה לאויבים או כאחד מסמלי ארבע מלכויות שבמקרא.⁵⁷ הפרשן הקראי המתייחס במפורש למושג 'ד' מלכויות' הוא סלמון בן ירוחם, בפירושו לתהלים מב, ז-ח, הנקשר אף אצל פרשנו למוטיב זה במקרא. בהתייחסו לפסוק ז מזכיר סלמון אפשרות שתיאורי ההרים 'חרמונים' ר'הר מצער' מסמלים את האויבים:

ומן אלאעדא אלד'ין הם עלינא מת'ל סבאע חרמון ומן אלאעדא אלד'ין הם עלינא

54 ראה: דניאל אלקומיסי, פתרון שנים עשר, מהדורת י"ד מרקון, ירושלים תשי"ח, עמ' 26. הגהנו את הקטע

על פי כתב היד שביסוד המהדורה. ראה: אוסף פירקוביץ השני, RNL Eyr. II A 113.

55 נראה כי כוונתו לכך שמלחמת גוג איננה הדרגתית אלא מלחמה טוטלית המתרחשת בעת אחת (ראה גם להלן, בהערה הבאה).

56 רעיון זה ממשיך אלקומיסי גם בפירושו ליואל א, ז: 'כי גוי עלה על ארצ'. הוא נבוכדנצר וכשדים גוי אחר ככ' כי גוי ולא גוים רבים ועל גוג כתוב 'קבצתי את כל הגוים' (יואל ד, ז) ולמעלה כתוב 'בימים ההם אשר אשיב את שבות (יהודה) וירושלם' (שם ד, א). 'ומלחמות לביא לו'. הוא אריה עלה היא נבוכדנצר. ואמנם מצאנו כי אף חז"ל סבורים כי ה'גוי' ביואל א, ו הוא סנחריב. ראה: ויקרא רבה ה, ג: 'גוי זה סנחריב דכתיב ביה כי גוי עלה על ארצ'. לעומת זאת יפת בן עלי, בפירושו על אתר, נמנע מלרמוז לאפשרות זו (ראה בנספח: 185א-11, 185ב: 11), כנראה משום שביכר על פניה פירוש ראלי ובלתי סמלי של הארבה.

57 ראה פירוש רש"י על אתר, אשר אינו מרחיב את הדיבור על סוגי הארבה ואינו רואה בהם משל למלכויות. אף את ה'גוי' ביואל א, ו הוא מפרש ככינוי ללהקה של הארבה. ראב"ע על אתר מתעניין רק בשמות הארבה. רד"ק מפרש את ארבעת סוגי הארבה כמכת טבע מתמשכת והדרגתית, שהיא גזרה מאת האל. את ה'גוי' הוא מפרש בדומה לרש"י: 'כי גוי כל קבוץ מן החי יקרא גוי לפיכך אמר על הארבה גוי וכן אמר על הנמלים עם לא עז (משלי ל, כה) ועל השפנים עם לא עצום (שם ל, כו)'.
על הנמלים עם לא עז (משלי ל, כה) ועל השפנים עם לא עצום (שם ל, כו).

מת'ל חִיאת ג'בל זגר ואלִי הד'א אשאר שלמה בקולה (שיר השירים ד, ח) מראש שניר וחרמון וג' (=האויבים הבאים עלינו: יש מהם דומים לאריות הר חרמון, ויש מהם דומים לנמרי הר שניר, ועל אלה הצביע שלמה באומרו: מראש שניר וחרמון וגומר).

בהמשך לכך הוא מציע את דעתו הוא לגבי הפסוק הנזכר, כדלהלן:⁵⁸

מב, ז: וענדי אנה קאל אלי ד' מלכויות. פאמא ירדן פיריד בה מלכות בבל. וחרמונים פיריד פרס ומדי. והר מצער אלמשאר פיה אלי חיאתה יריד יון. ואלמלך אלד' אפרד ד'כרה פי אול אלפצל אלת'אני פקאל פיה מאיש מרמה ועולה תפלטני. ת. תהום. גמר אלי גמר דאעי לצות מתאעיבך כל תיארתיך ואמואנ'ך עלי ג'אזו. מעני תהום אל תהום יריד מלך בעד מלך כם פי ד' מלכויות מן אלמלך אד'א אחציתתם כת'יר וכל ואחד יחדת' אמר ולה גזרה ולה הול ולד'לך קאל קורא לקול צנוריק אי אנה דאעי באמור צעבה מת'ל מתאעב יסיל אלמא פיהא וליס לה הדו ולא קראר כד'אך ליס לנא הדו בינהם ולא קראר כמא קאל ובגוים ההם לא תרגיע (דברים כח, סה). ומעני צנוריק משבריק גליך יעני אלד'י אנת סלטת עלי באסתחקאק (=ואני סבור שהוא מדבר על ארבע מלכויות. אשר לירדן – כוונתו בו למלכות בבל. וחרמונים כוונתו לפרס ומדי. והר מצער – מרומות בו החיות [שבהר] וכוונתו יון. והמלכות הרביעית ציין בנפרד בתחילת הפרק הבא, ואמר עליה: 'מאיש מרמה ועולה תפלטני' [תהלים מג, א]. **מב, ח:** תהום. תהום אל תהום קורא לקול תלאותיך כל זרמיך וגליך עלי עברו. משמעות 'תהום אל תהום' מכוונת לממלכה אחר ממלכה כמו בד' מלכויות מן הממלכות, אשר מניינן רב וכל אחת קובעת צווים, ולה גזרה ולה אימה, ולכן אמר 'קורא לקול צנוריק' כלומר שהיא [הממלכה] מכריזה צווים קשים כמו תלאות⁵⁹ אשר המים זורמים בהם ואין להם שקט ולא מנוח כך אין לנו שקט ביניהם ולא מנוח, כמו שנאמר: 'ובגוים ההם לא תרגיע' [דברים כח, סה]. ומשמעות 'צנוריק, משבריק, גליך' היינו שאתה [הוא זה] ששלטת עלי [באמצעות הגויים הללו] בזכות).

L. Marwick (ed.), *Salmon ben Yeruham, The Arabic Commentary of Salmon ben Yeruham the Karaite on the Book of Psalms Chapters 42–72, Edited from the Unique Manuscript in the State Public Library in Leningrad*, Philadelphia 1956, pp. 4–5. כשיטתו בפירוש תהלים, גם כאן מפרש סלמון את כל המזמור כנבואה על מצב עם ישראל בגלות, חסרון המלך והכוהנים, הפסקת הקרבנות ושמחת החיים. על גישתו הנבואית למזמורים ראה: א' סימון, ארבע גישות לספר תהלים – מרס"ג עד ראב"ע, דמת'גן תשמ"ב, עמ' 56–66.

59 נראה כי חל כאן שיבוש ושמא יש לקרוא במקור: מראזיב (צינורות); השווה אלפסי להלן.

גם דוד בן אברהם אלפסי מרמז במילונו על פירוש סמלי מעין זה של תהלים מב:⁶⁰

כל צנור וצנורות מראזיב. ומן ד'לך כל מכה יבסי ויגע בצנור וינתהי אלי אלקנאה
אלי ענצר אלמא... ועלי אלמתחיל קיל תהום אל תהום קורא לקול צנוריק יעני בה
אלממאלך וכמא יקול באנו באש ובמים ופי מלך אשור קאל ולכן הנה יי מעלה
עליהם את מי הנהר העצומים והרבים (=כל 'צנור' ו'צנורות' [במקרא] מרזבים.
ומכאן גם 'כל מכה יבסי ויגע בצנור' [שמואל ב' ה, ח] והכוונה לצנור, לכלי המים.
ובהשאלה נאמר 'תהום אל תהום קורא לקול צנוריק' הכוונה בו לממלכות, וכמו
שאומר 'באנו באש ובמים' [תהלים סו, יב] ולגבי מלך אשור אמר 'ולכן הנה ה'
מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים' [ישעיהו ח, ז].⁶¹

לסיכום סעיף זה, ניתן להסביר את הקרבה המיוחדת בין המקורות הקראיים הדנים
בסמלי ארבע המלכויות ובין קטע הגניזה בשני אופנים. ההסבר האחד מניח שיש כאן
מידה של מקריות, בכך שלא מצאנו לפסוקים מיואל ומתהלים מקור רבני המפרשם באופן
זה. היינו, ניתן להניח כי גם המסורת הרבנית יישמה הבנה סמלית מעין זו על הפסוקים
הללו, אלא שהעדויות לכך (כמו מסורות חז"ליות ורבניות אחרות) נשתמרו לנו אצל
הקראים דווקא. ההסבר האחר, אשר אנו סבורות כי הוא משכנע יותר, טוען כי פרשנו
הכיר היטב את כתבי המתרגמים והפרשנים הקראים והושפע מהם בפירושו. להסבר זה
נמצא סימוכין בקשר הברור שבין התרגום וחלק מההערות הפרשניות שבקטע הגניזה
לבין התרגום והפירוש של יפת בן עלי לתרי עשר.

S.L. Skoss, *Kitab Jami' Al-Alfaz of David Ben Abraham Al-Fasi*, 1–2, New-Haven 60
1936–1945; 2, p. 518

61 והשווה גם פירוש יפת בן עלי לתהלים מב, ז–ח, שניכר בו כי הוא מקבל משהו מן המובן הסמלי
המיוחד למים (כ"י פריס 278): 'זם ערף אנה ינאדי אלי אלה וידעו אליה דאימא כקו' קורא לקול צנוריק
וקו' לקול צנוריק ערף אן פי אלחהום אלדי הצל פיה מראזיב תנצב מן קני כמא מן שאנהא אן תכון
פי אלבחאר פענדהא יכבר אלתיאר ותם כטר אלג'רק ותלף אלארואח פכדאך איצ'א פי הדה אלדול
אלמחלה באלהום יקום עליהם רשע מודי פענדה יצרכון אלי אלה תע' מן ידה חם קאל כל משבריק
וגליך ליערף אן הדה אלצרות תעבר עליה ומן לטף אלה תעאלי לא יהלך פיהא'. לעומת זאת הפרשנים
הרבניים, ובכללם חז"ל, אינם מתייחסים לתיאור המים בתהלים מב, ח כסמל למצבם של ישראל תחת
שלטון זר ומתמשך. רס"ג מזכיר את האפשרות לפרש את הפסוק שקדם לו (מב, ז): 'על זמן הגלות שהעם
נתפזר בה מכל הקצוות ובהרים אשר כעין תרמון וירדן, אך מתעלם מפסוק ח. רש"י מפרש את הפסוק
כמטפורה לצרה הקוראת לחברתה. ראב"ע מפרש את משמעות הפסוק כהליך טבעי של ירידת המים מן
ההרים והתחברותם בתוהו, ובסוף דבריו אף מתפלמס ככל הנראה עם הקראים: 'המפרש זה הפסוק על
דבר הגלות איננו קשור באשר לפניו ואחרי'.

ה. תיאור כתב היד ודרכנו בההדרה

כתב היד אוקספורד בודליאנה, MS Heb. d.56 (מספר 2629 בקטלוג של נויבאווארקיאוילי, ס' 21267 במכון לתצלומי כתבי יד עבריים) כתוב על נייר. הוא כולל ארבעה דפים, המכילים שמונה עמודים מלאים (ff. 20–23), בני 30–32 שורות כל אחד. ההתחלה וההמשך של כתב היד המלא חסרים, אך הדפים שנשתמרו שלמים והטקסט קריא, למעט חלק שהתכהה בראש דף 23. הכתיבה היא מזרחית בינונית. כל הטקסט כתוב ביד אחת. התוספות מעל למילים מסוימות ובשוליים הן ברובן מקוריות, אף שדרכי סימון מגוונות. התוספות בשוליים מסומנות באמצעות מספר סימנים: (א) סוגר או סוגריים בראשית השורה (א20): 6; 20: 7; (ב) עיגול מעל המילה שאחריה יש לתחוב את התוספת (א21: 31; א22: 19). שאר התוספות נעשו מעל השורות במקום המתאים לתחיבתן, מהן תוספות יד ראשונה (א22: 17 ועוד) ומהן תוספות יד שנייה (א20: 8 ועוד). התוספות של היד השנייה נראות לעין ואינן בעלות משמעות. גם דרכי הסימון של המחיקות מגוונות ולעתים אף כפולות, וכך קשה להבדיל בין מחיקה מקורית למחיקה מאוחרת. סימני הפיסוק נדירים, בדרך כלל באמצעות נקודה עליונה בלבד. ציטוטי מקורות (מקראיים ורבניים) מסומנים על פי רוב בשתי נקודות מעל כל תיבה, בכמה מקרים במעין V עם נקודה בתוכה, לרוב מעל כל תיבה, ולעתים לא סומנו כלל.

התעתיק עוקב בדרך כלל אחר כללי הערבית-היהודית הקלסית, כמקובל בכתבי הגניזה, הן בתעתיק האותיות הן בייצוג אמות הקריאה. על מקומות חריגים הערנו בגוף הטקסט (כגון מקומות שבהם משתקפת תופעת ההתמזגות של העיצורים סין וצד או צ'ד וט'א). בההדרת המקור שמרנו על שיטת סופר כתב היד: כף מסמנת כ'א וכא, גימל מסמנת גים ועי'ן. סופר כתב היד הקפיד על סימון נקודה מעל הצדי לציון צ'אד, אך אין הוא מבדיל בין דאל לד'אל ובין תא לת'א. להלן סימני העריכה שהשתמשנו בהם:

מקור	תרגום
[] – קרע, טישטוש, השמטה	[] – השלמת ההקשר
< > – תוספת יד ראשונה	
« » – תוספת יד שנייה	
{ } – מחיקה	
' – ניקוד מעל האות (דיאקריטי, קיצור ומיספור)	' – מרכאות לסימון הציטוט
צ"ל – הצעת תיקון לטקסט	() – ציוני מקור מקראי

הדגשה – דיבור מתחיל, הפסוק המפורש

המקור (ערבית־יהודית)

№20

- 1 אמה באלצפח ואן לא ידכר להא שי ממא ג'רי אל
בתה כקו' אם ימדו שמים ממעל וקאל אלולי מי אל
כמוך נשא עון וג' וקאל ישוב ירחמנו וג'
כמל ספר הושע בעון אללה⁶²
- 5 נבתדי אלאן בתפסיר יואל.⁶³
⁶⁴ דבר יי' אשר אל יואל.
- כטאב אלרב אלדי כאן אלי יואל בן פתואל. קד
תקדם מן דכר» נא» לענואנאת אלנבואת מנהא בחזון
{ב} ומונהא במשא ומנהם בְּדָבָר וּבְדַבְרֵי. פאדא
10 פתח אלכתאב באחד הדה אלאלפאט' נט'ר אלי
אלפצל ופאתחתה ואתקלהא דברי דבר ומא קאם
מקאמה. ואדא דכר ללנבי אב פיושך אנה כאן
פאצ'ל אבן[ו]ה פאצ'ל. ואדא לם ידכר אב דלך אלנבי
פהו נבי ליס לה אבוה פי אלשרף כקו' פי עמוס לא
15 נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אי מא כנת נבי ולא
כאן אבי נביא ואנמא כנת ראעי וג'מאע אלג'מיז

- 62 השווה נוסח הסיום של פירוש יפת להושע (פרק יד): 'ברוך יוי לעולם אמן ואמן. שגיאות מי יבין מנסתרות נקני. כמל ספר הושע יתלוה ספר יואל בן פתואל והו אלתי'אני' (פוליאק־שלוסברג, פירוש יפת להושע [לעיל, הערה 6]); וכן נוסח סיום השערים במילון אלפסי, ג'אמע (לעיל, הערה 60): 'כמל אלג'זו בעון אללה'.
63 השווה נוסח הפתיחה של תרגום יפת להושע: 'פלנבתי בתרג'מה ה'א אלספר' (פוליאק־שלוסברג, שם).
64 רשם את סימן התוספת אך שכח להוסיף את החיבה החסרה בציטוט: היה.
65 שם ה' רשום בשתי אותיות יו'ד ומעליהן נקודה – מעין יו'ד נוספת, מתחתיהן קמץ, וסוגר אותן סימן כעין 'סוגר סוגרים': (ג').
66 מחוק על ידי נקודה מעל ומתחת. ככלל, אין עקביות בדרכי המחיקה, וקשה לקבוע אילו מן המחיקות הוספו מיד ראשונה ואילו מידיים אחרות.
67 התחלת כתב היד חסרה. לפנינו סוף הפירוש לספר הושע (יד, ה-ז), כפי שעולה מן ההקשר הכללי של קטע הפירוש ששרד. סיום זה מלמדנו כי הפירוש כלל במקורו גם את ספר הושע, ואולי אף את כל תרי עשר.
68 נוסח המסורה: מלמעלה.
69 במילותיו אלה רומז פרשנו, ככל הנראה, להקדמה הכללית שכתב לספר יואל או לקובץ תרי עשר (השווה

תרגום (עברי)

אומה בסלחנות,⁶⁷ וכי לא יזכור להם דבר ממה שקרה כלל, כאומרו 'אם ימדו שמים ממעל' (ירמיהו לא, לו).⁶⁸ ואמר בהמשך 'מי אל כמוך נשא עון' וגו' ואמר 'ישוב ירחמנו' וגו' (מיכה ז, יח-יט).
 נשלם ספר הושע בעזרת השם.
 נתחיל עתה בפירוש יואל.
 'דבר ה' אשר [היה] אל יואל' (יואל א, א).
 נאום האל אשר היה אל יואל בן פתואל. כבר הזכרנו קודם⁶⁹ את [עניין] כותרות הנבואות, מהן [המשתמשות] ב'חזון';⁷⁰ ומהן ב'משא',⁷¹ ומהן ב'דבר'⁷² וב'דברי'.⁷³ וכאשר הספר מתחיל באחד הביטויים הללו, [הרי זה] מצביע על פרק ופתיחתו.⁷⁴ והקשים שבהם: 'דברי', 'דבר' ומה שבא במקומם.⁷⁵ וכאשר הוזכר אביו של הנביא הרי זה קרוב לכך שהוא היה נכבד [ו]אביו נכבד.⁷⁶ וכאשר לא מוזכר אב לנביא הרי זה נביא שאין לו ייחוס אבות,⁷⁷ כמו שנאמר בעמוס 'לא נביא אנכי ולא היה אבי נביא, אלא הייתי רועה ואוסף שקמים,

לעיל, הערה 67. דיון דומה במיון סוגי הנבואה על פי המונחים המשמשים בכותרות ספרי הנביאים, וכן מיון הנביאים על פי ייחוסם בכותרות הללו (ראה בהמשך), נמצא בפירוש יפת בן עלי להושע א, א (ראה לעיל, סעיף ג).

- 70 ראה: ישעיהו א, א; ירמיהו יד, יד; יחזקאל ז, כו; הושע יב, יא; עובדיה א, א, ועוד.
 71 ראה: ירמיהו כג, לג, לו, לח; זכריה ט, א; יב, א; מלאכי א, א, ועוד.
 72 ראה: ישעיהו א, י; לח, ד; ירמיהו א, ב ואילך; ב, א ואילך; יחזקאל א, ג; יג, ב; הושע ד, א; יואל א, א; עמוס ז, טז; יונה א, א; מיכה א, א; צפניה א, א, ועוד.
 73 ראה: ישעיהו נא, טז; ירמיהו א, א, יב, ה, יד; כט, יט; יחזקאל ב, ז ועוד. בדברי: יחזקאל ג, ד.
 74 נראה כי כוונתו לכך שעצם המינוח 'חזון', 'משא' או 'דבר' מלמד על התחלתה של יחידה נבואית חדשה.
 75 היינו, היחידות הנבואיות המוגדרות באמצעות השורש דב"ר הן הקשות ביותר לייחוס ספרותי, לעומת 'חזון' או 'משא'.
 76 מיון דומה של דרגת הנכבדות של הנביאים על פי האזכור של אבותיהם בכותרות ספרי הנבואה נמצא בפירוש יפת בן עלי להושע א, א (ראה לעיל, סעיף ג).
 77 תרגמו כאן 'אבוה' כשם עצם מופשט, מילולית: אבהות באצולה/בייחוס, על פי הצעת פרופסור בך-שמאי.

פאכטצני אללה מן ורא אלגנס פקאל אמצ'י תנבא
 עלי שעבי ישראל. שמעו זאת. אסמעו הדה
 אלמקאלה יא איהם אלמשאיך⁷⁸ ואנצתו יא כל סכאן
 20 אלבלד הל כאנת הדה אלחאדזה פי זמאנכם או
 פי זמאן אבהאתכם. אבתדא בנבוה צעבה
 וקאל הל ראייתם מתל הדא אלעצר להול ישיד
 לעצר נבו' נצר ומו אהלך מן בלד אלשאם ואג'לא
 אלאמה ובדרהא. עליה עליה סבילכם אן
 25 תקצוהא לבניכם ובניכם לבניהם ובניהם לג'יל אכר
 יתר פצ'לה אלקצ'אם אכל אלג'ראד ופצ'לה
 אלג'ראד אכל אלדבי ופצ'לה אלדבי אכל אלקדאץ'.
 הדה אלד' אנואע מן אלג'ראד הי מקולה
 עלי אלד' מלכיות וקד דכר מתל דלך פי פצל גיר
 30 הדה בקול' ושלמתי לכם את השנים אשר אכל
 הארבה הילק החסיל הגזם חילי הגדול וג' עלי אן

ב20

1 קלב מואצ'עהם פי הדין אלפסוקין ודלך אן פי הדה
 אלנבוה אעני נבוה יואל בן פתואל קדם אלגזם עלי
 סאירהא ופי הדא אלאכר קדם אלארבה ואכר אל
 גזם. וקד סמא אלד' מלכיות באסמא שתי פאמא

78 בערבית קלסית צ"ל: יא איהא אלמשאיך.

79 פּרפּרזא תּרְגוּמִית לַעֲמוּס ז', יד-טו. השווה לתרגום יפת בן עלי על אתר (כ"י קמברידג', טריניטי קולג' 37, ס' 12139): 'ליס נבי אנא ולא אבן נבי ואנמא כנת רג'ל בקאר וחאמל פלק אלג'מיו. פאכדני רב אלעלמין מן ורא אלגנס וקאל לי רב אלעא' [למין] אמצ'י אתנבא עלי שעבי ישראל'. על מקורותיו התרגומיים והפרשניים של קטע הגניזה ראה דיונו לעיל.

80 התוספת 'דרככם' בגוף התרגום, לעומת המקור המקראי 'עליה לבניכם ספרו', שוללת את האפשרות של חובה המשתמעת לכאורה מן המובן הפשוט של הפסוק המקראי לספר את מעשיו של נבוכדנצר כדוגמה לדורות הבאים. הפירוש בהמשך, ד' 22א: 18 (לפני התוספת של המעתיק), מאשר שאכן כך הוא. תודתנו לפרופסור בן-שמאי על שהאיר את עינינו בעניין זה.

81 נוסח המסורה: והחסיל והגזם. פרשנונו מקדיש בהמשך דיון מפורט להיבטים לשוניים ופרשניים של פסוק ז', וכן לשיטות הפרשניות השונות, המילוליות והמטפוריות, שנהגו בפרשנותו (ראה ד' 22 א-ב). במקום זה הוא מסתפק בתרגום הפסוק, בהעמדה על החזרה של מוטיב הארבה בפרק ב, ובסקירה נפרדת של סמלי ארבע המלכיות במקרא (ראה להלן, הערה 85).

ובחר בי אלוהים מאחורי הצאן ואמר לך תנבא
על עמי ישראל.⁷⁹ 'שמעו זאת' (יואל א, ב). שמעו את
הנאום הזה הוי אתם הזקנים והקשיבו הוי כל תושבי
הארץ: האם היה המאורע הזה בזמנכם או
בזמן אבותיכם? התחיל בנבואה קשה
ואמר האם ראיתם תקופה הדומה לזו באימתה? מורה על
תקופת נבוכדנצר ועל הריסתו את ארץ ישראל והגלייתו את
האומה והפצתו אותה. 'עליה' (יואל א, ג). עליה דרככם⁸⁰ כי
תספרו אותה לבניכם ובניכם לבניהם ובניהם לדור אחר.
'יתר' (יואל א, ד). הארבה אכל את מה שהותירו המכרסמים,
והילק אכל את מה שהותיר הארבה, והמחסלים אכלו את מה שהותיר הילק.
ואלה ארבעת הסוגים של הארבה נאמרו
על ארבע המלכויות, והזכיר כדוגמת זה בפרק אחר
בדברו 'ושלמתי לכם את השנים אשר אכל
הארבה הילק החסיל הגזם חילי הגדול' וגו' (יואל ב, כה).⁸¹ ואולם

שינה את מקומותיהם⁸² באלו הפסוקים משום שבזאת
הנבואה, אני מתכוון לנבואת יואל בן פתואל,⁸³ הקדים את הגזם
ליתר הסוגים ובזאת האחרת הקדים את הארבה ואיחר את
הגזם.⁸⁴ וכבר כינה את ארבע המלכויות בשמות שונים.⁸⁵ אשר

82 היינו, החליף את סדרם הפנימי.

83 כונתו לנבואה הראשונה המזכירה את סוגי הארבה (יואל א, ד), והוא מכנה אותה לפי פתיחת הספר.

84 כונתו לנבואה השנייה המזכירה את סוגי הארבה (יואל ב, כה), שהיא גם הוותמת את היחידה הנבואית
ביואל א, ד-ב, כה.

85 מכאן ועד לדרך 21: א3 מפתח הפרשן דיון נפרד במוטיב ארבע המלכויות במקרא, הזכות, לדעתו, לסמלים
שונים בנבואות דניאל (סוגי מתכת, סוגי חיות), זכריה (גווי סוסים) ויואל (סוגי ארבה). דיון מורחב במוטיב
זה ובמסורות הפרשניות שהזינו את פרשנו בהקשר זה ראה לעיל, סעיף ד. מבין המקורות שנבדקו,
הפרשן היחיד שמצאנו כי פירש את יואל א, ד לעניין ארבע מלכויות הוא הקראי דניאל אלקומיסי. כמו כן
מצאנו כי סלמון בן ירוחיים וכמה מן הפרשנים הקראים מפרשים שתהלים מב, ח מתייחס לעול מלכויות,
בדומה לדרך שבה נוקט פרשנו להלן (ראה: 20: א21-30, 3, והערה 102). הרעיון כי יואל א, ד משתייך
לשאר סמלי ארבע המלכויות במקרא חוזר גם בסוף הפירוש, ראה דף 23: א6-9.

- 5 פי אלצנס אלדי ראי נבו' נצר ג'על בבל וכשדים ראס
אלדהב בקול' הוא צלמא ראשיה די דהב טב וג'על
אלצדר ואלדראעין <משבהין באלפצ'ה> אלפצ'ה⁸⁶ פרס ומדי בקול' חדוהי
וכר[ו]עוהי⁸⁷ די כסף וג'על יון ומקדון אלמשבהין
באלנחאס אלאמעא ואלאוראך בקול' מעוהי
10 וירכתיה די נחש. וג'על אלסאקין אלחדיד מלכות
אדום בקול' שקוהי די פרזל וג'על אמתזאג' מלכות
אדום וישמעאל באלחדיד ואלכזף פי אלרג'לין
וואלאצאבע בקול' רגלוהי מנה[ו]ן די פרזל ומנה[ו]ן⁸⁶
די חסף. תם ראי דניאל איצ'א ארבע מלכויות בצור
15 וחוש כקול' וארבע חיון רברבן סלקן מן ימא שנין
דא מן דא. קדמימא כאריה וגפין די נשר לה. תם
באלדב ו«אלנמר. ואלראבעה לם יסמיהא ולם
יצ'יפהא אלי נוע מא לכנה סמאהא מפזעה האילה
דאת היבה כקול' וארו חיוה רביעיא דחילא ואימתני
20 ותקיפא יתירה שנין די פרזל לה רברבן אכלה ומדקה
ושארא ברגלה רפסה והיא משניה מן כל חיותא
די קדמיה וקרנין עשר לה. תם סמא אלד' מלכויות
פי נבוה זכריה בכיל פמנהם ביץ' ומנהם דהם
ומנהן חמר ומנהם שהב בקול' סוסיים לבנים
25 שחורים אדמים ברדים אמצים. ואמא פי הדא
אלפצל סמאהם באלג'ראד וצנוף אלדבי פאורא
אדן אן מא בקי מן פצ'לה אלקצ'אם אכלה אלג'ראד
ומא בקי מן פצ'לה אלג'ראד אכלה אלדבי ומא

86 הדיטונרפיה נוצרה בשל התוספת.

87 כנראה מחיקה על ידי נקודה מעל האות ומתחתיה.

88 העתיק את הפסוק לפי הכתיב ונראה שניסה לתקן בהתאם לקרי. הוי"ו מחוקה בקו קטן העובר דרכה.

89 נוסח המסורה: ראשה.

90 נוסח המסורה: ון'עוהי.

91 נוסח המסורה: ון'קתה.

92 דאה הערה 46 לעיל.

93 כונתו כי בניגוד לשלוש החיות המנויות ראשונות בחזן ארבע החיות של דניאל (האריה, הדוב והנמר).

לצלם אשר ראה ונבוכדנצר, הרי הוא קבע את בבל וכשדים לראש
הזהב באמירתו 'הוא צלמא ראשיה די דהב טב' (דניאל ב, לב),⁹⁹ וקבע את
החזה ואת הזרועות מדומים לכסף [כ]פרס ומדי באומרו 'חדוהי
וכרועוהי די כסף' (שם ב, לב).⁹⁰ וקבע את יון ומקדון המדומים
לנחושת [בתור] המעיים והירכיים באומרו 'מעוהי
ויכריתה די נחש' (שם ב, לב).⁹¹ וקבע [ב]שוקי הברזל את מלכות
אדום באומרו 'שקוהי די פרזל' (שם ב, לג). ותיאר את המיזוג בין מלכות
אדום לישמעאל⁹² בברזל ובחרס שברגליים
ובאצבעות באומרו 'דגלוהי מנהן די פרזל ומנהן
די חסף' (דניאל ב, לג). אחר כך חזה דניאל גם כן ארבע מלכויות בצורת
חיות כאומרו 'זארבע חיון רברבן סלקן מן ימא שנין
דא מן דא קדמיתא כאריה וגפיין די נשר לה' (דניאל ז, ג-ד), ואחר כך
בדב ובנמר (שם ז, ה-ו). והרביעית (שם ז, ז-ח) לא כינה אותה ולא
שייך אותה לסוג כלשהו⁹³ אלא כינה אותה מפחידיה, חזקה
ומטילת מורא,⁹⁴ כאומרו 'זארו חיוה רביעיא דחילא ואימתני
ותקיפא יתירה שנין די פרזל לה רברבן אכלה ומדקה
ושארא ברגלה רפסה והיא משניה מן כל חיותא
די קדמיה וקרנין עשר לה' (דניאל ז, ז).⁹⁵ בנוסף דימה את ארבע המלכויות
בנבואת זכריה לסוסים, ומהם לבנים ומהם שחורים
ומהם אדומים ומהם אפורים באומרו 'סוסים לבנים
שחורים אדמים ברדים אמצים'.⁹⁶ ואילו בזה
הפרק (יואל א) כינה אותן באמצעות הארבה וסוגי הילק, והראה
אפוא כי הארבה אכל את הנותר משארית הגזם,⁹⁷
והילק אכל את הנותר משארית הארבה,⁹⁸

והמרמזות כל אחת למלכות ספציפית, זו הרביעית בלתי מוזוה ואינה מרמזת למלכות מסוימת; הדגש
בתיאורה מושם על הרושם המפחיד שהיא יוצרת.

94 סדר התארים במקור הארמי הפוך: 'חזקה (מאוד)' ו'מטילת מורא'.

95 נוסח המסורה: דחילה... ושנין... ברגליה. את 'רביעיא' הוא מביא פה לפי הכתיב ולא לפי הקרי ('רביעאה').

96 ראה חזון המרכבות בזכריה ו, ב-ג: 'במרכבה הראשונה סוסים אדמים... סוסים שחורים... סוסים לבנים...
סוסים ברדים אמצים'.

97 במקור: קצ'אם, שמובנו המילולי: 'מכרסמים'.

98 במקור: אלקראין, שמובנו המילולי: 'מחסלים'.

בקי מן פצ'לה אלדבי אכלה אלקראץ'. פמענאה
 30 אדן אלמלכויות קד תואלאת עלי אלאמה תואלי
 אצ'אפה ו«נט'ם פרפעתהם ממלכה אלי אכרי והם
 צאברין ממתהנין כקול' תהום אל תהום קורא

א21

1 לקול צנוריק תפסי' גמור אלי גמור דאעיא לצות
 { }⁹⁹ מראזיבך כל תיאראתך ואמואג' עלי עברו
 וג'אזו.¹⁰⁰ הקיצו אסתיקצ'ו¹⁰¹ יא סכארי ואבכו וולולו
 יא כל שארבי אלכמר עלי עזיר ומסטאר¹⁰² אד
 5 אנקטע מן אפמאמכס רג'ע'א¹⁰³ כשף אלמתל אלדי
 מתל באלגראד פקאל קד אנקטעית אלתמאר ואעט'מהא
 אנקטע אלזרג'ון מן עדו'ו¹⁰⁴ קד צעד עלי בלדי פאפסד
 תמארהא תינהא זורג'ונהא וסאיר פואכההא חתי
 קשר להא שג'רהא. כי גוי. אן חזב¹⁰⁴ צעד עלי בלדי
 10 עט'ים וליס אחצא אסנאנה אסנאן אלאסד ואניאב
 אלגצ'נמר¹⁰⁵ לה. סמא נבו' נצר באריה לביא כקול'
 עלה אריה מסבכו ומשחית גוים נסע יצא ממקמו.
 שם גפני ג'על זרג'וני וחש ואלתין ללסכף חתי
 קשר עודהא תקשירא ואטרח פאביצ'ו קצ'באנהא.

99 עי'ן ערבית בתחילת השורה מתוקה בקו העובר דרכה. ייתכן שנעשה שימוש בדף משומש, או שהמעתיק שגה ומחק.

100 השווה תרגומיהם של הקראים על אתר: יפת: 'מן גמר אלי גמר מנאדי לצות מראזיבך כל תיאראתך ואמואג' עלי ג'אזת' (כ"י פריס 278); סלמון (תהלים) [לעיל, הערה 58], עמ' 5: 'גמר אלי גמר דאעיא לצות מתאעיבך כל תיאראתך ואמואג' עלי ג'אזו'. תרגומים מילוליים אלה קרובים יותר לתרגום של פרשנו מתרגומו הספרותי והפרשני של רס"ג על אתר (תהלים עם תרגום ופירוש רבינו סעדיה בן יוסף פיומי זצ"ל, מהדורת 'י קאפח, ירושלים תשכ"ו, עמ' קכה): 'אד'א לקי אלגמר לאלגמר מן צות מיאזבך, פג'מיע אחיארך ואמואג' עלי ג'אזת'.

101 צ"ל: אסתיקצ'ו. על חילופי צ'א"ד וט"א בטקסטים ערביים-יהודיים ראה: 'י בלאן, דקרוק הערבית היהודית של ימיה הביניים, ירושלים תש"ס, עמ' 36-39 (סעיפים 221 [צ'א"ד], 23 [ט"א]), 288 (השלמה לשני הסעיפים).

102 צ"ל 'מצטאר' (השווה 221:ב. 9). על חילופי סי'ן וצא"ד ראה: בלאן, שם, עמ' 28-36 (סעיפים 218 [סי'ן]), 20 [צא"ד]), 287 (השלמה ל'218).

והחסיל אכל את הנותר משארית הילק. והכוונה
מכאן, שהמלכויות נמשכו על האומה, הימשכות רצופה
וסדורה, והעבירו אותה, ממלכה אל האחרת, והם
עומדים בסבל ומשועבדים כאומרו 'תהום אל תהום קורא

לקול צנוריק' (תהלים מב, ח), [ש]תרגומו: תהום אל תהום קוראים לקול
צנוריק כל זרמיק וגליך 'עלי עברו' –
ועברו.¹⁰⁶ 'הקיצו' (יואל א, ה). התעוררו, הוי שיכורים, ובכו ויללו,
הוי כל שותי היין, על עסיס ותירוש כי
נקטע מפיכם. חזר [בפסוק זה] לגלות את המשל אשר
המשיל בארבה ואמר כבר חדלו הפרות והחמור מכול
וחדל הגפן מידי אויב שכבר עלה על ארצי והשחית את
תמריהם, תאניהם וגפניהם, ושאר פירותיהם עד
שהשילו העצים את קליפתם בגללם. 'כי גוי' (יואל א, ו). כי עם עלה על ארצי
עצום ואין מספר שיניו שני האריה וניבי
הלביא לו. כינה [כאן] את נבוכדנצר באמצעות 'אריה', 'לביא', כאומרו
'עלה אריה מסבכו ומשחית גוים נסע יצא ממקמו' (ירמיהו ד, ז).
'שם גפני' (יואל א, ז). הפך את גפני פרא ואת התאנים לנחותות¹⁰⁷ עד
שקילף את הענפים שלה קלוף והשליך,¹⁰⁸ והלבינו השריגים.

- 103 מחוק בנקודה מעל ובקו אלכסוני דרך האות.
- 104 'חזב' במשמעותה המקובלת בערבית – קבוצה או חבורה – אינה נהוגה בדרך כלל בתרגום 'גוי'. ייתכן שפרשנו ביקש להבהיר כי בהקשרה כאן המילה מצביעה על מהות אנושית בלתי מוגדרת. ואולם מילה זו מופיעה שתיים-עשרה פעם בתרגום רס"ג לתהלים (בעיקר למילת 'לאום', פעם אחת ל'גוי'), וכן ברס"ג למשלי ולישעיהו, ואף בתרגומי יפת.
- 105 הכוונה לאריה גדול ומבוזר. ראה: E.W. Lane, *Arabic-English Lexicon*, New York 1955, 2, p. 2268. תודתנו לפרופסור בך-שמאי על הפניה זו.
- 106 ייתכן כי התרגום הערבי המוצע בזאת מפריד בין 'כל משבריק וגליך עלי' לבין 'עברו', באופן המאפשר לתרגם 'עברו'. כך נוצרת תמונה סמלית שלפיה ישראל נאנקו תחת עול מלכויות (משבריק וגליך עלי), ואלה 'עברו' עליהם בזה אחר זה ברציפות. פירוש סמלי דומה לפסוק זה מצאנו אצל הקראים (ראה לעיל, סעיף ד), והשווה לעיל, הערה 85.
- 107 תרגמו מלשון 'סכף', שמשמעו, בין השאר, נחות, ונראה שכוונתו לפגם בתאנים.
- 108 היינו את הקליפות, ועקב הקלוף הלבינו ומתו, או שפשוט נחשפו הענפים. ראה פירוש רבי תנחום הירושלמי על אתר.

15 ישתק חשף חשפה אנה לגה אלתקשיר מן קול'
מחשף הלבן ויחשף יערות. חשפי שבל חשף

19 יי את אזוע קדשו¹⁰⁹ עלי טריק אלמתל וקולה הדא
ידל עלי כתרה אלעסכר אלדי מצמץ אלבלד חתי
מא בקי פיה שי ידג'ע אליה פאקאם אלבלר סבעין
20 סנה כראב כמתל לסדם ועמדה לא עלי טריק אקלאבהא
לכן מתל בואר בלדהא וכקול משה ע' אלס' כמהפכ'
סדם ועמרה וג' וג'על הדא אלקול מעלק לא מחתום
ופי מתל דלך יקול ישעיה לולי יי צבואות¹¹⁰ הותיר
לנו שריד וג'. אלי כבתולה אלחרג'ה¹¹¹ כעאתק

25 מתקלדה מסח עלי צאחבהא פי צבאהא. הדא
מתל צ'רבה ללאמה כיפיה חזנהא פי גלותהא וכיף
יכון אספהא ואלמהא עלי צאחבהא פי צבאהא
וכיף תתקלד מסוחהא כקו' כבתולה חגרת שק וג'
וכדלך יקול ירמיה פי אבתדא נבותה ודכרה

30 פצ'ל מחבה אלצבי ותמתילה ללאמה כדלך בקו'
הלוך וקראת באזני ירושלם וג' הכרת אנקטעת <קטעת>
הוכרתו אלהד[א]יה ואלנכב וחזנו אלאימה כדאם אלרב. יריד

ב21

1 אנקטאע אלקראבין ותמאם אנקטאע דלך אנמא
יכון בג' וג'זה מעדומה והי אלזמאן ואלמכאן

109 רשם 'קדגסו' ולאחר מכן, בניסיון לחקן, איחד את שתי האותיות 'נס' למשהו כמו ש'.
110 אין לדעת אם מדובר בכתוב מלא והקמץ הופך לחולם, או שזהו שיבוש בתעתיק חוזר מערבית לעברית.
111 ראה: R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, Leiden 1981, vol. I, על אחר. חודתנו לפרופסור בךשמאי על הצעת תרגום זו.

112 במקור: עלי טריק אלמת'ל, מילולית: על דרך המשל. הביטוי 'עלי טריק' מקובל על רס"ג, על יפת בן עלי ועל פרשנים ערביים-יהודים אחרים בהבחינם בין סגנונות ספרותיים שונים. בפירושו של יפת להושע ו, יא ('גם יהודה שת קציר לך בשובי שבות עמי'), למשל, הוא מצוין כי הביטוי 'שת קציר' מעיד על עונשו של יהודה ('בא נבוכדנצר והרגם, וזה ענין "שת קציר"'), וכי הוא 'עלי טריק אלתמת'יל' (בסגנון פיגורטיבי), בהשוותו אותו למראה מקום נוסף בנביאים: 'אם יאמר האומר, היכן מצאת שהלשון הזה

'חשף חשפה', שהוא במובן של קילוף, נגזר מאומר
'מחשף הלבן' (בראשית ל, לו), 'יחשף יערות' (תהלים כט, ט), 'חשפי שבל' (ישעיהו
מז, ב), 'חשף

ה' את זרוע קדשו' (ישעיהו נב, י) – וזאת בסגנון פיגורטיבי.¹¹² ואמירתו זו מצביעה על הצבא המרובה אשר שטף את הארץ עד שלא נשאר בה דבר שישוב אליה.¹¹³ ותעמוד הארץ שבעים שנה שוממה¹¹⁴ בדומה לסדום ועמורה, לא באמצעות הפיכתה אלא באמצעות הצתת עריה, וכדבר משה, עליו השלום, 'כמהפכת סדם ועמרה' וגו' (דברים כט, כב). וניסח אמירה זו כתנאי, לא [כמבע] חתום.¹¹⁵ ובדומה לכך אמר ישעיה 'לולי ה' צבאות הותיר לנו שריד ...' (ישעיהו א, ט). 'אלי כבתולה' (יואל א, ח). המתאבלת כבתולה חוגרת שק על בעלה בנעוריה. זה משל שנשא אותו על האומה, על מידת צערה בגלותה, ואיך היה צערה וכאבה על בעלה בנעוריה, ואיך תחגור שקיה כנאמר 'כבתולה חגרת שק ...'. ובדומה לכך אמר ירמיה בתחילת נבואתו, והזכרתו את החסד ואהבת הנעורים והמשילו את האומה לכך, באומר 'הלוך וקראת באזני ירושלם' וגו' (ירמיהו ב, ב).¹¹⁶ 'הכרת' (יואל א, ט). נכרתו, המנחה והנסך והתאבלו הכוהנים, משרתי ה'. הכוונה

להפסקת הקרבנות. וסיום ההפסקה הזאת הרי הוא [תלוי] בשלושה היבטים חסרים,¹¹⁷ והם: הזמן, והמקום,

נופל על הרג, על דרך המשל? נשיב לו: "שלחו מגל כי בשל קציר" (יואל ד, ג). ראה: פוליאק ושלסברג, פירוש יפת להושע (לעיל, הערה 6).

113 היינו, לא נותר בה יסוד שתוכל להיבנות ממנו מחדש.

114 הפרשן מפתח את המוטיב שהחל בו עם זיהוי הארץ כנבוכדנצר, ביחסו את תיאור הגפנים החשופות לשממת הארץ בעקבות חורבן הבית הראשון, למשך שבעים שנה.

115 מהמשך דבריו עולה כי כוונתו לאמירתו של יואל, היינו לאיום המרומז בפסוקים ו-ז.

116 על נטייתו הדומה של יפת בן עלי להרבות בהפניות לסוגה הנבואית כמקור להשוואה ולחידוד התמות הנבואיות, ראה: פוליאק ושלסברג, פירוש יפת להושע (לעיל, הערה 6), מבוא.

117 היינו, החזרת הקרבנות מותנית בשלושה תנאים שעדיין לא נתמלאו.

ואלאמאס. פאלזומאן זמאן אלדולה ועדמהא.
 ואלמכאן אלקדס וכרוג'ה מן מלכהא. ואלאמאס
 5 ולד הרון ועטלתה ודלתה. פקול' אבלו הכהנים
 יריד חזנהם עלי דלך ומערפתהם מא דהב להם
 מן אלכיר ואלשרף. שדד אריסת אלחקול
 חזנת אלאראצ'י ואלדמן אד קד אנדרסת אלחבוב
 וקד כזי אלמצטאר¹¹⁸ ואנקטע אלזית. יריד בדלך
 10 דוס אלעסאכר [א]¹¹⁹ ללקדס ומא אפסדו מן אלחקול
 ואלכרום חתי עטלו אלעמאלין ללכרום ובטלו אל
 מצלחין להא. כקול' הבישו אנרים כזיו אל
 מעאמלין וולולו אלכראמין עלי עדם אלחנטה
 ואלשעיר אד קד באר והלך חצאד אלצחרא
 15 פסרת אנרים מעאמלין אלדי יעמלו אלכרום
 עלי טריק אלמסאהמה ויסמיו פי אלשרק כמתל
 אלעבראני אי אכאר ויסמוהם אלבאא אריסים
 ואלואחד מנה אריס. הגפן הובישה
 אלגפן כזית ואלתין אנקטע מע אלרומאן ואל
 20 נכל ואלתפאח וסאיר עוד אלצחרא יבסו ועטבו
 ולדלך עטל וכזי אלסרור ואנקטע מן בני אדם.
 קדם אלגפן עלי סאיר אלעוד פי הדא אל
 מוצ'ע למא פיה מן אלכאציה לתכון אלסרור פי
 אלנפוס כקול' ויין ישמח לבב אנוש ולדלך
 25 כתם פי אלפסוק בעינה אנקטאע אלסרור מן בני
 אדם בקול' כי הוביש ששון מבני אדם. תם דכר
 פי וסט אלפסוק אלתלת אשגאר אלתי תוכל כלהא

118 השווה א: 21; 4 וראה לעיל, הערה 102.

119 מחוק על ידי נקודה מעל ומתחת.

120 כוונתו לעידן שבו מתפקדת ממלכה ישראלית כישות מדינית-פוליטית עצמאית. המונח משמש הרבה כניגוד של 'גלות'. לשימוש דומה במונח 'זמאן אלדולה' ראה: אלפסי, גא'מע (לעיל, הערה 60), זאב ערבות, א, עמ' 470-471; שד ושבר, ב, עמ' 650-652; שצף קצף, ב, עמ' 701.

121 משתמש במושג עבריי-הלכתי כאילו הוא מושג ערבי. ועל כך יעיר בעצמו בהמשך, ראה: 21: 17-18.

122 הפרשן מעיר הערה לשונית משווה, שהמונח הערבי המשמש 'במזרח' לציון עובד אדמה במעמד של אריסטות

והכוהן. והזמן – זמן המדינה¹²⁰ וחסרונה.
 והמקום המקדש ויציאתו משלטונה (של האומה). והכוהן –
 בן אהרון ושבתתו (מעבודה) ושפלותו. ובאמרו 'אבלו הכהנים'
 כוונתו לצערם והכרתם בכך שאבדו להם
 הברכה והכבוד. 'שדד' (יואל א, י). אריסות¹²¹ השדות:
 אבלו האדמות והדגן מאחר שכבר נמחתה תבואה,
 וכבר יבש התירוש וחדל הזית. מתכוון בזאת
 לכך שהצבאות דשו את ירושלים והשחיתו את השדות והכרמים עד
 שהשביתו את העובדים בכרמים וביטלו את
 המטפחים אותם, כאמרו 'הבישו אכרים' (יואל א, יא). התביישו
 השותפים [ביבול] וייללו הכורמים על אבדן החיטה
 והשעורה שהרי כבר אבד וירד לטמיון קציר השדות.
 תרגמתי 'איכרים' שותפים [ביבול], אשר עובדים את הכרמים
 באופן חלוקת היבול לחלקים, ו[אלה] מכונים במזרח בדומה
 לעברית, היינו, 'אכאר'.¹²² ומכנים אותם הראשונים אריסים
 וביחיד אריס.¹²³ 'הגפן הובישה' (יואל א, יב).
 הגפן כמו זית והתאנים חדלו עם הרימונים
 והתמרים, והתפוחים, ושאר עצי השדה התייבשו ונשחתו
 ולכן שבתה ויבשה החדווה ונעלמה מבני אדם.
 הקדים את הגפן לשאר העצים בזה
 המקום בגלל שבה הסגולה ליצור את השמחה
 בנפשות, כאמרו 'ויין ישמח לבב אנוש' (תהלים קד, טו) ולכן
 חותם את הפסוק בהדגישו את היעלמות השמחה מבני
 אדם באמרו 'כי הוביש ששון מבני אדם'. עוד הזכיר
 באמצע הפסוק שלושה [סוגי] עצים: [אלה] אשר אוכלים [את פירותיהם] בשלמותם:¹²⁴

הוא 'אכאר', ומסיק ממנו על מובנה של המילה 'אכר' בעברית. ייתכן שיש בהערה זו כדי להצביע על מקום פעולתו או מוצאו של פרשנו, כמי שאינו ב'מזרח' (בבל?) אלא ממערב לו. וראה גם הערה 8 לעיל. בכינוי 'אלאבא' – הראשונים – מתכוון פרשנו לחז"ל. המושג אריס (אריסין, אריסות) מופיע במשנה: פאה ת, ה; דמאי ו, ח; חלה ד, ז; ביכורים א, ב, יא; ב, ג; בבא מציעא ה, ח, ועוד. כינוי זה משמש לצד הכינוי 'רבותינו' (ראה להלן) בהבאת דעותיהם של חז"ל. כינויים אלה מעידים על יחסו האינטימי והמערער של פרשנו לחז"ל, דבר המרחיק את האפשרות שהיה ממוצא קראי (ראה עוד לעיל, סעיף א). היינו, הקליפה עם הגלעין. 124

אלענב ואלתין ואלתפאח ואלדי יוכל לחאהא כמתל
 אלתמר אלמדכור פי אלפסוק, ואלתי תוכל בטונהא
 כמתל אלרומאן פג'מע פי הדא אלפסוק עלאמאת 30
 אלתלתין שג'רה אלמוג'ודה פי הדא אלעאלם עשרה
 יוכל ג'מלתהא כאלתין. ועשרה יוכל לחאהא כאלתמר

א22

1 בעדה ויחצל אלאמאזה בין אלשמיעה ואל
 האזנה מא [ק]ד קדמת. וקול' ההיתה זאת אקול
 אן אלהי אל[אצל]ה¹²⁵ אדא קארנהא¹²⁶ הי שאיל[ה] תכון
 ערצ'יה או [...]יה עמלת ד' אעמאל אלאל תקום
 5 מקאם אלי כקול' ההרה המלט. ואלב' אן תקום
 מקאם אלדי כקו' ההרימו המלך ויועציו במעני
 אשר הרימו ואלג' אן תקום מקאם אלף לאם כק' ההפוכ'

כמו רגע אלמקלובה. ואלד' אן תקום מקאם אל

- 125 אנו מודות לפרופסור בן־שמאי על הצעת השלמה זו.
 126 משורש קר"ן. תודתנו לפרופסור בן שמאי על הצעה זו.
 127 היינו, ללא הגלעין.
 128 היינו, ללא הקליפה.
 129 קלסיפיקציה זו של שלושים סוגי העצים והפרות ידועה ממקורות פרסיים וערביים, וגוראה כי עברה
 בממצעות מקורות ערביים־יהודיים (כגון פירושנו) למקורות עבריים, כמו סיפורי בן סירא מימי הביניים.
 ראה דיון מפורט על המקורות השונים אצל ע' יסיף, סיפורי בן סירא בימי הביניים, מהדורה ביקורתית
 ופרקי מחקר, ירושלים תשמ"ה, עמ' 60–63. תודתנו לר"ר בועז הוס על הפניה זו, במסגרת הרצאה שנחן
 בסדנת המחקר "טקסט וקונטקסט" (האוניברסיטה הפתוחה, זכרון יעקב, 25.1.2005) על סדר תיקון ט"ו
 בשבט בספר חמדת ימים (איזמיר תצ"א–תצ"ב), אשר אף בו משתקפת הקלסיפיקציה הנזכרת (ראה דף
 קח, פרק ג: ט"ו בשבט).
 130 המשכו של הפירוש לפסוק יב חסר. בתחילת דף א22 חוזר כתב היד לפירוש הרישא של פסוק ג, אשר
 חלק אחר של פירושו נמצא בדף א20: 18.
 131 בהמשך משתמש במונח הערבי 'אסתפהאם' ולא 'שאלה'.
 132 המונח הדקדוקי 'אליערין' או 'אסם אליערין' מציין בדרך כלל מילה מופשטת (אבסטרקטיבית), היינו כזו
 המשמשת כשם עצם, כתואר או כפועל מופשט. המונח נפוץ בכתבי המדקדק הקראי בן המאה ה' אבו
 יעקוב יוסף אבן נוח. ראה: G. Khan, *The Early Karaite Tradition of Hebrew Grammatical Thought, Including a Critical Edition, Translation and Analysis of the Diqduq of 'Abu*

הענב, והתאנה, והתפוח, ו[אלה] אשר אוכלים את קליפתם,¹²⁷ כדוגמת
 התמר, המוזכר בפסוק; ו[אלה] אשר אוכלים את תוכם [בלבד],¹²⁸
 כדוגמת הרימון. הרי אסף בזה הפסוק את סימני
 שלושים האילנות הקיימים בזה העולם: עשרה
 נאכלים בשלמותם כמו התאנה, ועשרה נאכלים בקליפתם כמו התמר.¹²⁹

אחריו¹³⁰ ותהיה הבחנה בין השמיעה
 וההאזנה – כפי שאמרתי קודם. ואומרו 'ההיתה זאת' (יואל א, ב) אומר
 הרי ה"א ה[שורש]ית כאשר מצטרפת אליה ה"א השאלה¹³¹ היא
 מופשטת¹³² או [...] שעושה ארבע פעולות. והראשונה – שבאה
 במקום 'אָל' כדברו 'ההרה המלט' (בראשית יט, יז). והשנייה – שבאה
 במקום 'אשר' כדברו 'ההרימו המלך ויועציו' (עזרא ח, כה) במשמעות
 'אשר הרימו' (במדבר לא, נב). והשלישית – שבאה במקום 'אליף-לאם'¹³³ כדברו
 'ההפוכה'
 כמו רגע' (איכה ד, ו) – ההפוכה. והרביעית – שבאה במקום

¹²⁷ Ya' aqub Yusuf ibn Nuh on the Hagiographia, Leiden 2000, מפתח המינוח הערבי, עמ' 541,
 542. נראה כי בתואר 'ערציה' מכוון פרשנונו לכך שניתן להסביר את ה"א כאבסטרקציה, היינו, כה"א
 שניתן להתעלם ממנה, ולקרוא את המשפט על דרך החיוב וההדגשה: אכן הייתה זאת בימיכם! קרקסאני
 בהקדמתו לבראשית (ראה: פירושי רס"ג לבראשית, מהדורת מ' צוקר, ניו יורק תשמ"ד, עמ' 19–20) דנים בפסוקים
 שבהם ה"א השאלה מתפקדת במובן זה, ומביאים כדוגמה את הפסוק: 'הנגלה נגליתי לבית אביך' (שמואל
 א' ב, כז), שאותו יש להבין על דרך החיוב. בלשון קרקסאני: 'חזם ואלאיג'אב' (שם, עמ' 54), ובלשון רס"ג:
 'וכן אלהא פי אול [אלכלמ]ה כאנה ינפיהא וליס בנאפי כקולך [הנגלה] נגליתי לבית אביך הו [במענין]
 נגלה נגליתי ומא מאת'לה' (שם, עמ' 19–20, ובתרגום עברי, עמ' 194). עם זאת, אין הם משתמשים
 במונח 'ערץ'. בנוסף לכך מציע פרשנונו כי ה"א יכולה לציון שימושים של מילות יחס אחרות, בהתאם
 להקשר (ראה להלן). האפשרות הרביעית היא של שאלה ממש (האם הייתה זאת בימיכם?). במקרים אלה
 אין להבין את ה"א כמופשטת אלא כבעלת תפקיד תחבירי מוגדר. בדיונו של ר"י אבן ג'נאה בשימושי
 ה"א יש חפיפה מסוימת עם קטע הגניזה, אך הוא מסביר את הפסוק מיואל באופן שונה מפרשנונו
 (ראה: מ' וילנסקי, ספר הרקמה לר' יונה אבן ג'נאה, ירושלים תשכ"ד, עמ' שע-שעא; A. Neubauer,
 The Book of Hebrew Roots by Abu 'L Walid Marwan Ibn Janah, Amsterdam 1968, p.
 154). אף יזעיקים דיונים נוספים בשימושים המתחלפים של האותיות ושל מילות היחס במקרא, ראה:
 רס"ג, שם, עמ' 20; והשווה עוד דוגמאות אצל פוליאק, מסורת התרגום (לעיל, הערה 2), עמ' 137–138.
 מתכוון ל'אל', ובעברית ל'ה"א הידיעה'.

אלף קקו' ההמיד גוי במעני אאבדל פיכון ההיתה

- 10 זאת אכאנת מתל הדה ואכראג'ה ההיתה זאת בהי
אלאסתפהאם ידל אנה כאלמתעג'ב ודאך אן מכרג'
אלתעג'ב ואלאסתפהאם מכרג' ואחד ואנמא
יתפרק בינהמא בפחוי אללפט ואלמעני פאל
אסתפהאם קקול' הכל היום ואיצ'א האין פה נביא
15 ואלתעג'ב היי אין בציון ההיתה זאת בימיכם
וקול' ואם בימי אבותיכם הו זיאדה פי אל
תעג'ב ולמא כאן סביל אלשי <אלדי> יתעג'ב מנה אל
נאס יקצוה עלי מר אלאג'יאל קאל להם עליה
לבניכם ספרו פקול' עליה <ותפסיר עליה בסבבהא
20 וקיל בעדהא אי בעד כונהא>¹³⁴ תאלי עלי קול' ההיתה
זאת וקול' ובניכם יריד בה אן הדא אלתואעד
יכון בעד ג' אג'יאל תם אכד פי אלשי אלדי
יתעג'ב מנה פקאל יתר הגזם. וזדת פי אל
עבארה וקולו חתי ינתסק אלכלאם. וכתיר מא
25 יסאל אלנאס ען הדה אלמסלה ויקולון אדא כאן
מא בקא אלגזם אכלה אלארבה פכיף יג'וז
יבקי אלארבה שי ללילק והדא ימתנע תם קאל
ויתר הילק אכל החסיל וקד אג'אב אלעלמא

134 מעל התיבה 'עליה' יש סימון עגול המעיד על מיקום התוספת.

135 מתכוון ל'אליף', ובעברית לה"א השאלה'.

136 מלכים א' כב, ז; מלכים ב' ג, יא; דברי הימים ב' יח, ו.

137 השווה התרגום המלא של הפסוק המובא לעיל (20א: 24–25), ושם מצינו: 'עליהא סבילכם אן תקצוהא'. במקום זה מציע הפרשן שני תרגומים חלופיים ל'עליה', המבחינים כי מילת היחס 'על' בהקשר זה איננה באה במובנה המקובל (היינו לספר על אודות, כמשתקף בתרגום לעיל) אלא במובנים נדירים. והשווה תרגום יפת על אתר בנספח: 'בסב[ב]הא קצו לאולאדכם ואולאדכם לאולאדהם ואולאדהם לגיל אכר'. על החילופים באותיות ובמילות היחס המקראיות השווה לעיל, הערה 132. לצמד נוסף של תרגומים חלופיים ראה להלן, 23ב: 31 (ותרגום 'עסיס' מיין מרוכז, ויש אומרים, מיין [רגיל]) והערה 196.

138 ייתכן שהוא מתכוון לכך שהנביא עובר לדון בהמשך בגורם אשר יעורר את הפליאה עליו, כמרומו בדבריו 'ההיתה זאת בימיכם', אותו אירוע שבגללו, או בעקבותיו, עובר הסיפור מדור לדור.

ה'אליף'¹³⁵ כאומרו 'ההימיר גוי' (ירמיהו ב, יא) במשמעות 'האם החליף'. ויהיה
 'ההיתה'
 זאת' (יואל א, ב) – האם הייתה כזאת. ופירוש 'ההיתה זאת' בה"א
 השאלה מעיד שהוא כמתפלא, וזאת מכיוון שמוצא
 הפליאה והשאלה הוא מוצא אחד
 ומבחינים ביניהן על פי משמעות הביטוי וההקשר:
 הרי השאלה כאומרו 'הכל היום' (ישעיהו כח, כד) וגם כן 'האין פה נביא';¹³⁶
 וההתפלאות 'הה' אין בציון' (ירמיהו ח, ט), 'ההיתה זאת בימיכם'.
 ודברו 'ואם בימי אבותיכם' הוא תוספת על
 ההתפלאות. ומאחר שדרכו של דבר אשר מתפלאים ממנו
 אנשים שיספרו עליו במרוצת הזמן לדורות אמר להם 'עליה
 לבניכם ספרו' (יואל א, ג). ואומרו 'עליה' – ותרגום 'עליה' (הוא) 'בגללה',
 ויש אומרים 'אחריה', זאת אומרת, אחרי היותה¹³⁷ – ממשיך את אומרו 'ההיתה
 זאת'. ובאומרו 'ובניכם' מתכוון כי האיום הזה
 יהיה אחרי שלושה דורות. אחר כך החל [לדון] בדבר אשר
 יתפלאו ממנו¹³⁸ ואמר 'יתר הגזם' (יואל א, ד). והוספתי את
 המילה 'ואמרו': [יתר הגזם]¹³⁹ כדי שיתחבר המשפט.¹⁴⁰ ופעמים רבות
 שואלים האנשים על אודות העניין הזה ואומרים: אם
 מה שנשאר מהגזם אכל אותו הארבה אז אין ייתכן
 שהארבה משאיר משהו לילק? וזה בלתי אפשרי! אחר כך [גם] אמר
 'יתר הילק אכל החסיל'. וכבר ענו החכמים¹⁴¹

139 בתרגום השוטף לעיל (20א: 26) אין תוספת של המילה 'וקולו', אך נראה שהפרשן מציע כי תוספת מעין זו, לצורך הפרשנות, מבהירה את רצף הכתוב, מאחר שהיא מציגה את פסוק ד כתוכן הדברים שיסופרו או ייאמרו מדור לדור. וראה תרגום יפת על אתר בנספח.

140 הביטוי 'נתסק אלכלאם' והשימוש ב'שורש נס"ק' להורות על המבנה הקוהרנטי של הפירוש מקובל מאוד על יפת (ראה פירושו להושע ד, ט; ז, יא; יד, ח; והדין של פוליאק ושלוסברג, פירוש יפת להושע [לעיל, הערה 6], מבוא, פרק ג' כללים מבניים)). והשווה הביטוי 'קרינה' המשותף אף הוא לפרשנו ול'יפת (ראה להלן, 223: 31, והערה 197).

141 אם יפת וקראים אחרים משתמשים בכינוי 'אלעלמא' בהתייחסם לדעות של פרשנים קדומים יותר שאותם הם מעריכים, ובכללם חז"ל, הרי פרשנו מייחד תואר זה לרס"ג ולשני פרשנים אחרים שאין הוא נוקב בשמם, שאינם משתייכים ככל הנראה לחז"ל (הוא מכנה אותם 'אלאבא' או 'דבותינו') אלא מאוחרים להם. וראה דיונונו לעיל, סעיפים א-ב.

עלי דלך בד' אג'ובה ב' מנהא לגאון פיומי ז'ל'
 30 וב' לגירה. פאמא ג'ואבי¹⁴² גאון ז'ל' פאנה קאל אן
 הדה אלד' בעצ'הא אדק מן בעץ' פכל תאלין }¹⁴³ יצל
 אלי מא לם יצל אליה אלאול קאל ואלנאמי פי אל¹⁴⁴

322

1 פי אלשג'ר ד' הו אלתמר ואלורק ואללחא ואלאגאצא
 פיאכל אלג'נם אלאול מא אמכנה ויתרך מא לם יצל
 אליה. תם יאכל אלב' מא כלפה אלאולי וכדלך אלג' ווא
 ד' עלי הדא אלסביל. ואלג'ואב אלב' [פ]סר אן הדא אל
 5 ד' ורדת פי ד' אומאן מכתלפה כל ואחד בעד אל
 אכר קאל כאנהא פי ד' אשהר פאכל אלאול מא
 כאן נאבת מן אלגלה כאמל ותרך מא לם יכמל פנא
 אלב' אכלה וכדלך אלג' ואלד'. ואמא ג'ואבי¹⁴⁵ גירה
 פהו אן קאל ויתר הארבה אכל יריד בה מיתר וכדלך
 10 ויתר הילק מענאה ומיתר הילק איצ'א וקאל אנה
 לם יקול כל יתר בל קאל יתר אלדי מענאה מיתר ויכון
 דלך באצ'מאר מם וקד צח אלתכריג' ויכון אכתצארה

- 142 מעל ה' יש מעין סימן שדה, וייתכן שכוונתו לסמן את צורת הזוגי של המילה. השווה: 222: 8.
 143 נראה כתיקון סוף התיבה הכולל גם מחיקה בשני קווים אלכסוניים על האות היתרה.
 144 שתי התיבות האחרונות שייכות לעמוד הבא, והמעתיק חוזר עליהן, כמקובל, בראש דף 222.
 145 מעל ה' יש מעין סימן שדה, וייתכן שכוונתו לסמן את צורת הזוגי של המילה. ראה: 22א: 29.
 146 התואר העברי 'גאון ז'ל', בדומה לתואר 'רבותינו', שבאמצעותו מתייחס פרשנו לחז"ל (ראה להלן), מעיד בין השאר על זהותה הרבנית של המחבר, וראה דיוגנו בגוף המאמר.
 147 פירוש רס"ג לתרי עשר לא שרד כשלעצמו אלא במובאות אצל פרשנים אחרים. מן הקטע עולה עדות נוספת לכך שהגאון אכן פירש את ספר יואל, והוא אף מעשיר את מצאי המובאות שניתן לשחזר מהן את פירוש רס"ג לתרי עשר. ראה הציטוטים מפירוש רס"ג להלן (א23: 27-30 והערה 178). והשווה לעיל, דיוגנו במקורותיו של פרשנו.
 148 היינו, זה שבא לראשונה.
 149 דברי רס"ג, אשר נראה כי פרשנו מצטטם כלשונם ('אמר'), מבהירים את השאלה מה יכול היה להיוותר אחרי כל גל של מוזיקים.
 150 כוונתו למרכיבים השונים של האילן שהם בני צמיחה.
 151 השווה לעיל, הערה 148.
 152 על פי הסבר זה המספר ארבע מתייחס לארבעת הגלים של המוזיקים ולא לארבעת מרכיבי הצמח שהם כילו.
 153 גם תשובות אלה, בדומה לפירושי רס"ג, חותרות לפשט הכתוב ואינן מציעות פירוש אלגורי. יתר על

על כך בארבע תשובות: שתיים מהן לגאון פיומי ז"ל¹⁴⁶ ושתיים לזולתו. אשר לשתי תשובות גאון ז"ל¹⁴⁷ הרי אמר שאלה הארבעה חלקם עדינים מחבריהם, וכל הבא אחרי הגיע למה שלא הגיע אליו הראשון.¹⁴⁸ אמר: ¹⁴⁹ והצומח (שב)

שבאילנות ארבעה:¹⁵⁰ הפירות, והעלים, והקליפה, והענפים והצאן אוכלים את הראשון כפי יכולתם ועוזבים את מה שלא מגיעים אליו, גם השני אוכל את הנשאר מהראשון, וכך השלישי והרביעי על הדרך הזו. ובתשובה השנייה פירש כי אלה הארבעה באו בארבע תקופות שונות כל אחד אחרי האחר. אמר: ¹⁵¹ נראה שהם [באו]¹⁵² במשך ארבעה חודשים ואכל הראשון את מה שכבר צמח מן היבול, סיים ושייר את מה שלא השלים, ובא השני, אכל אותו, וכך השלישי והרביעי. ואשר לשתי התשובות האחרות¹⁵³ והרי זה שאמר 'זיתר הארבה אכל' מתכוון בו 'מיתר', וכך 'זיתר הילק' משמעותו 'זמיתר הילק' גם כן, ואמר הרי הוא לא אומר 'כל יתר' אלא אמר 'יתר' אשר משמעותו 'מיתר' ויהיה כך בהסתרת מ"ם ובכך הפירוש נכון.¹⁵⁴ וקיצורו את

כן, השלישית מציעה פירוש לשוני בעליל, והרביעית מציעה פירוש גאוגרפי-היסטורי. ייתכן כי מקורם של פירושים אלה בכתבי הגאונים, תלמידי רס"ג. מכל מקום, לא עלה בידינו למצוא להם מקבילות בפירושים של רבניים ושל קראים מימי הביניים, וראה דיוגנו לעיל, סעיף ב.

154 המונחים הפרשניים: אצ"מאר, תכריג' ואכתצאר, כמו גם חקיקה ומג'אז (להלן), שאולים מן הפרשנות הערבית המוסלמית ומקובלים בשיח הפרשני הערבי-יהודי. ראה, למשל: J. Wansbrough, 'Majaz', *al-Qur'an: Periphrastic Exegesis*, BSOAS, 33 (1970), pp. 247–266 של הספרות היהודית עם הספרות הערבית במאה העשירית, תל-אביב 1988, עמ' 110–117; H. Shy, 'Taqdir and Its Counterparts in Medieval Judaeo-Arabic', *Genizah Research After Ninety Years: The Case of Judaeo-Arabic*, eds. J. Blau & S.C. Reif, Cambridge 1992, pp. 144–154; H. Ben-Shammai, 'The Tension Between Literal Interpretation and Exegetical Freedom: Comparative Observations on Saadia's Method', *With Reverence for the Word: Medieval Scriptural Exegesis in Judaism, Christianity, and Islam*, eds. Jane D. McAuliffe et al., Oxford 2003, pp. 33–50 התחברות ואף הספרותיות, אשר ניתן להשלימה (תכריג') לצורך הפירוש. השמטה זו אינה נתפסת כטעות סופרים או מעתיקים, אלא כחלק מהסגנון המקראי. לגבי 'אכתצאר' במובנו המורפולוגי, שהוא המרומז במקום זה, ראה: כאהן, המסורת הקדומה (לעיל, הערה 132), עמ' 48, 59, 76, 128, 147, 148. לא מצאנו פירוש המשחזר את 'יתר' מלשון 'מיתר'.

אלמס ההנא כאכתצארה איאה פי הבאים ישרש
 יעקב אלדי הו מיעקב וכדלך יציץ ופרח ישר' אלדי
 מעניה מישר'. ואלג'ואב אלב' אלדי הו אלד' זעם 15
 אן הדא מקול עלי ארבע תראביע ארץ ישר' יקאל
 פאלג'הה אלדי אכלהא אלגזם מא בקא מנהא
 שי לאכן בקא ג'הה אכרי ג'א אלארבה אליהא.
 וואפא אלילק אלי אלג'הה אלג' ואקבל אלחסיל אלי אל
 ג'הה אלד' 20 ואנמא סומי יתר במא כאן קד בקי בעד
 מא אתלף כל ואחד. ואלנאס פי הדא אלקצה עלי
 קסמין בעץ' פסרה עלי אלג'ראד חקיקה ובעץ'
 פסרה מג'אז? פמן פסרה חקיקה אכד אלט'אהר

ומן פסרה מג'אז זעם אן ינדאהו¹⁵⁵ אלעדו אלממתל
 באלג'ראד ותמתילה באלג'ראד לוג'הין אלואל 25
 קצד בה אלכתרה ואלב' כתרה אלצ'רר. קאל
 הדא אלמפסר וקד ג'רת עאדה אלכתאב כמא
 ימתל אלאכיאר באלחיואן אלעפיף כדלך ימתל
 אלמלוך באלאשראר באלחיואן אלשריר אלי תרי
 כיף ימתל סנחריב ואצחאבה באלדבאב ואל 30
 זנאביר כקול' ביום ההוא ישרק יי לזבוב וכאן

155 צ"ל: ינדוהו.

156 היינ, במנין התשובות שהובאו עד הנה (שכללו שתיים של רס"ג ועוד אחת של זולתו).

157 היינ, מן האזורים הללו. גם תשובה זו אינה ידועה לנו מן המקורות אשר בדינו.

158 המונח 'אלקצה' (מילולית: סיפור) מעיד על תפיסתו של הפרשן את הנבואה שבפסוק ד כיחידה ספרותית. יפת מרבה להשתמש במונח זה בהתייחסו למקרא כאל יצירה ספרותית. ראה, למשל, הערתו בפירושו לבראשית יח, יח (כ"י טריניטי קולג' 24): 'אלכתאב יכתצר כת'רא ויעמל עלי מא פי אלקצה' (=המקרא מקצר במקומות רבים ומתקדם על פי תוכן הסיפור). ואולם המונח מצוי רבות גם בפירושי רס"ג באותו מובן (ראה להלן, הערה 179), ומקובל על פרשנים ערביים-יהודים אחרים, ונראה כי שימש כמונח פרשני כללי לסיפור, פרשה, עניין, פסקה במקרא וכיוצא באלה.

159 נהוג לתרגם בדרך כלל את צמד המונחים הערביים 'חקיקה' ו'מג'אז', המשמשים בהנגדה זה לזה, בתור: 'פירוש על דרך הפשט' לעומת 'פירוש על דרך ההעברה-ההשאלה' (ראה גם המונחים לעיל, הערה 154).

המ"ם כאן כמו קיצורו אותה ב'הבאים ישרש
 יעקב' אשר הוא 'מיעקב', וכך 'יצין ופרח ישראל' אשר
 משמעותו 'מישראל' (ישעיהו כז, ו). והתשובה השנייה שהיא הדביעית¹⁵⁶ טוענת
 שזה נאמר על ארבעת רבעי ארץ ישראל: נאמר
 הרי האזור אשר אכל אותו הגזם לא נשאר ממנו
 דבר, אבל נשאר אזור אחר אשר הארבה בא אליו,
 והגיע הילק אל האזור השלישי, ועלה החסיל על
 האזור הדביעי. ואין זה אלא שכונה 'תר' מה שהשתייד¹⁵⁷ אחרי
 שהשחית כל אחד. והאנשים, באשר לזאת הפרשה,
 נחלקים לשניים:¹⁵⁸ חלקם פירשו אותה על הארבה – באופן מילולי¹⁵⁹ וחלקם
 פירשו אותה באופן פיגורטיבי.¹⁶⁰ ומי שפירשה באופן מילולי החזיק בהוראה
 הגלויה.¹⁶¹

ומפרשה על הדרך הפיגורטיבית טענו שיתאסף אליו האויב המומשל
 בארבה, והמשלתו לארבה היא משתי בחינות. האחת
 התכוון בו לדיבוי [הכמות], והשני לדיבוי הנזק. אמר
 המפרש הזה:¹⁶² הרי כך הוא מנהג הכתוב,¹⁶³ כמו
 שממשיל את מיטב האנשים בחיות התמות, כך ממשיך
 את המלכים הרעים בחיות הרעות, הלא תראה
 איך ממשיך את סנחריב וחבריו לזבובים
 ולצרעה כאומרו 'ביום ההוא ישרק יי לזבוב' (ישעיהו ז, יח) והייתה

בתרגומו ניסו לדייק יותר במובנם של מונחים אלה, על פי הקשר הנתון. וראה לענין זה: מ' כהן,
 "פרשנות הפשט של הפילוסוף", גישתו הספרותית של הרמב"ם לספר איוב ומקומה בתולדות פרשנות
 המקרא, שנתון לחקר המקרא והמזרח הקדום, טו (תשס"ה), עמ' 251, הערה 93.

היינו, פירוש בלתי מילולי, על דרך ההשאלה או המליצה הספרותית. 160

היינו, את המובן הידוע והמוכר, שהוא בגדר 'פשט' הכתוב. 161

נראה שכונתו לעצמו, היינו, פרשנו מציג כאן את דעתו שלו, בהמשך לסיכום הגישות השונות שפירט
 לעיל, על דרך האבחנה בין פירוש מילולי לפירוש פיגורטיבי. 162

הערות המתייחסות ל'מנהגו' של הכתוב המקראי, בבחינת טכניקות הסיפור או הרצאת הדברים
 המקובלות במקרא, אופייניות ליפת. ראה למשל פירושו להושע ח, יא (מהורות פוליאק ושלוסברג [לעיל,
 הערה 6]): 'אלכתאב קד יכרד אלפאט' למעני אלדואם כמא יקול בבקר בבקר בערב בערב' (=הכתוב עשוי
 לחזור על מילים לצורך [וצירוף] משמעות של התמדה, כפי שהוא אומר: 'בבקר בבקר [ו]בערב בערב'
 [דברי הימים ב' יג, יא]). 163

N23

- 1 קצדה פי הדין אלתמתילין אלכתרה ואלאצ'ראר
 ולדלך לא תרי נמתל כתרה אלכיראת באלדבאב
 ולא באלזנאביר ולא באלג'ראד אלי תרי כיף כתב
 בעצהם אלי אכר כתאב וג'על כאתמתה ושלומך
 5 ירבה כארבה פעוג'ז פי דלך וגולט ועלי הדא
 אלאצל יכון דכרה הד(א) <ה>¹⁶⁴ אלד' אנואע אשארה אלי
 ד' מלכיות אלדי שאהדהא דניאל בצורה אלחיות
 וראיהא זכריה בצורה אלכיל ומתלהא ההנא
 באלג'ראד ואכבר בתדאול¹⁶⁵ הדה אלד' לישראל
 10 וקאל אכר אן דלך אשארה אלי אלד' דפעאת אלתי
 ואפא נבוכדנצר פקתל וסבא פפי אלואל ואפא
 וסבא יהויקים מע ג' אלאף נפס וכסר בעע' כלי בית
 יי כקו' בשנת שבע. יהודים שלשת אלפים. וקאל
 ומכלי בית יי. ואלב' מגייה וסבייה מן ישר' י'
 15 אלאף נפס מע יהויכים כקול' והגלה את כל ירוש'
 ואלג' אסרה לצדקיהו¹⁶⁶ וכואץ אצחאבה ואעמאה
 בעד דבח אולאדה קדאמה כקול' ואת עיני צדקיה
 עור. ואלד' אנפאחה נבוזדראזן ואחראקה לבית
 יי ותכסיר מא תקל חמלה וחמל אלבאקי מע אל
 20 מוג'לאין אלי מולאה כקול' בא נבוזר אדן רב טבח'

164 הא' מחוקה בנקודה מעל האות ומתחתיה, ומעליה בא התיקון.

165 אנו מודות לפרופסור ברשמיא על הצעת הפענוח הזאת.

166 צ"ל: אלצדקיהו.

167 כן גם במקור: ושלומך ירבה כארבה. נוסח חתימה זה מתועד במכתב מן המאה הי"א מגניזת קהיר ששלח נתן הכהן בן מבוך מאשקלון לעלי הכהן בן חיים בפסטאט: 'זשלוס המודו מר אפרים ירבה כארבה'. ראה: מ' גיל, ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634–1099), א–ג, תל-אביב תשמ"ג, ג, מכתב 582 (T-S 18 J 4 f.4), שורות 33–34, עמ' 466. במכתב מן הגניזה בערבית-יהודית מן המאה הי"ג, אשר מוצאו אינו ידוע, ובו פונה חכם תימני אל הדיין פרחיה, חבר בית דינו של רבנו אברהם בן הרמב"ם בפוסטאט, מצוי נוסח הסיום (T-S 18 J 4 f.3, ב: 13–14): 'זשלוס אדונינו ושלום שני תמודיו ירבה כחול וכארבה'. ראה: ש"ד גויטיין, התימנים: היסטוריה, סדרי חברה, חיי הרוח – מבחר מחקרים, בעריכת מ' בן-ששון, ירושלים תשמ"ג, עמ' 128. תודתנו לפרופסור מרדכי עקיבא פרידמן על שהסב את תשומת לבנו לשני מראי המקום הללו.

כוונתו בשני המשלים לריבוי [הכמות] והנזקים.
 ולכן לא תראה [אותנו] ממשילים דברים טובים רבים לזבובים
 ולא לצרעה ולא לארבה. הלא תראה איך כתבו
 איש אל רעהו מכתבים וחתמו אותם במילים 'ושלומך
 ירבה כארבה'¹⁶⁷ – וטעו בכך ושגו. ועל פי
 עיקרון זה, אזכרו את ארבעת הסוגים האלה¹⁶⁸ הוא [בגדר] רמז
 לארבע מלכויות אשר חזה אותן דניאל בדמות החיות,
 וראה אותן זכריה בדמות הסוסים, והמשיל אותן כאן
 לארבה והודיע על התדירות של הארבעה האלה לישראל.¹⁶⁹
 ואמר [פרשן] אחר¹⁷⁰ הרי זה סימן לארבע הפעמים אשר
 הגיע נבוכדנצר והמית ולקח בשבי.¹⁷¹ ובראשונה: הגיע
 ולקח בשבי את יהויקים עם שלושת אלפים איש ושבר מקצת מ'כלי בית
 ה'¹⁷² כאומרו 'בשנת שבע יהודים שלשת אלפים' (ירמיהו נב, כח) ואמר
 'ומכלי בית ה' (דברי הימים ב' לו, ז). והשנייה: הגיע ושבה מישראל עשרת
 אלפים איש עם יהויכים כאומרו 'הגלה את כל ירושלם' (מלכים ב' כד, יד).
 והשלישית: אסר את צדקיהו ומבחר חבריו ועיוור אותו
 אחרי שטבח את ילדיו לנגדו, כאומרו 'את עיני צדקיהו
 עור'.¹⁷³ והרביעית: שיגור נבוזראדן ושרפת בית
 יי, וניתוך מה שהיה כבוד לשאתו, ונשיאת מה שנשאר יחד עם
 המוגלים אל אדונו, כאומרו 'בא נבוזראדן רב טבחים...

168 היינו, סוגי הארבה.

169 בדבריו אלה חוזר פרשנו לרעיון המרכזי שכבר הובע בפתח פירושו, שבו סקר את הסמלים שונים של ארבע מלכויות במקרא. ראה לעיל, 320: 4-21א: 3, והערה 83.

170 למקורותיו הפרשניים של פרשנו ראה בדיון לעיל. הביטוי 'מפסר אכר' נפוץ במירושי הקראים, בדרך כלל לפני הבאת דעות אלטרנטיביות המשמשות להסבר ביטוי או פסוק מסוים. ראה דוגמאות ודיון בתופעה זו אצל פוליאק ושלוסברג, פירוש יפת להושע (לעיל, הערה 6), מבוא.

171 דעה זו חופפת חלקית את פירוש אלקומיסי על אתר, הקושר בין פסוקים ו-ז ומייחס אותם לגלי הכיבוש האשורי והבבלי של ארץ ישראל (ראה: אלקומיסי, פתרון [לעיל, הערה 54], עמ' 26, והשווה כ"י פירקוביץ RNL II A 113). וראה בהרחבה בדיונונו לעיל, סעיף ד.

172 ירמיהו כז, טז; כח, ג, ו; עזרא א, ז.

173 מלכים ב' כה ז; ירמיהו לט, ז; נב, יא.

וישרף את בית יי תם ואת יתר ההמון ואת עמודי
הנחשת. ואלדי פסר הדה אלקצה עלי אלמלכיות
סקט ענה אלתופיק בין קול' לפניו לא היה כן
ארבה אלי קול' ההנא ההיתה זאת אד דאך עלי אל

- 25 ג'ראד והדא עלי אלמלוך אלממתלין באלג'ראד
ואמא מן פסר דלך עלי אלג'ראד חקיקה <פאנפצל>
בקול' לא היה כן במצרים דון סואהא. ואמא גאון
פיומי ז'ל' פו<פ>ק בינהמא וקאל אנה לס יריד בקול' ואם
בימי אבותיכם אלאבאעד בל אלאקארב אלדי
30 לס יכון פי עצרהם כדאך. תם אקול אן לג'ראד.

ב23

- 1 פי אללגה י'ו' אסם ח' מקראויה וח' מן קול רבותי'

174 פרשנו מציע כאן פירוש אלטרנטיבי, היסטורי במהותו, המייחס את סוגי הארבה בפסוק ד לא לארבע
מלכויות כי אם לארבעת שלבי ההגליה של יהודה בידי הכשדים (נבוכדנצר ואנשיו): גלות יהויקים, גלות
בנו יהויכין, המתת בניו של צדקיהו לנגד עיניו (ראה: מלכים ב' כה, ז) ושרפת בית המקדש. שלבים
אלה הוא משחזר באמצעות הפניות לספרים ידמיהו, מלכים ודברי הימים. לא מצאנו מקבילה כלשהי
לפירוש זה, אף שיתכן כי הוא מושפע מפירושו של אלקומיסי על אתר (ראה לעיל, הערה 170). עם זאת,
דרגת הפירוט וההעמקה בשחזור הרקע ההיסטורי מתון מספר מקורות מקראיים מזכירה את שיטתו
של יפת בן עלי, המעמיק כהיסטוריוזציה של דברי הנבואה, היינו, בניסיון לעגן את משמעותם בהקשר
ההיסטורי המקראי, כגון בפירושו להושע ה, ה, ובמיוחד להושע יג, ח: 'אפגשם כדב שכול ואקרע סגור
לבם ואכלם שם כלביא חית השדה תבקעם'. בארבעה מינים אלה הוא רומז למלכי אשור: פול, תלגת
פלנאסר, שלמנאסר וסנחריב, ואילו ב'חית השדה' הוא רומז לכל מלך ומלך שיקום עליהם בגלות. את
פול מלך אשור המשיך לשחל, לפי שהוא נופל מתלגת פלנאסר, מכיוון שמנהגו של השחל לקחת את מה
שמשליכים, ואילו הנמר חצוף מאוד ואינו מסתפק במה שמשליכים, אלא אורב מסביב לחווה וטורף כל
מי שיצא ממנה. תלגת פלנאסר היה שותפו של פול בהגליית שניים וחצי השבטים. אחר כך בא (שוב)
בזמן פקח מלך ישראל והמתין עד שהגלה את זבולון ונפתלי. את שלמנאסר המשיך לדוב שכול בגלל
כעסו הרב על הושע בן אלה, והוא זה שטרף את ישראל והגלה אותם. את סנחריב המשיך ללביא, לפי
שהוא החזק מכולם והאמין שבהם, והוא זה שאמר: 'איה אלהי תמת וארפד איה אלהי ספרנים וכי הצילו
את שמרון מידו' (ישעיהו לו, יט). ראה: פוליאק ושלסוברג, פירוש יפת להושע (לעיל, הערה 6), מבוא,
פרק ב, סעיף ב. נוסח פירוש יפת ליואל א, ד (המפרסם בנספח) אינו משקף תפיסה סמלית של הארבה.
עם זאת, הקטע המשלימו בכתב יד אחר של פירוש יפת על אתר אכן מלמד על מודעותו לפרשנות
סמלית של הארבה, וזה לשונו (ראה כתב יד RNL Evr. Arab. 1:298 דף 63 שורות 10, 14-16):
'אכתלף אלחכמים פי קול' (לה) 'יתר הגום' מבעצהם פסרה עלי ט'הרה... וקאל בעצהם אן לה תאויל והו
אננ ישיר בה אלי אלארבעה דפעאת אלדי' ג[א]ן אלאנסאן אלי בלד יהודה ואג'לתה'.

וישרף את בית ה' (מלכים ב' כה, ח-ט), ובהמשך 'זאת יתר ההמון... ואת עמודי הנחשת' (שם כה, יא-יג).¹⁷⁴ ואשר פירש את הפרשה הזאת על המלכויות פטור [מהצורך] להתאים בין אומרו 'לפניו לא היה כן ארבה' (שמות י, יד) לאומרו כאן 'ההיתה זאת [בימיכם] ואם בימי אבותיכם' – אז על

הארבה וזה על הממלכות המשולות בארבה.¹⁷⁵ ואשר למפרש זאת על הארבה ממש,¹⁷⁶ הרי נקודת המוצא שלו היא דברו 'לא היה כן במצרים'¹⁷⁷ ולא [בהתיחס] למקומות אחרים. ואשר לגאון פיומי ז"ל הרי התאים ביניהם¹⁷⁸ ואמר שאין הוא מתכוון באומרו 'ואם בימי אבותיכם' לרחוקים כי אם לקרובים אשר לא היה כן בדורם. בנוסף אומד שלארבה [יש]

שישה עשר שמות בלשון: שמונה מקראיים ושמונה מדברי רבותינו.¹⁷⁹

175 כוונת פרשנו לחזק את הפירוש של פסוק ד על ארבע המלכויות, בהציעו כי המילים 'ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבותיכם' (פסוק ג) אינן סותרות את הנאמר על מכת הארבה המפורסמת במצרים (שמות י, יד: 'לפניו לא היה כן ארבה'), משום שפסוק ד אינו מדבר בארבה ממש, אלא מסמל את פורענות ארבע המלכויות. מן ההערה כי מי שפירש את הפסוק על ארבע מלכויות אף התאימו להקשר – היינו, פתר סתירה לכאורה בין פסוקים ג-ד, משום שאין הנביא מכוון לארבה ממש – עולה כי פרשנו התמודד עם פירוש ספציפי המוכר לו בפרטי טיעונו.

176 היינו, בדרך מילולית, בלתי סמלית.

177 הפרשן משלב כאן שני נוסחים מקראיים: שמות ט, יח: 'לא היה כמהו במצרים'; שם ט, כד: 'לא היה כמהו בכל ארץ מצרים', רי, יד: 'לא היה כן ארבה כמהו'.

178 היינו רס"ג. הוא הציע שתי דרכי פירוש בלתי סמליות לפסוק ד, שעניינן מרכיבי הצומח השונים שמאכל הארבה או הגלים השונים של הארבה (ראה לעיל, 22: 30-32: 8 והערותינו שם), וכך פתר את הסתירה בין פסוקים ג-ד: הוא לא ראה ב'אבותיכם' המוזכרים בפסוק ג רמז לדור מצרים, אלא לאבות המידיים יותר של בני דורו של הנביא, אשר לא חוו מעולם (כאופן המתואר בפסוק ד) את מכת הארבה. הניסיון להדגים כיצד יישב רס"ג את הסתירה, כסתירה לכאורה, לעומת אחרים שהתעלמו ממנה, מלמד על הערכתו של מחברנו לפירוש רס"ג ועל הזדהותו עם המסורת הרבנית בכלל.

179 על התייחסותו של פרשנו למקורות חז"ל ראה בדיון לעיל, סעיפים א-ב. והשווה לפירוש רס"ג למנת הארבה (שמות י, ד-כ) המציינ: 'ועדד פי אלקצה ארבה ז' מראר לאנה ז' אגנאס ארבה סלעס חרגל חגב גוס ילק וחסיל ואמא גובי פהו תרגוס ארבה ...' (כ"י אוסף פירקוביץ השני, Eyr.-Arb. I 4132, דף 158ב). רס"ג אינו מחשב את השמיני כסוג של ארבה אלא כמונח קיבוצי (ארמי) מקביל לארבה, ונראה שזהו מסוג הדיונים האופייניים לגאונים.

פאלמקראויה ארבה גזם ילק חסיל חרגו<ל¹⁸⁰ גוב
 סלעם חגב ואלדי מן קול רבוטינו פהו יוחנא {ירו¹⁸¹}
 ירושלמית חרצוביא והרזבנות ונידין וניפול
 ורשום ואסקרא ועלאמה אלחלאל מנהם מא 5
 לה ד' ארג'ל ואג'נחה¹⁸² וכראעין ואג'נחתה תשמל
 אכתר בדנה ועלי אן אלכתאב אנמא אטלק מן לה
 כראעין כקול' אשר לו כרעים פאן אלכבר אל
 צאדק¹⁸³ אצ'אף אליהא אלבאקי לקול' כל שיש ארבע
 רגלים וד' כנפים וקרסוליו וכנפיו חופות את רובו 10
 וקולהם חופות את רובו ירידון בה טולא ומא
 אחדקה ערצ'א וכדי קאלו מאי רובו אמ' רב יהוד'
 אמ' רב רוב ארכו ואמרי לה רוב הקיפו אמ' רב
 פפא הלכתא בענן רוב ארכו ובענן רוב הקיפו.
 תם קאל הקיצו שכורים יקצד בה אלסכר 15
 מן אלגם לא מן אלכמד לאן אלכתאב יסתעמל
 אלתיק' מן ד' אשיא אלאול מן אלנום כק' ויקץ
 יעקב משנתו ועלי אלמנתעש מן {קלבה¹⁸⁴} קברה
 קאל הקיצו ורננו שוכני עפר ועלי מן פאק מן
 סכרה קאל ויקץ נח ועלי מן פאק מן גמה קאל 20
 הקיצו שכורים אלי תרי כמא יטלק אלכתאב אל
 סכר עלי אלשארב כדאך יטלקה עלי אלמג'מום
 אד יקול ושכורת ולא מיין יריד שכורת דאג

180 מעל התיבה, בין ר' לג', יש תוספת של ו' ואין היא נראית במקומה; השלמה ומיקום לפי הניקוד המקובל.

181 מחוק בקו מעל – תיקון הדיטוגרפיה.

182 לא ברור אם האל"ף ב'אג'נחה' מחוקה. מעל האות נראים קו ונקודה. ייתכן שנמחקה ולאחר מכן סומן ביטול המחיקה.

183 מונח זה ידוע בספרות הערבית היהודית כמרמו לחז"ל או למסורת חז"ל. על שימושו בתורת ההכרה של רס"ג ראה: C. Sirat, *A History of Jewish Philosophy in the Middle Ages*, Cambridge–Paris, 1990, pp. 22–23. לעצם שימושו אצל רס"ג ביחס למסורת חז"ל ראה: ספר הנבחר באמונות ודעות (האמונות והדעות) לרבנו סעדיה בן יוסף פיומי זצ"ל, מקור ותרגום, מהדורת י' קאפח, ירושלים תש"ל, הקדמה (עמ' טו) ומאמר שלישי (עמ' קל–קלא). לשימושו בפרשנותו של יפת בן עלי, ראה: ח' בן-שמאי, שיטות המחשבה הדתית של אבן יוסף יעקוב אלקרקסאני ויפת בן עלי, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ח, א, עמ' 55–56. תודתנו לפרופסור בן-שמאי על

והמקראיים: ארבה, גזם, ילק, חסיל, חרגל, גוב[אי],
 סלעם, חגב. ואשר מאמירת רבותינו והוא: 'יוחנא
 ירושלמית חרצוביא והרזבונות ונידין וניפול
 ורשום ואסקרא'. והסימן של המותר מהם [לאכילה]¹⁸⁵ הוא זה שיש
 לו ארבע רגליים וכנפיים ושוקיים, וכנפיו מקיפות
 את רוב גופו, שהרי הכתוב לא התיר אלא את זה שיש לו
 שוקיים, כאומרו: 'אשר לו כרעים' (ויקרא יא, כא),¹⁸⁶ והרי
 חז"ל הוסיפו אליהם את השאר, על פי אומרם: 'כל שיש ארבע
 רגלים וד' כנפים וקרסוליו וכנפיו חופות את רובו',¹⁸⁷
 ובאומרם 'חופות את רובו' מתכוונים לאורך
 ומה שמקיפו ברוחב וכך אמרו 'מאי רובו אמר רב יהודה
 אמר רב רוב ארכו ואמרי לה רוב הקיפו אמר רב
 פפא הלכתא בענן רוב ארכו ובענן רוב הקיפו'.¹⁸⁸
 אחר כך אמר 'הקיצו שכורים' (יואל א, ה) מתכוון בו לשכרות
 מן הצער לא מן היין מפני שהכתוב משתמש
 ב[לשון] התעוררות לארבעה דברים. הראשון משינה כאומר 'ייקץ
 יעקב משנתו' (בראשית כח, טז); ועל החוזר לחיים מקברו
 אמר 'הקיצו ורננו שכני עפר' (ישעיהו כו, יט); ועל המתעורר
 מהשתכרותו אמר 'ייקץ נח' (בראשית ט, כד); ועל המתעורר מצערו אמר
 'הקיצו שכורים'.¹⁸⁹ הלא תראה שכשם שמייחס הכתוב
 את השכרות לשותה כך הוא מייחס אותה לעצוב
 כאשר אומר 'שכורת ולא מייץ' (ישעיהו נא, כא) מתכוון [ל]שכורת דאג[ה]

שהסב את תשומת לבנו למקורות אלה. על רקעו ומשמעו המוסלמי של המונח, ראה הערך 'כ'בר' אצל
 Lane (לעיל, הערה 105), ג, עמ' 697-695; E. van Donzel, et al., *Leiden* 1978, 5, p. 895
The Encyclopaedia of Islam, new edition, eds.

184 מחוק בקו העובר דרך התיבה ובקו נוסף מעליה.

185 פרשנו משתמש במונח הערבי-המוסלמי 'אלחלאל' בהתייחסו לסימני הכשרות של הארבה.

186 פרשנו מציע מעין פרפרזה של הלכות חז"ל ביחס לארבה, המתבססת בעיקר על בבלי, חולין סה ע"א.
 והשווה גם ילקוט שמעוני, שמיני, רמז תקלו.

187 ראה: בבלי, חולין נט ע"א; עבודה זרה לו ע"ב; ילקוט שמעוני, שמיני, רמז תקלו.

188 בבלי, חולין סה ע"א.

189 לא מוכר לנו פירוש לשוני המבחין באופן זה בין ארבעה סוגי יקיצה (ראה: אלפסי, גאמע [לעיל, הערה
 160], שורש: יק"ץ), ואף הפירושים שבירינו ליואל א, ה אינם מתייחסים לנושא זה.

- ויגון לאן ושכורת מצ'אף אלי שי קד אכתצר
 25 וקול' ובכו והילילו לתנכסר נפוסהם ורתעד
 קלובהם ויקלעון לעל יזול הדא אלתואעד קבל
 חלולה והדא נט'יר קול' ויצוה ירמיהו את ברוך
 אולי תפל [נ]190 תחנתם וואלי מתל הדא קצד באלבכא
 ואלולולה ליקרע סמעהם במא יגמהם לעל
 30 ינכסרון פיצעד תגותהם אליה. ותפסיר עסיס
 רב וקיל עציר191 פמתי דכרה בגיד קרינה אלי עציר
 אלענב יומי צלהם אלא אן יקארנה בשי אכר מתל

- 190 האות מחוקה בנקודה מעליה ובקו אלכסוני.
 191 לנושא התרגומים החלופיים ראה להלן, הערה 196; ובדיון לעיל.
 192 ראה יחזקאל כג, לג: 'שכרון ויגון תמלאי', וייתכן שסמך עליו בשחזור הנסמך.
 193 כוונתו לחסרונו של הסומך האמור להשלים את צורת הנסמך 'שכורת'. על המונח אכ'תצאר, המקובל
 בפרשנות הערבית-היהודית לציון השמטה (אליפסיס) תחבירית או אחרת בכתוב המקראי, והמקביל
 למונח העברי 'דרך קצרה', ראה לעיל, הערה 153. השווה: פוליאק, מסורת התרגום (לעיל, הערה 2), עמ'
 210.
 194 שורש קל"ע קשה בהקשרו זה. תרגמנו את הפועל בבניין הרביעי. אצל דווי (לעיל, הערה 156), ב, עמ'
 3396, מתועד: 'סתגפו ויעשו תשובה', וגם זו אפשרות סבירה.
 195 מטרת ההקבלה לפסוק בירמיהו היא לקשור באופן ברור בין התוכחה של הנביא לבין המטרה שלה –
 לגרום לעם לחזור בתשובה. נראה כי פרשנונו נוקט לפסוק זה משום שלדעתו הנביא מייחל לבני וליללה,
 שיבואו בעקבות תוכחתו, שהם ביטויים של חפלת תחינה וחרטה.
 196 לעיל תרגם 'עסיס' באמצעות 'עציר ומסטאר' (21א:4). זהו המקום השני שבו מציע הכתוב שני תרגומים
 חלופיים (ראה תרגומו ל'עליה' – לעיל, 22א:19) של מילה עברית מוקשה בהקשרה, כמקובל במסורת
 התרגום הקראית והקדם-סעדיאנית. ראה בהרחבה: פוליאק, מסורת התרגום (לעיל, הערה 2), עמ'

ויגון,¹⁹² מפני ש'ושכורת' נסמך לדבר שקיצר.¹⁹³
 ואומר 'זבכו והלילו' [כוונתו] כדי שתישבר רוחם וידעש
 לבם, וייטשו¹⁹⁴ (את דרכם הרעה, וכך) אולי האיומים הללו ייעלמו לפני
 שיתמשו, וזאת בדומה לאומרו: 'יצוה ירמיהו את ברוך
 אולי תפל תחנתם' (ירמיהו לו, ה-ז), ולדומה לזה התכוון בבכי
 ויללה לדבר באוזניהם קשות כדי לצערם שמה
 יישברו ותעלה שוועתם אליו.¹⁹⁵ ותרגום 'עסיס' (יואל א, ה)
 מיץ מרוכז, ויש אומרים, מיץ [רגיל],¹⁹⁶ וכאשר הזכיר אותו בלי לקשור אותו¹⁹⁷
 למיץ
 הענבים רומז על סטייתם [מדרך הישר] אלא אם כן קושר אותו בדבר אחר, כגון

181-207, 278-291; הנ"ל, 'סוגי התרגומים הערביים למקרא בגניזת קאהיר, על פי קטלוג החומר הערבי
 T-S Arabic, תעודה, טו (תשנ"ט; חקר הגניזה לאחר מאה שנה), עמ' 109-125; בלאו, פרגמנט (לעיל,
 הערה 2); טובי, שרידי (לעיל, הערה 43); טובי, תפסיר (לעיל, הערה 43).
 תרגמו כפועל אך במקור הערבי: 'קרינה' (שם עצם). מונח זה מקורו בפרשנות המוסלמית, והוא משמש
 בכתבי יפת ובכתבי קראים אחרים לציון פירוש המבוסס על ההקשר המיידני של המילה (או הצירוף) בתוך
 הפסוק או חטט המפורש. ראה פירוש יפת להושע א (לעיל, הערה 2), ופירוש יפת לשמות (י' ארדר,
 'התייחסותו של הקרא יפת בן עלי לבעיות מוסר לאור פירושו לכתוב בשמות ג, כא-כב', ספונות, כב
 [תשנ"ט], עמ' 313-334). כמו כן משמש המונח ב'כתאב אלכאפי' למדקדק הקראי הירושלמי בן המאה
 ה"א אבו פר'ג' הרון. ראה: G. Khan, *The Karaites Tradition of Hebrew Grammatical Thought in Its Classical Form, A Critical Edition and English Translation of al-Kitab al-Kafi fi
 al-Luga al-Ibraniyya by 'Abu al-Faraj Harun ibn al-Faraj*, 1-2, Leiden 2003; 1, p. xlv
 על המקורות המוסלמיים למונח ראה הפניותיו של ארדר, שם, הערה 5, המציין בפרט את פירוש הקוראן
 מאת אבו ג'עפר אלטוסי (מת 1067/460), אלחביאן פי תפסיר אלקראן, נג'ף 1958/1337, ג, עמ' 394,
 בפירושו לפסוק ז בסורת אלעמרן (3); וכן למאמרו של W.B. Hallaq, 'Notes on the Term *qarina* in Islamic Legal Discourse', *JAOS*, 108 (1988), pp. 475-480

נספח

תרגום ופירוש יפת בן עלי ליואל א, א–יב
 על פי כ"י אוסף פירקוביץ השני, RNL Evr.-Arab. I 1405¹⁹⁸

המקור (ערבית־יהודית)

182ב

- 1 דבר יי¹⁹⁹ אשר היה אל יואל בן
 פתואל: כטאב רב אלעאלמין אלדי כאן אלי
 יואל בן פתואל הדא אלנבי עליה אס'
 תנבא פי עצר הושע וישבה אנה תנבא
 5 מדה יסירה פלדלך לם יורך מדה נבוטה
 וקאל אכתר אלמפסרין אנה תנבא
 פי כראב אלקדס ותעלק בקולה תקעו
 שופר בציון והריעו בהר קדשי ואשיא לם
 תדל עלי מא קאלוה פאלנסק אולי עלי מא
 10 דכרנא פי צדר אלספר ודכר אסם אבוה
 לאנה כאן שריף אמא כאן נבי או רייס
 מדכור וישבה אנה מן ירושלם לאן ירושלם
 הי גי חזיון עלי מא דכרנא פי צדר אלספר
 אן כל נבי מן הולא אליב' אלדי לם ידכר נסבתה

198 כ"י בודליאנה MS Hunt. 206, מכיל גרסה מקוצרת של התרגום והפירוש של יפת לתרי עשר, והוא פורסם בידי י' אכישור, תרגום קדום לנביאים אחרונים בערבית־יהודית בבליית וסורית יחזקאל ותרייעשר, תל אביב תש"ס. ראה בהקשר זה: א' שלוסברג, 'ביקורת על ספרו של יצחק אבישור: תרגום ערבי־יהודי מימי הביניים לנביאים אחרונים', פעמים, 83 (תש"ס), עמ' 147–158. תודתנו לפרופסור חגי בן־שמאי, שבבדיקת צילומי כתבי היד של פירוש יפת ליואל גילה כי בשני כתבי יד נוספים (כ"י RNL Evr.-Arab. I:298 [המכון לתצלומי כתבי יד, ס' 54886], וכ"י יצחק אלישע 11 [I. Elisha] – Library Lausanne, II, ס' 50810) ישנה פסקה נוספת, בין סוף הפירוש לפסוק ז לבין תחילת המקור של פסוק ח, שאיננה נמצאת בכתב היד ששימש בסיס לנוסח הנספח המובא בזאת. כמו כן, תודתנו לפרופ' ירחמיאל ברורי, לד"ר דויד סקליר ולגב' שגית בוטבול על הגהתם המדויקת ומאירת העיניים לתרגומנו, אשר

תרגום (עברי)

דבר ה' אשר היה אל יואל בן
פתואל (יואל א, א). נאום ריבון העולמים אשר היה אל
 יואל בן פתואל. הנביא הזה, עליו השלום,
 התנבא בדורו של הושע ונדמה שהוא התנבא
 פרק זמן מועט, ולכן לא צוינה תקופת נבואתו.
 ואמרו רוב הפרשנים שהוא התנבא
 על חורבן המקדש וקשרו [זאת] באמירתו 'תקעו
 שופר בציון והריעו בהר קדשי' (יואל ב, א), ועניינים אחרים
 שאינם מוכיחים את דבריהם. וההקשר המתאים יותר הוא לפי מה
 שהזכרנו בתחילת הספר.²⁰⁰ והזכיר שם אביו
 מפני שהוא היה נכבד, בין אם היה נביא, או נשיא
 ידוע. ונדמה שהוא מירושלים מפני שירושלים
 היא גי חזיון, כמו שהזכרנו בתחילת הספר,²⁰¹
 שכל נביא משנים עשר האלה אשר לא מוזכר ייחוסו

מפאת קוצר היריעה לא יכולנו לציין את תרומתה בכל מקום. במקומות מוקשים בלבד הבאנו מהערותיהם
 המשוות לנוסח המקביל בכתב היד 1:298. גב' בוטבול אף גילתה תוספת חשובה בכתב היד הנ"ל לפירוש
 על פסוק ד, במסגרתה מתייחס יפת לפירוש סמלי של הארבה כאופציה פרשנית מוכרת, ראה הערה 174
 לעיל. לבסוף, אנו מבקשות להודות גם לפרופ' מרדכי כהן על הצעותיו שפורטו בהערות לנספח.

199 שם ה' רשום במפורש בציטוט הפסוקים.

200 נראה כי כוונתו לדברי ההקדמה הכלליים שלו על כותרות ספרי הנבואה בפירושו להושע א, א. ראה:
 פוליאק ושלוסברג, פירוש יפת להושע (לעיל, העדה 6).

201 ראה לעיל, בהערה הקודמת.

15 ולא פי אי בלד הו ולא פי אי מוצ'ע תנבא פהו מן
ירושלם פערף פי הדא אלפטוק אן אללה אנבאה
כמא יקו' פצדר בקו' דבר יי ליערף אן ג'מיע מא
קאל יואל פי הדא אלתדוין הו דבר יי

183א

1 שמעו זאת הזקנים והאזינו כל
יושבי הארץ ההיתה זאת בימיכם
ואם בימי אבתיכם: אשמעו הדה
אלנבוה יא שיוך ואנצתו יא כל ג'לאס <אלאסס>²⁰²
5 אלארץ' הל כאנת הדה פי איאמכם או פי
זמאן אבאיכם אפתתח פי צדר
נבותה פקאל שמעו זאת ונט'יר מא קאל
ישעיהו עליה אלסלאם שמעו שמים והא'
והאזינו ארץ ונט'יר מא קאל הושע
10 שמעו דבר יי בני ישראל אמרהם אן
ינצתו אלי נבותה קבל אן יבתדי בהא
פאול מא כאטב ללזקנים כקול' שמעו
זאת הזקנים תם לאהל אלארץ' באסרהם
כמא קאל והאזינו כל יושבי הארץ ואלסבב
15 פי זלך הו אנה אראד אן יסלהם ען שי חדת
פי אלזמאן כקולה ההיתה זאת בימיכם
ואלשיון הם אלדי קד עאשו עמר טויל

183ב

1 ושאהדו פי אלזמאן מא לא ישאהדוה אל
אחדאת פלדלך צדר בדכרהם ומעני
אכר פי תצדירה בדכר אלשיון הו למוצ'ע
ג'לאלתהם ותקדמהם ולאנהם מדברין

202 בכ"י 1:298 ליתא. אין למילה מובן ברור פה, ונראה שמדובר בטעות מעתיק.

ולא מאיזו עיר הוא, ולא באיזה מקום התנבא הרי הוא מירושלים. והודיע בזה הפסוק שאלוהים גרם לו להינבא, כמו שאמר והקדים [הקדמה] באמירתו 'דבר ה' – להודיע שכל מה שאמר יואל בחיבורו זה הוא דבר ה'.

'שמעו זאת הזקנים והאזינו כל יושבי הארץ ההיתה זאת בימיכם ואם בימי אבותיכם' (יואל א, ב). שמעו את הנבואה הזאת הוי זקנים והאזינו הוי כל יושבי הארץ, האם הייתה זאת בימיכם או בזמן אבותיכם. פתח ב[דברי] הקדמה לנבואתו ואמר: 'שמעו זאת' דוגמת מה שאמר ישעיהו, עליו השלום, 'שמעו שמים והאזיני ארץ' (ישעיהו א, ב) ודוגמת מה שאמר הושע 'שמעו דבר ה' בני ישראל' (הושע ד, א); ציווה עליהם [בכך] שיאזינו לנבואתו לפני שיתחיל בה, וראשית כול פנה אל הזקנים, כאמירתו 'שמעו זאת הזקנים', ואחר כך ליושבי הארץ בכללותם כמו שאמר 'והאזינו כל יושבי הארץ'. והסיבה לכך היא שהוא ביקש לשאול אותם אודות דבר [חדש] שאירע ב[תולדות] הזמנים כאומר 'ההיתה זאת בימיכם'. והזקנים הם אשר כבר חיו חיים ארוכים

והיו עדים ל[תולדות] הזמנים אשר לא ראו אותם [בני הדור] החדשים ולכן הקדים את אזכורם. ומשמעות אחרת להקדמתו את אזכור הזקנים היא בשל כבודם ובכירותם ומפני שהם מנהיגים את

- 5 אלאמה ואליהם תנקאד אלאמה ותקבל
 אמרהם ונהיהם וקולה ההיתה זאת
 בימיכם ישיר בה אלי מא יקולה פי מא
 בעד והו קולה יתר הגזם אכל הארבה
 עלי מא נבינה פי אלפסוק פקאל הל כאנת
 מתל הדה אלבלייה פי זמאנכם או 10
 חדתוכם אבאכם אן כאנת מתל הדה פי
 זמאנהם פסאלהם ען הדא עלי רסם עאדה
 אלזמאן אלדי קד יכבר אלאנסאן במא ירי
 בעינה ומא יחדת פי זמאנה וקד יכבר
 במא סמעה מן אביה או מן אלגיל אלדי 15
 קד סלף מן קבלה פקאל הל חדת מתל
 הדא פי זמאנכם או פי זמאן אבאכם

N184

- 1 והדא אלקול ואן כאן מסמועה עלי
 טריק אלמסלה ואלאסתפהאם פאלקצד פיה
 הו אן הדא אלשי אלדי אריד אן אצפה הו שי
 לס יחדת לא פי זמאנכם ולא פי זמאן
 אבאכם. וקדם הדה אלמקדמה ליורי 5
 עט'ם אלחאל אלתי תנזל בהם ליכון פזעהם
 אעט'ם עליה לבניכם ספרו ובניכם
 לבניהם ובניהם לדור אחר:
 בסב[ב]הא קצו לאולאדכם ואולאדכם
 לאולאדהם ואולאדהם לגיל אכר. 10
 בעד אן קאל ההיתה זאת בימיכם עלי
 אלמעני אלדי דכרנא ערפהם אנה ליס
 הו שי יחדת בעד זמאן קריב אלא בעד
 מדה פקאל אן הדה אלנבוה אלתי הודא

203 יפת מרבה להשתמש בצירוף 'עלי טריק' (מילולית: 'על דרך') במובן של 'סגנון' ספרותי. ראה לעניין זה הפרק על המינוח הספרותי של יפת אצל פוליאק ושלוסברג, פירוש יפת להושע (לעיל, הערה 6). לדעתנו,

האומה ואליהם נשמעת האומה ומקבלת את
 ציוניים ואיסורים. ובאמירתו 'ההיתה זאת
 בימיכם' מצביע על מה שאמר
 אחר כך והוא אמירתו 'תר הגזם אכל הארבה' (יואל א, ד)
 כפי שנבאר בפסוק. ואמר: האם הייתה
 כדוגמת הצרה הזאת בזמנכם או
 סיפרו לכם אבותיכם כי הייתה כזאת
 בזמנם – ושאל אותם אודות זה, כנהוג בחלוף
 התקופות, שאדם מספר מה שראה
 בעיניו ומה שאירע בזמנו, ומספר
 דבר ששמע עליו מאביו או מהדור אשר
 נפטר לפניו, ואמר [הנביא] האם קרה כדוגמת
 זה בתקופתכם או בתקופת אבותיכם?

וזה הביטוי גם אם הייתה השמעתו
 בסגנון של שאלה ובירור²⁰³ הרי שהכוונה בו
 היא [לכך] שהדבר הזה אשר אבקש לתאר [בהמשך] הוא דבר
 שלא קרה לא בתקופתכם ולא בתקופת
 אבותיכם. והקדים את ההקדמה הזאת כדי להדגיש
 את עצמת השינוי אשר יתרחש עליהם, כדי שפחדם
 יתעצם. 'עליה לבניכם ספרו ובניכם
 לבניהם ובניהם לדור אחר' (יואל א, ג).
 בגללה ספרו לילדיכם, וילדיכם
 לילדיהם, וילדיהם לדור אחר.
 אחרי שאמר 'ההיתה זאת בימיכם',
 במשמעות אשר הזכרנו, הודיע להם כי אין
 זה דבר שיקרה בזמן הקרוב אלא אחר
 פרק זמן, ואמר שהנבואה הזאת אשר עתה

כוונתו במקום זה היא לטון הדיבור שבו השמיע הנביא את דבריו, בסגנון של שאלה אמיתית, להבדיל מסגנון של שאלה רטורית.

15 אתנבא בהא הי תכון בעד אג'אל והו
 פי זמאן כראב אלקדס ומן הדא אלוקת
 אלדי תנבא אלנבי אלי וקת תצח נבותה

184ב

1 נחו ר' סנה פלדלך קאל לאהל עצרה קד
 אמרתכם אן תסמעו הדה אלנבוה
 פאנצתוהא וקצוהא לאולאדכם יעני אלג'יל
 אלדי יתואלד פי זמאנכם ואמרוהם אן
 5 יקצון איצ'א הם לאולאדהם ויקצון הם איצ'א
 ללג'יל אלד' אלדי פי זמאנהם תצח הדה אל
 נבוה והדא אלמקדאר יכון פי מדה ד' אג'אל
 כמה סמי יוצאי מצרים דור רביעי ללדאכלין
 אלי מצר והי מדה ר"י סנין עלי מא יוג'בה
 10 אלתאריך פערפהם אלנבי אנה אלי ד' אג'אל
 תתם הדה אלנבוה ואמרהם אן יקצוהא
 ג'יל לג'יל חתי יעלם אלג'יל אלתאני מא
 עלמה אלג'יל אלאול חתי ירתדעו מן צעובה
 הדה אלנבוה ויתובו אלי רב אלעאלמין חתי
 15 יצפח ען אג'אבה אלבלייה כמה קאל פי אכר
 אלפצל מי יודע ישוב ונחם עלי מא
 נביינה פי מוצ'עה. יתר הגזם אכל

185א

1 הארבה ויתר הארבה אכל הילק
 ויתר הילק אכל החסיל: פצ'לה
 אלקצ'אם אכל מנהא אלג'ראד ופצ'לה אלג'ראד
 אכל מנהא אלדבאב ופצ'לה אלדבאב אכל
 5 אללחאס. הדא אלפסוק הו אול נבותה

אתנבא בה תהיה אחרי דורות וזאת
 בזמן חורבן המקדש, ומהזמן הזה
 אשר התנבא הנביא עד הזמן [שבו] תתממש נבואתו

בערך מאתיים שנה ולכן אמר לאנשי זמנו: כבר
 צייתי אתכם שתשמעו את הנבואה הזאת
 ותאזינו לה ותספרו אותה לילדיכם, כלומר, לדור
 אשר יולד בתקופתכם, ותצוו אותם
 שיספרו גם כן הם לילדיהם ויספרו הם גם כן
 לדור הרביעי אשר בתקופתם תתממש הנבואה
 הזאת. והקצוב הזה יהיה בפרק זמן של ארבעה דורות,
 כמו שכינה את יוצאי מצרים 'דור רביעי'²⁰⁴ לנכנסים
 אל מצרים, והוא פרק זמן של מאתיים ועשר שנים כמתחייב
 מ[חישוב] הזמנים. והודיע להם הנביא שתוך ארבעה דורות
 תתממש הנבואה הזאת וציווה אותם שיספרו אותה
 דור לדור כדי שילמד הדור השני את מה
 שלימד אותו הדור הראשון כדי שיימנעו מקשיי
 הנבואה הזאת וישובו אל ריבון העולמים כדי
 שיסלח על שחייב את הרעה, כמו שאמר בהמשך
 הפרשה 'מי יודע ישוב ונחם' (יואל ב, יד) כפי
 שנבאר במקומו. 'אתד הגזם אכל

הארבה ויתד הארבה אכל הילק
 ויתד הילק אכל החסיל' (א, ד). הארבה
 אכל את מה שהותירו המכרסמים והילק אכל
 את מה שהותיר הארבה והחסיל אכל מה שהותיר
 הילק. הפסוק הזה הוא תחילת נבואתו

פאכברעם במא (י)סיכון פי אכר אלאמר
 פדכר ד' אנואע מן אלג'ראד פערף באן
 אלגום קד אכל ובקא פטמע אלנאס אן
 יכון קד אנצרף ענהם פיכון מא בקי להם
 10 יאכלונה פג'א בעדה אלארבה פאכל
 פאנצרף ענהם בעד אן בקא איצ'א פג'א
 בעדה אלילק ואכל ובקא וגא בעדה אל
 חסיל פאכל סאיר מא בקי וכאן בעד
 אן קד פאת וקת אלזראעה פענד דלך
 15 אנקטע ארדג'א וקד כאן אללה תע' קאדר
 אן יאתי באלג'ראד דפעה ואחדה פיפני
 אלכל פי וקת ואחד לכנה פעל דלך

3185

1 לינבה אלנאס אלי ארדג'וע אלי אללה פירפע
 ענהם פיבקא להם מא יאכלונה פלם יתובו
 וג'אב אלארבה בעד אלגום פלם יתובו
 איצ'א פג'אב בעדה אלילק פלם יתובו פג'א
 5 בעדה אלחסיל חתי לחס אלכל כמא סאביין
 דלך פי מא בעדה אעלם אן לו כאן אל
 ארבה אכל ג'מיע מא תרכה אלגום לם
 יבק שי ללילק פעלמנא אן אלגום אכל
 ובקא פג'א אלארבה אכל בעצ'ה ותרך
 10 בעצ'ה פג'א אלילק פאכל בעצ'ה ותרך
 בעצ'ה פלמא ואפי אלחסיל אכל ג'מיעה.
 הקיצו שכורים ובכו והילילו כל
 שתי יין על עסיס כי נכרת מפיכם:
 אסתיקצ'ו יא סכארי ואבכו וולולו יא כל
 15 שארבי אלכמר עלי אלעציר אלדי אנקטע
 מן פיכם. כי גוי עלה על ארצי
 עצום ואין מספר שניו שני

והודיעם מה יקרה בסוף העניין.
 והזכיר ארבעה סוגים של ארבה והודיע
 שהגזם כבר אכל והשאיר והאנשים התאוו
 שכבר יסתלק מהם כדי שמה שנשאר יהיה עבורם
 למאכל, אך אחריו בא הארבה ואכל
 וחדל מהם אחר שהשאיר גם כן, ובא
 אחריו הילק ואכל והשאיר, ובא אחריו
 החסיל ואכל את יתר מה שנשאר. והיה [זה] אחרי
 שכבר חלף זמן הזריעה ובזאת
 נגדעה התקווה. ואלוהים, יתעלה, היה יכול
 להביא את הארבה בבת אחת וכך להשמיד
 את הכול בעת אחת אבל הוא עשה זאת [בהדרגה]

כדי להזהיר את האנשים לחזור בתשובה אל אלוהים וכדי להקל
 עליהם ולהשאיר להם דבר מה שיאכלו [ממה שנותר], אך הם לא שבו,
 והביא את הארבה אחרי הגזם ולא שבו
 גם כן, והביא אחריו את הילק ולא שבו, ובא
 אחריו החסיל עד שלחך את הכול, כפי שאבהיר
 זאת להלן. דע שלו היה
 הארבה אוכל כל מה שהשאיר לו הגזם לא
 [היה] נשאר דבר לילק. ולמדנו שהגזם אכל
 והשאיר, ובא הארבה אכל מקצתו והשאיר
 מקצתו, ובא הילק ואכל ממנו והשאיר
 מקצתו, וכאשר הגיע החסיל אכל את הכול.
 'הקיצו שכורים ובכו והילילו כל
 שתי יין על עסיס כי נכרת מפיכם' (יואל א, ה).
 התעוררו הוי השיכורים ובכו ויללו הוי כל
 שותי היין על העסיס אשר נקטע
 מפיכם. 'כי גוי עלה על ארצי
 עצום ואין מספר שניו שני

א186

- 1 אריה ומתלעות לביא לו: פקד
צעד גוי עלי ארצ' עט'ים ולא לה עעד
יחצא אסנאנה מתל אסנאן אלסבע ואניאב
אללבו לה שם גפני לשמה ותאנתי
5 לקצפה חשף חשפה והשליך
הלבינו שריגיה: ג'על גפני וחשה
ותינתי לסכט תקשיר קשרהא ואלקא חתי
אביץ' קצ'באנהא. קולה הקיצו
שכורים הו עלי סביל אלתשביב ואלמרעד
10 בה אלדי כאנו ישרבון אלכמר ויסכרון
מנה אדא ואפי אלג'ראד פאכל אוראק
אלג'פן וקשרהא לם יכלי שי אצלא
פאדא טלבו מא ישרבונה ולם יג'דון
יבכון ויולולין פהדא הו מעני הדא אל
15 פסוק פאול מא אבתדי בדכרה לאן אל
אפראח מנוטה באלכמר פאדא אנקטע
מן אלאצל אנקטעת אלאפראח אל

ב186

- 1 מקרוגה בה פלדלך קדם דכרה תם דכר
אלסבב פי אנקטאע אלעציר פקאל כי גוי
עלה על ארצי והדא אלגוי הו ג'נס רדי מן
אלג'ראד ודלך לפט'ה גוי משפחה איצ'א
5 יקע פי לגתנא עלי אג'נאס אלחיואן ואנוואעה
כקו' למשפחותיהם יצאו מן התבה וקאל
איצ'א ורבצו בתוכה עדריים כל חיתו גוי
וישבהם אנה ג'אהם מן ג'זאיר אלבחר

205 בדומה לרס"ג, יפת משתמש במונח 'תשביב' בפירושו, במובן של מליצה או קישוט ספרותי. ראה לענין זה הפרק על המינוח הספרותי של יפת אצל פוליאק ושלוסברג, **פירוש יפת להושע** (לעיל, הערה 6).

206 מילולית: דימה אותם. חוסר עקיבות בשימושי הפועל ומילות יחס אחרות, כגון חילופי רבים ויחיד

אריה ומתלעות לביא לו' (יואל א, ו). והרי כבר
 עלה גוי על ארצי עצום ואין לו מספר
 שיימנה, שניו כמו שני האריה וניבי
 הלביא לו. 'שם גפני לשמה ותאנתי
לקצפה חשף חשפה והשליך
 הלבינו שריגיה' (יואל א, ז). הפך את גפני לפרא
 ותאנתי לכעס וקילף קליפתה והשליך עד
 שהלבינו השריגים. אומרו 'הקיצו
 שכורים' הוא בסגנון המליצה,²⁰⁵ והכוונה
 בו לאלה אשר היו שותים את היין ומשתכרים
 ממנו עד שהגיע הארבה ואכל את עלי
 הגפן וקילף אותה מבלי שישאיר דבר כלל.
 וכאשר חיפשו מה לשתות ולא מצאו
 בנו וייללו. וזאת המשמעות של הפסוק
 הזה. וראשית כל התחיל בהזכרתו [של היין] מפני
 שהשמחה תלויה ביין וכאשר נגדע
 מן השורש נפסקת השמחה

הקשורה בו ולכן הקדים את הזכרתו. ועוד הזכיר
 את הסיבה להפסקת העסיס ואמר 'כי גוי
 עלה על ארצי' וזה הגוי הוא סוג רע יותר מן
 ארבה. והביטוי הזה 'גוי', 'משפחה' נוהג גם כן
 בלשוננו על סוגי החיות למיניהן
 כאמרו 'למשפחותיהם יצאו מן התבה' (בראשית ח, יט) ואמר
 גם כן 'ורבצו בתוכה עדרים כל חיתו גוי' (צפניה ב, יד).
 ודימה אותו²⁰⁶ כאילו הגיע אליהם מאיי הים

במקום זה, נפוץ בפירושי יפת. וראה עוד אצל פוליאק ושלוסברג, פירוש יפת להושע (לעיל, הערה 6).
 מכל מקום, נראה כי כוונתו של יפת היא לגוי' ביואל א, ו, שאותו מדמה הנביא לארבה, על פי הצעתו
 של פרופ' מרדכי כהן, שיפת משתמש כאן בשב"ה כמונח פואטי שעניינו דימוי והשוואה. אפשרות אחרת
 לקריאת הפסוקית היא: ונראה, שהוא הגיע אליהם.

- או מן אלבריה פלם יערץ' אלי אחד אל
 10 מואצ'ע אלא ג'א קאצדא אלי ארץ ישראל
 פעמל נט'ר מא ג'רי בארץ' מצרים
 כקולה ולא נותר כל ירק בעץ ובעשב
 השדה בארץ מצרים ודכר קותה
 וכתרה' עדה בקולה עצום ואין מספר
 15 תם דכר ענה אנה יקטע אלקצ'באן
 ויקשר כקולה שניו שני אריה וקאל בעד
 הדא שם גפני לשמה פדכר אלג'פן אלדי

A187

- 1 יג'י מנה אלעציר אלמקדם דכרה ואצ'אף אליה
 אלתאנה ואראד בקולה לשמה אן כל
 מא יראה יסתוחש או יכון אראד צאר
 כראב ואראד בקולה לקצפה אנה
 5 אתר פיה אלג'ראד אלתלף כמא יפעלה
 אלסאכט אד יתלפה פאסתעאר לה הדא
 אללפט וקד פסרהא קום גם ואורו
 נט'ירה ויהי קצף גדול על ישראל אלמקול
 פי קצה' ויקח את בנו הבכור אשר ימלך
 10 תחתיו אראד בה אנה ענד מא אחרק
 מלך מואב לאבן מלך אדום בא'ל²⁰⁷ לשיד
 כק' על שדפו עצמות מלך אדום לשיד
 וכאן מלך אדום פי מעונה ישראל
 עלי מואב אנתמו ישראל עלי דלך ונחן
 15 נמיל אלי אנה (א) אראד בה כאן סכט עט'ים
 מן מלך אדום עלי ישראל אד לם

207 נראה כהתחלת מילה מחוקה.

208 על פי הצעותו של פרופ' מרדכי כהן, יפת משתמש כאן במינוח הערבי ללשון מטפורית, 'אסתעארה', באופן המקובל בפואטיקה הערבית הקדומה, בדומה לשימושו של רמב"ע, ובשונה מהמקובל על אלפראבי, אשר בעקבותיו הלך הרמב"ם. לפי יפת ורמב"ע ההשאלה איננה בגדר 'העברת מלים' (word replacement).

או מהמדבר ולא נגלה באף אחד
 מהמקומות [של מוצאו] אלא הגיע כשפניו מועדות אל ארץ ישראל,
 ועשה בדומה למה שקרה בארץ מצרים
 כאמירתו 'ולא נותר כל ירק בעץ ובעשב
 השדה בארץ מצרים' (שמות י, טז). והזכיר את כוחו
 וריבוי מספרו באמירתו 'עצום ואין מספר'.
 ועוד הזכיר אודותיו שכרת את הענפים
 וקילף כאמירתו 'שניו שני אריה' ואמר אחרי
 זה 'שם גפני לשמה' והזכיר את הגפן אשר

בא ממנו העסיס שהוזכר קודם לכן והוסיף אליו
 את התאנה. ומתכוון באמירתו 'לשמה' שכל
 מה שרואה אותו [הארבה] הופך פרא או שמא מתכוון שנהיה
 חרב. ומתכוון באומרו 'לקצפה' כי
 הארבה הרבה להשחית כמו שפועל
 הכועס בהשחתתו והשאל לו את הביטוי הזה.²⁰⁶
 וכבר פירשו אותו אנשים [לשון] מצוקה והראו
 דוגמתו 'ויהי קצף גדול על ישראל' (מלכים ב' ג, כז) הנאמר
 בפרשת 'זיקח את בנו הבכור אשר ימלך
 תחתיו' (שם). מתכוון בו שכאשר שרף
 מלך מואב את בן מלך אדום לשיד
 כאמירתו 'על שרפו עצמות מלך אדום לשיד' (עמוס ב, א),
 בזמן שמלך אדום מסייע לישראל
 כנגד מואב, הצטערו על כך ישראל. ואנחנו
 נוטים לכך שהתכוון בו שהיה כעס גדול
 מצד מלך אדום על ישראל מאחר שלא

כפי שמוצע במודל של אלפראבי, אלא 'ייחוס דמיוני' (imaginary ascription) של תכונה מסוימת לאובייקט אחר, ובמקרה זה, 'ייחוס הכעס לארבה, מבלי שמתרחשת כל 'העברה' ממשית של משמעות. ראה לעניין זה: M.Z. Cohen, *Three Approaches to Biblical Metaphor*, Leiden 2003, pp. 55–62. אנו מודות לו על הערתו מאירת העיניים.

יכלצו אבנה מן מלך מואב או לא ימכנוה

ב187

- 1 מנה וקאל חשוף חשפה כאנה חט עלי אל
 שג'ר פי זקת אלרביע פאכל אולא ורקה
 ולם יכתפי חתי אנה ג'א אלי קשר אלעוד
 קשרה ואכלה פבקי אלעוד אביץ' כקולה
 5 הלבינו שריגיה. אלי כבתולה חגרת
 שק על בעל נעוריה: ויחרגי מתל
 עאתק משדודה אלמסח עלי זוג' צבאהא
 קאל כבתולה וקאל על בעל נעוריה
 פעלמנא אנהא זוג'ה' דג'ל ליכנה לם ידכל
 10 בהא בעד והדא ישבה אן אלזוג' ימות
 קבל דכולהא אליה כאנה קד כתבת אל
 כתבה וזינת אלערוס ולבסת אלחלי ואל
 אכל ואלשרב ואלרקץ ואלעזף יעמל
 פימות אלחתן פי אלוקת אמא אן
 15 יקתל או יקע פימות או יחס בחמי מחרק
 או דם יכנקה פינקלב אלפרח אלי מאתם²⁰⁹ ונוחה
 וחזן פיקלע ען אלערוס תיאבהא וחליהא

א188

- 1 פתלבס אלמסח ט'אהר ויטרח עליה אלרמאד
 ותסכט וג'ההא ותקף פי וסט אלמאתם
 באקבח זי ואסמג' צורה פתחרק אלקלוב
 וילטם כל ואחד עליהא ויבכי פאדא בלג
 5 בהא אלחזן ג'דא וכיף עליהא מן אלמות
 לאפראט אלחזן ואלגם פיטאלבוהא אן תתנאול
 שי מן אלטעאם לקואם רוחהא פתחלף

הצילו את בנו ממלך מואב או [על] שלא אפשרו לו

זאת [להצילו בעצמו]. ואמר 'חשוף חשפה' מאחר שנחת על
 העצים בזמן האביב ואכל ראשית את עליהם
 ולא הסתפק [בכך] עד שהגיע לקליפת הענף,
 קלף אותה ואכל אותה והשאיר את הענף לבן כאומרו
 'הלבינו שריגיה'. 'אלי כבתולה חגרת
 שק על בעל נעוריה' (יואל א, ח). ואבלי כמו
 בתולה חוגרת את השק על בעל נעוריה.
 אמר 'כבתולה' ואמר 'על בעל נעוריה'
 ולימדנו שהיא אשת איש אף שלא שכב
 עמה עדיין. וזה דומה [למצב] שהבעל מת
 לפני ששכב עמה, כאילו כבר נכתבה
 הכתובה והתקשטה הכלה ולבשה את העדיים
 והאוכל והשתייה והריקוד והניגון נערכו
 אך החתן מת ב[אותו] זמן או
 שנרצח או שנפל ומת או שחש בחום שורף
 או שדם חנק אותו, והשמחה הפכה לאבל וקינה
 ויגון והוסרו מעל הכלה בגדיה ועדייה

הולבשה את השק בגלוי והושלך עליו האפר
 ופניה עצבו וניצבה באמצע האבלים [אסיפת האבל]
 במכוער שבבגדים ובדוחה שבלבושים ונשרפו הלבבות [מכאב]
 וכל אחד הכה עצמו [מצער] עליה ובכה וכאשר גבר
 בקרבה הצער במאוד והסכינה למות
 מרוב צער ומצוקה הפצירו בה שתטעם
 דבר מן האוכל לאישוש רוחה, אך היא נשבעה

- ותחרג' עלי נפסהא אנהא לא דאקת שי
 ולא גירת צודתהא ולא תקלע אלמסח ען
 בדנהא ולא תזול אלרמאד ואלסכאם פעלי 10
 מתל דלך אלזם אלנבי ישראל עט'ם אלחזן עלי
 מא נזל בהם פלעל אללה ירחמהם ויכפף
 ענהם שדה גצ'בה פלדלך קאל אלי כבתולה
 חגרת שק על תם אנה ערף לם אמר'
 אמרהם בהדא אלומר פקאל 15
 הכרת מנחה ונסך מבית יי
 אבלו הכהנים משרתי יי.

ב188

- קטע קרבן מנחה ואלרש מן בית רב אל 1
 עאלמין חזן אלאימה כדם רב אלעאלמין
 זדת פי אלעבארה קרבן לאנה קאל
 הכרת ולם הכרתה קולה הכרת מנ'
 מנחה ונסך ישיר בה אלי אלמנחה ואלנסך 5
 <בטלת>²¹⁰ אלדין יקרבא תבע אלקרבאן ואדא
 בטל אלמנחה ואלנסך בטלת אלעולה.
 ואדא בטלת עולת תמיד פליס תם קרבאן
 אלבתה ובטל אלמנחה ואלנסך ענד מא
 אכרב אלקדס ואחרק באלנאר פעלם 10
 מן קולה הכרת מנחה ונסך כראב
 אלקדס וקולה אבלו הכהנים דאך
 לאן מראתבהם ואנצבתהם מתעלקה
 באלקדס ואדא כרב אלקדס בטלת אל
 קראבין ובטלת ריאסתהם וחוקקהם 15
 מתל אלראשית ואלמעשרות וסאיר אל
 מתנות אלדי אוג'בהא אללה להם

ואסרה על עצמה שלא תטעם דבר
 ולא תחליף לבושה ולא תפשוט את השק מעל
 גופה ולא תרחיק את האפר והזהמה. ובדומה
 לכך חייב הנביא את ישראל את גודל האבל
 על מה [הצרה] שהתרגשה עליה, שמא אלוהים ירחם עליהם
 ויקל עליהם את עצמת כעסו, ולכן אמר 'אלי כבתולה
 חגרת שק על'. אחר כך הודיע מדוע
 ציווה עליהם זאת ואמר
'הכרת מנחה ונסך מבית ה'
אבלו הכהנים משרתי ה' (יואל א, ט).

הופסקו קרבן מנחה והנסך מבית דיבון
 העולמים, אבלו הכהנים, משרתי דיבון העולמים.
 הוספתי בתרגום [הערבי את המילה] 'קרבן' מפני שאמר
 'הכרת' ולא 'הכרתה'. באמירתו 'הכרת
 מנחה ונסך' מצביע על המנחה והנסך
 שמוקרבים לאתר הקרבת הקרבנות, וכאשר
 בטלו המנחה והנסך בטלה העולה.
 וכאשר בטלה עולת תמיד אין עוד הקרבת קרבנות
 כלל. ובטלו המנחה והנסך כאשר
 חרב בית המקדש והועלה באש, ונלמד
 מאמרו 'הכרת מנחה ונסך' תורבן
 בית המקדש. ואמרו 'אבלו הכהנים' כך
 מפני שדרגתם והכנסתם תלויות
 במקדש וכאשר חרב המקדש בטלו
 הקרבנות ובטלו מנהיגותם וזכויותיהם
 כמו הראשית והמעשרות ושאר
 המתנות אשר חייב אותם האלוהים בעבורם,

189א

- 1 ואנמא בקי מרתבה צגירה והי אלדי
 יתקדמו פי צדר אלאמה ופי וצ'ע אלכט
 ואדא חצ'רו פי אלמחאפל רבמא ג'לסוה²¹¹
 פי אלצדר ליכון דלך זכר לשרפהם אלקדים
 5 פלדלך קיל אבלו הכהנים משרתי יי
 שדד שדה אבלה אדמה כי שדד
 דגן הוביש תירוש אמלל יצהר:
 נהב אלצחרא חזנת²¹² אלאדמה אד נהב אל
 דגן כזי אלמסטאר²¹³ אנקצף²¹⁴ אלהן.
 10 קדם בדיא הכרת מנחה תם קאל להם
 אחזנו עלי מא נזל בבלדכם אלדי נהב כל
 שי פי אלצחרא מן תמר אלאשגאר ואלזרוע
 וחזנת אלאדמה מן חית ליס יסלך פיהא
 אחד וקד כרבת מן חית ליס מן יפלחהא
 15 ולא יעמרהא וקולה כי שדד דגן הו שרח
 שדד שדה פערף אן אלעדו נהב אלשדה
 ולם יבקי לא דגן ולא תירוש ולא יצהר

189ב

- 1 ויג'ז אן יכון אשאר בקולה שדד שדה
 אלי אלזמאן אלדי בקית ארץ ישראל
 כראב ולם יכן אחד יעמרהא פבטל
 מנהא אלדגן ואלתירוש ואליצהר והי מדה
 5 אלנ' סנה אלתי חכם אללה עליהא אן תבקא
 וחשה מן ישראל ותסתופי סבותהא כקו'
 אז תרצה הארץ את שבתותיה וג'
 פדכר פי הדא אלפסוק דגן ותירוש
 ויצהר עלי עאדתה פי כתיר מן אל

211 האות 'ה' נמחקה בידי המעתיק.

212 תודתנו לפרופסור בךשמאי על הצעות התיקונים בפענוח שורות 4 ו'8 בדף זה.

ורק נשארה [להם] מעלה קטנה והיא אשר
 יתייצבו [באספות למיניהן] בראש האומה ובקדמת השורה
 וכאשר הם נוכחים באירועים [ציבוריים] לא פעם הם יושבים
 בראש כדי שיהיה זה זכר לכבודם הקודם
 ולכן נאמר 'אבלו הכהנים משרתי ה'.
 'שדד שדה אבלה האדמה כי שדד
 דגן הוביש תירוש אמלל יצהר' (יואל א, י)
 נגזל השדה אבלה האדמה כי נגזל
 הדגן יבש התירוש נחטף השמן.
 הקדים תחילה את 'הכרת מנחה' אחר כך אמר להם
 התאבלו על מה שהתרחש בארצכם אשר נשדד כל
 פרי האילנות והזרעים אשר בשדה
 ואבלה האדמה משום שאין אחד שהולך בה
 וכבר חרבה משום שאין מי שיחרוש בה
 ולא [אחד] שיחיה בה. ואומרו 'כי שדד דגן' הוא הסבר
 ל'שדד שדה', והודיע כי האויב שדד את השדה
 ולא השאיר לא דגן ולא תירוש ולא יצהר.

וייתכן שרמז באומרו 'שדד שדה'
 לתקופה אשר נשארה ארץ ישראל
 חרבה ולא היה אחד שחי בה וחדלו
 ממנה הדגן והתירוש והיצהר, וזה פרק זמן
 של חמישים שנה אשר גזר אלוהים עליה שתישאר
 שוממה מישראל ויתקיימו שבתותיה כאומרו
 'אז תרצה הארץ את שבתותיה וג' (ויקרא כו, לד)
 והזכיר בפסוק הזה דגן ותירוש
 ויצהר על פי מנהגו להזכירם ברבים מן

213 ראה לעיל, הערות 102, 121.

214 בכ"י 1:298: אנקטף, וכן אלפאסי (לעיל, הערה 60), עמ' 116.

- 10 מואצ'ע ידכרה והי ג'מאעה²¹⁵ ללנעם
 כלהא הבישו אכרים הילילו
 כרמים על חטה ועל שערה
 כי אבד קציר שדה: אכזו יא
 יא אכרין ולולו יא כראמין עלי מלח
 15 אלחנטה ואלשעיר אד באד חצאד אל
 צחרא. הגפן הובישה והתאנה
 אמללה רמון גם תמר ותפוח

190א

- 1 כל עצי השדה יבשו כי הביש
 ששון מן בני אדם: כזית אלג'פנה
 ואלתנינה אנקצפת אלרמאן מע אלנכל
 ואלתפאח מע כל שג'ר אלשעורא²¹⁶ יאבסין
 5 צארו אד כזי אלסרור מן בני אדם.
 כמה אנה אמר אלאמה אן יחזנו עלי
 כראב אלקדס ועלי כראב אלבלד כדאך
 אמר פל[א]חין אלאדמה ואלכראמין אן
 יחזנו עלי בטלאן צנעתהם ואמר אלאימה
 10 אן ישדו אלמנוח וינדבו עלי בטלאן אל
 קראבין אלתי הי צנעתהם ולמא חט
 עלי שדד שדה וג' אבתדי בדכר אל
 אקרב באלאקרב²¹⁷ פקאל קד אמרת אל
 אמה אן תתחזן עלי שדד שדה פאנתם
 15 יא אכרים ויא כראמים יג'ב עליכם
 אן תחזנו אכתר ממא יג'ב עלי אלאמה
 אד הי צנעתכם והם אצחאב אלדגן

215 בכ"י 1:298: גאמעה, ונראה עדין, במשמע: והם כוללים/מקיפים את הטובין כולם.

216 צ"ל: אלצחרא.

המקומות והם קבוצה [המייצגת] את הטובין כולם.

'הבישו אכרים הילולו

כרמים על חטה ועל שערה

כי אבד קציר השדה' (יואל א, יא). בושו, הוי

איכרים, יללו, הוי הכורמים, על יפי

החטיטה והשעורה כי אבד קציר

השדה. **'הגפן הובישה והתאנה**

אמללה רמון גם תמר ותפוח

כל עצי השדה יבשו כי הביש

ששון מן בני אדם' (יואל א, יב). נכלמו הגפנים

והתאנים, נרצצו הרימונים יחד עם התמרים,

והתפוחים יחד עם כל עצי השדה הפכו יבשים

כי נרתעה החדווה מבני אדם.

כשם שהוא ציווה את האומה להתאבל על

חורבן המקדש ועל חורבן הארץ כך

ציווה את חורשי האדמה והכורמים

להתאבל על ביטול מלאכתם ופקד על הכוהנים

שיגבירו את ההספד ויקונונו על ביטול

הקרבנות אשר הם מלאכתם, וכאשר קבע

את 'שדד שדה וג' החל באזכור

החשוב שבחשובים ואמר כבר ציוויתי על

האומה שתתאבל על 'שדד שדה', ואתם,

הוי איכרים והוי כורמים, עליכם מוטל

שתתאבלו יותר ממה שמוטל על האומה

כי זו מלאכתכם, והם מגדלי הרגן²¹⁸

217 תודתנו לפרופסור בן־שמאי על התיקונים בפענוח שורות 3 ו־13 בדף זה.

218 היינו: האיכרים.

2190

- 1 אלדי יכרבו ויזרעו ויחצדו ודכר אלכרמים
אלדי הם יעמרו אלבסאתין ויצונוהא.
פלמא דכר אלאכרים ואלכרמים
אכד אלאול באלאול פקאל הובישו אכרים
5 על חטה ועל שערה לאנה קד באד מן
ארץ ישראל חצאד²¹⁹ אלצחרא תם קאל
הילילו יא כרמים עלי אלגפן אלתי קד
כזית במעני אן יג'י וקת אלענב פלא יג'ד
פיה תמרה ושג'רה אלתינ פקד אנקצפת
10 באלכלייה תם דכר אלרמאן אלדי קד
אצ'אפה אלי אלגפן ואלתינ כקולה לא מקום
זרע ותאנה וגפן ורמון וקאל ארץ
חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון וקאל
תם אצ'אף אלי הדה אלג' תמר ותפוח והי
15 תמרה ג'לילה תם ג'מע כל בקיה' אל
תמר מתל אלכוך ואלמשמש ואלכמתרי
וגירהא מן אשג'אר אלתמר פקאל כל

2191

- 1 עצי השדה יבשו פקאל הילילו יא כרמים
עלי מא קד כרבת אלבסאתין ובטלת צנע'
צנעתכם ולאן קד אסתחא אלסדור מן
בני אדם במעני אן אלסרור ליס יליק
5 בהם

אשר חורשים וזורעים וקוצרים, והזכיר הכורמים
 אשר הם מחיים את הבוסתנים ושומרים עליהם.
 וכאשר הזכיר את האיכרים והכורמים
 התחיל בזה אחר זה ואמר 'הובישו אכרים
 על חטה ועל שערה' מפני שכבר אבד
 מארץ ישראל קציר השדות. ועוד אמר
 הילילו הוי כורמים על הגפן אשר כבר
 התביישה במובן זה שהגיע עת הבציר ולא נמצא
 בה פרי, ועצי התאנה הרי כבר נרצצו
 לחלוטין, ועוד הזכיר את הרימונים אשר כבר
 הוסיף איתם אל הגפן והתאנים כאומרו 'לא מקום
 זרע ותאנה וגפן ורמון' (במדבר כ, ה), ואמר 'ארץ
 חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון' (דברים ת, ח). (ואמר)²²⁰
 לאחר מכן הוסיף לאלה השלושה תמר ותפוח והם
 פירות נשגבים. ועוד אסף כל שאר
 הפירות כגון השזיפים והמשמש והאגסים
 וזולתם מעצי הפרי ואמר 'כל

עצי השדה יבשו' ואמר הילילו הוי כורמים
 על כך שכבר שוממים הבוסתנים ובטלה
 מלאכתכם ומפני שכבר נכלמה החדווה
 מבני אדם במובן שהחדווה אינה נאה
 להם.